

КВЗ.311

С 77

КХ

Б. СПІВАК, М. ТРОЯН

**40**  
**НЕЗАБУТНІХ**  
**ДНІВ**

**Б. СПІВАК, М. ТРОЯН**

**40**  
**НЕЗАБУТНІХ**  
**ДНІВ**

**(З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ РАД  
НА ЗАКАРПАТТІ В 1919 РОЦІ)**

**Видавництво «Карпати»  
Ужгород 1967**

В березні 1919 року під впливом Великого Жовтня в Угорщині та на Закарпатті перемогла пролетарська революція. Близько сорока днів існувала влада Рад на Закарпатті. Під керівництвом комуністів тоді було здійснено важливі соціалістичні заходи в галузі політики, економіки, культури.

Автори книги — доктор історичних наук Б. І. Співак та кандидат історичних наук М. В. Троян — на основі документів яскраво змальовують цю малодосліджену, але славно сторінку історії.

Розрахована на масового читача.

Історія людства знає події, значення яких виходить далеко за рамки епохи і має визначальний вплив на весь світовий розвиток. Але навіть найвидатніші події історії не можна порівняти з Великим Жовтнем.

Як підкреслюється в Програмі КПРС, Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову еру в історії людства — еру краху капіталізму і утвердження комунізму. «Соціалістична революція в Росії до самої основи потрясла всю будову світового капіталізму; світ розколовся на дві протилежні системи»<sup>1</sup>.

Великий Жовтень повалив імперіалізм у Росії — одній з найбільших країн світу, утвердив диктатуру пролетаріату, створив новий тип держави — Радянську соціалістичну державу, новий тип демократії — демократію для трудящих. Підірвавши економічну основу, на якій тримався капіталізм у Росії, революційні сили вперше в історії здійснили націоналізацію промислових підприємств, залізниць, банків, земель, ліквідували поміщицьке землеволодіння. Революція розірвала кайдани націо-

---

<sup>1</sup> «Програма Комуністичної партії Радянського Союзу». К., 1961, стор. 10.

нального гніту, проголосивши і забезпечивши право націй на самовизначення аж до відокремлення. Жовтень народився з серпом і молотом у руках, з миром у серці та на устах.

У 1920 році В. І. Ленін вказував, що «всі основні і багато які другорядні риси нашої революції мають міжнародне значення в розумінні впливу її на всі країни»<sup>2</sup>. На земній кулі немає такого куточка, де б не позначився вплив Великого Жовтня. Могутня революційна хвиля пронеслась по планеті, зриваючи корони і надихаючи на боротьбу людей праці. Яскравий незгасний маяк освітін найтемніші закутки царства капіталу.

Особливо відчутним був вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції в Австро-Угорщині і в тому числі на Закарпатті. Це пояснюється, насамперед, подібністю політичного й економічного ладу та розташуванням класових сил в Австро-Угорській монархії і в Російській імперії. Щоб зрозуміти корені цього впливу, зокрема на Закарпатті, потрібно хоча б коротко згадати про соціально-економічне становище та характер класової боротьби в краї.

Протягом майже цілого тисячоліття закарпатоукраїнці були насильно відірвані від своєї Батьківщини. Але ні на хвилину не вщухала мужня боротьба трудящих проти іноземних загарбників і «місцевих» експлуататорів. Незважаючи на різноманітність форм, ця боротьба кінець кінцем вела до пом'якшення та ліквідації соціального гніту, возз'єднання зі своєю матір'ю-Вітчизною. Революційно-визвольний рух на Закарпатті посилювався наприкінці ХІХ— на початку ХХ століття, коли своє вагоме слово сказав промисловий пролетаріат. Це був переддень Великого Жовтня.

---

<sup>2</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 5.

## НАПЕРЕДОДНІ

У складі клаптикової «дуалістичної» Австро-Угорської монархії не було окремої адміністративно-територіальної одиниці під назвою «Закарпаття». На початку XX століття закарпатські землі були втиснуті до 4 «русинських» (українських) жуп (областей) Угорщини.

Жупа, центр	Райони	Територія (кв. км)	Кількість населення
Ужанська (Ужгород)	Великобрезнянський, Великокапушанський, Перечинський, Середнянський, Собранецький, Ужгородський	3230	162 089
Березька (Берегове)	Латоричанський, Мезевкасонський, Мукачівський, Нижньоверечанський, Свалявський, Тисагатський, Фелвідекський	3786	236 611
Угочанська (Севлюш)	Великосевлюський, Галмський, Королівський	1213	91 755

Жупа, центр	Райони	Територія (кв. км.)	Кількість населення
Марамороська (Мараморош-Сигет)	Вішовський, Во- лівський, Дов- жанський, Іза- вельдський, Си- гетський, Терес- вянський, Тиса- долинянський, Тячівський, Хустський, Шу- гатагський	9716	357 705
Всього	26	17 945	848 160 <sup>3</sup>

Після першої світової війни більша частина колишніх «русинських» жуп (12 656 км<sup>2</sup> території, 606 568 чоловік населення) увійшла до складу Чехословаччини під назвою «Підкарпатська Русь».

Ідеологи та лакеї буржуазії доклали багато зусиль, щоб фальсифікувати дані про національний склад населення Закарпатської України. Угорська буржуазна статистика, доволіно маніпулюючи, зокрема, показником «материнська мова», майже вдвоє перебільшувала кількість угорців, які проживали в закарпатських жупах, і значно применшувала кількість українського населення. Це робилося, насамперед, для того, щоб «довести» законність панування угорської буржуазії на слов'янських землях. Пізніше свідомо применшувала кількість українського населення Закарпаття і чехословацька буржуазна статистика.

Ми зробили спробу визначити національний склад «русинських» жуп на основі статистичних даних 1911 року про поділ населення за віросповіданням. Ці показники правлячим колам важче було фальсифікувати хоча б тому, що церковні общини ревно оберігали «контингент» своєї пастви.

<sup>3</sup> Таблиця складена за даними Magyar Statisztikai Évkönyv. Uj folyam, Budapest, 1916, т. 22. стор. 6—7.

Жупа	Українці	Угорці	Євреї	Румунн	Словаки	Німці	Інші	Разом
Ужанська	70239	32690	17587	—	36364	3402	1807	162089
Березька	117092	72167	33660	—	1123	11811	758	236611
Угочанська	47699	19430	11850	9750	—	2745	281	91755
Марамороська	170964	29205	65694	84510	503	6142	687	357705
Разом	405994	153492	128791	94260	37990	24100	3533	848160 <sup>4</sup>

<sup>4</sup> Розрахунки зроблено за даними Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam, Budapest, 1914. т. 20, стор. 18—25.



Таким чином, навіть далекі від об'єктивності дані буржуазної статистики свідчать про те, що українці — корінне населення краю — становили значну більшість, порівняно з іншими національностями. На післявоєнній території Закарпатської України українців було дві третини.

В умовах Австро-Угорської монархії Закарпаття, як і інші західноукраїнські землі, звалишалось напівколоніальною околицею. В краї проводилась колонізаторська політика, наслідком якої була прогресуюча економічна, політична та культурна відсталість.

Згідно статистики, зайнятість дорослого населення «русинських» жуп у 1910 році характеризувалась такими показниками:

Галузь виробництва	Кількість зайнятих	% до всього дорослого населення
Сільське господарство	227 939	81,1
Промисловість	34 248	12,2
Шахти	1 348	0,4
Торгівля	10 505	3,8
Транспорт	6 932	2,5
Разом	280 962	100,0 <sup>5</sup>

Як бачимо, в сільському господарстві була зайнята абсолютна більшість працездатного («самодіяльного») населення Закарпаття. Розвиток цієї галузі виробництва йшов «пруським шляхом», чим і пояснюються тут значні залишки феодалізму: величезне поміщицьке та церковне землеволодіння (до Закарпаття повністю прийнятна ленінська характеристика землеволодіння в Угорщині, де панували поміщики-реакціонери, які «зберегли від середньовіччя гігантські кількості землі»<sup>6</sup>), примітивне сільськогосподарське знаряддя: праці, поширеність

<sup>5</sup> Підраховано за Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, Budapest, 1915, т. 56, стор. 434—609.

<sup>6</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 270.

натуральної оренди, церковні податки («коблина» і «роковина») тощо.

В епоху імперіалізму в сільському господарстві Закарпаття посилюється класова диференціація. Це викликало значне поглиблення триєдиного процесу: концентрації земельних угідь у руках поміщиків та великих орендаторів, маєтки яких поступово капіталізувалися, росту й економічного зміцнення куркульських господарств, обезземелення та розорення селянських мас.

У 1910 році в сільському господарстві Закарпаття були такі соціально-економічні групи:

Група господарств	Розмір землеволодіння в гольдах <sup>7</sup>	Кількість господарств	% до всіх господарств
Бідняцькі	0—10	91 741	78,5
Середняцькі	10—20	16 999	14,5
Куркульські	20—100	7 601	6,5
Поміщицькі	понад 100	673	0,5
Разом	—	117 014	100,0

Таким чином, майже 80 процентів селянських господарств Закарпаття були бідняцькими. Незважаючи на те, що частина бідняків і середняків утримували велику рогату худобу та коней, соціально-економічна належність цих господарств залишалася без змін. В результаті хронічної аграрної кризи та в умовах, коли 81,8 процента пасовиськ належали поміщикам або державі, тваринництво в дрібних селянських господарствах постійно занепадало. Крім того, буржуазна статистика з відставанням фіксувала власників, не враховуючи того, що значна кількість великої рогатої худоби і коней перейшла за борги з рук селян у власність торговців та лихварів.

Серед бідняцьких господарств Закарпаття 40 процентів були пролетарськими (до 5 гольдів землі). Їм належало тільки 7,4 процента всіх земель, здебільшого мало-

<sup>7</sup> 1 катастральний гольд=0,57 гектара.

родючих. В той же час у незначної кількості поміщиків, які становили лише 0,5 процента всіх господарств, знаходились величезні земельні масиви — 1 916 581 гольд.

Буржуазна історіографія взагалі й українська буржуазно-націоналістична зокрема ретельно маскували питання про класову диференціацію селянства. Буржуазні історики та соціологи намагалися довести безкласовість закарпатоукраїнського селянства. Це робилося для того, щоб розпалити національну ворожнечу і відвернути широкі селянські маси від класової боротьби. На основі угорської статистики за 1910 рік можна зробити певний висновок про національний склад населення «русинських» жуп, зайнятого в сільському господарстві. Перш за все тут помітний багатонаціональний склад землевласників. Причому, майже кожна соціально-економічна група включала представників основних національностей, що проживали на Закарпатті. Це стосується і поміщицьких господарств. Ось деякі дані про найбільших землевласників Закарпаття. Німець граф Шенборн-Бухгейм мав 232 тисячі гольдів землі і лісів, переважно у Березькій жупі. Угорець граф Телекі — 41 657 гольдів у районі с. Довгого. Орендатор єврей Ізидор Гутман — 4271 гольд землі в Ужанській жупі. Українські поміщики Іван Зорівчак (с. Латірка), Юрій Лемак (с. Олешник), Михайло Васько (с. Заріччя), Стефан Вербещук (с. Ясіня) та інші теж володіли великими земельними масивами. Серед поміщиків та орендаторів особливо багато було євреїв, угорців і німців.

У нижчих групах господарств теж були представники різних національностей. Найвищий процент пролетарів та напівпролетарів був серед українців (47,1 процента дорослого населення, зайнятого в сільському господарстві), а також серед румунів і словаків. Українці переважали і серед 13 523 батраків та 51 570 сільськогосподарських робітників.

Наведені факти переконливо свідчать про значне класове розшарування в сільському господарстві Закарпаття. Одночасно вони ще раз спростовують теревені буржуазних націоналістів про «безкласовість» і «безбуржуазність» закарпатських українців.

Великим землевласником на Закарпатті була і церква: католицька, уніатська, реформатська. Так, у руках уніатської церкви знаходилось понад 15 тисяч гольдів

землі. Окремі пастирі зразково «суміщали» релігійну службу з земними справами. Вони були справжніми поміщиками. Уніатський священник Стефан Дзубай мав 162 гольди найродючіших земель у районі с. Середнього. Його «брат по духу» Леонтин Грабар хазяйнував на 124 гольдах біля с. Дубрівки. А реформатський піп Ендре Кочіш був власником 189 гольдів угідь у районі с. Холмці<sup>8</sup>.

Духовні пастирі «уславились» і як нещадні експлуататори. Так, у с. Кив'яждь (Кам'янське) кожна сім'я змушена була щороку віддавати попові по 64 літри кукурудзи і відробляти на «святому» полі. Крім того, селяни задарма забезпечували попа паливом, ремонтували його будинок, випасали на общинних луках попівську худобу. Селяни с. Сасова тільки за 1917 рік «заборгували» дякові 98 вік (1 віко = 25 кг) зерна<sup>9</sup>.

Сільське господарство напівколоніального Закарпаття постійно регресувало. З року в рік падала врожайність основних сільськогосподарських культур, яка була значно нижчою середньої врожайності по країні. Зменшувалась кількість продуктивної та робочої худоби. Ці процеси — один з проявів хронічної аграрної кризи — особливо посилились в роки першої світової війни.

У 1910 році буржуазна статистика фіксувала на Закарпатті 230 підприємств із числом працюючих понад 5 чоловік. Це були здебільшого майстерні кустарно-ремісничого типу. Тому не дивно, що з 35 586 зайнятих у промисловості нараховувалось 14 980 ремісників. До фабрично-заводського пролетаріату належало біля 6 тисяч робітників, зайнятих на 52 підприємствах з числом працюючих понад 20 чоловік. Майже половина з них знаходилась у Березькій жупі.

Перед війною на Закарпатті було лише 17 великих промислових підприємств, у тому числі 11, де працювало від 100 до 500 чоловік, три — від 500 до 1000 чоловік та три — понад 1000 чоловік. Найбільше фабрично-

---

<sup>8</sup> A Magyar Korona országainak gazdacimtára, Budapest, 1897, стор. 306—311.

<sup>9</sup> Державний архів Закарпатської області (далі — ДАЗО), ф. 245, оп. 3, од. зб. 1978, арк. 1—2.

заводських робітників було зайнято у деревообробній та лісохімічній промисловості.

Критичне вивчення різних джерел дозволяє доповнити якісну характеристику робітничого класу Закарпаття. Формування промислового пролетаріату в краї було пов'язане, насамперед, з розробкою лісових багатств. Необхідність нових капіталовкладень викликала в умовах економічної відсталості Закарпаття приплив іноземного капіталу, який завоював командні висоти у промисловості. Українська буржуазія займала підлегле становище, зосередившись у дрібно-кустарному промислі. Основна маса фабрично-заводського пролетаріату працювала на п'яти великих підприємствах: Свалявському, Перечинському та Великобичківському лісохімічних заводах, Солотвинській солекопальні, Мукачівській тютюновій фабриці. Причому, майстри, підмайстри й кваліфіковані робітники були в основному угорці та німці. Закарпатоукраїнські пролетарі використовувались на допоміжних та другорядних роботах. Лісохімічне виробництво було пов'язане з сезонними розробками та заготівлею лісу, внаслідок чого постійно збільшувалась армія сезонників з числа сільського пролетаріату й напівпролетаріату.

Цим і пояснюється структура закарпатського пролетаріату в довоєнні та післявоєнні роки: нечисленність і в той же час порівняно високий рівень концентрації у промислових центрах; строкатий національний склад; наявність, поряд з фабрично-заводськими робітниками, значної маси сезонників.

Уповільнений розвиток продуктивних сил катастрофічно позначився на матеріальному становищі та культурному рівні трудящих Закарпаття. Урядовий чиновник Едмунд Еган, який у 1897 році відвідав села Березької жупи, змушений був визнати: «Руський (закарпатоукраїнський — авт.) селянин не бачить весь рік ні м'яса, ні яйця. Хіба вип'є кілька крапель молока, а у велике свято з'їсть кусень житнього або пшеничного хліба... В руському Підкарпатті ми зустрічаємо безкровні, пожовклі химери, безсилі... не здатні до військової служби, карликові, золотушні...»<sup>10</sup> А в 1912 році будапештська буржуазна газета «Алкотмань» в статті під заго-

---

<sup>10</sup> Е. Еган. Економічне положення руських селян в Угорщині, Прага, 1922, стор. 50.

ловком «Голод на русинській землі» повідомляла, що у населення гірських районів майже єдині харчі: «Сніданок: варена картопля з росолом; обід: росіл з вареною картоплею; вечеря: печена картопля». Але часто в селянських хатах не було і рятівної картоплі. Так, у березні 1914 року начальник Великоберезнянського управління доповідав Ужанському піджупану, що в його районі жителі тепер уже зовсім не мають продовольства<sup>11</sup>.

Стан здоров'я трудящого населення, особливо українського, мало турбував правлячі кола Австро-Угорщини. Вони не дбали ні про лікарів, ні про лікарні. Про це свідчать статистичні дані 1914 року:

Жупа	Кількість населення	Лікарів	Лікарень	1 лікар на кількість населення
Ужанська	162089	25	2	6483
Березька	236611	35	2	6760
Угочанська	91755	12	1	7646
Марамороська	357705	48	7	7452
Разом	848160	120	12	7085 <sup>12</sup>

Мала кількість медичних закладів, висока плата за лікування, хронічне недоїдання і голод трудящих мас призвели до того, що на Закарпатті був найвищий в країні процент смертності, особливо від інфекційних хвороб, туберкульозу, природженої слабості. У 1901—1910 роках, навіть за підрахунками буржуазної статистики, від цих хвороб померло 135190 чоловік.

Трудящі Закарпаття зазнавали жорстокого національного гніту. Правлячі кола Угорщини з допомогою буржуазних націоналістів та клерикалів проводили політику насильницької мадьяризації українського населення. Ось статистичні дані про кількість шкіл та мову викладання в них у 1911/12 навчальному році:

<sup>11</sup> ДАЗО, ф. 7, оп. 1, од. зб. 2692, арк. 13.

<sup>12</sup> Таблицю складено за даними Magyar Statisztikai Évkönyv, т. 20. стор. 78—81.

Жупа	Початкових шкіл	Горожанських (восьмирічок)	Гімназій	Всього	У т. ч. з «рутенською» мовою
Ужанська	246	2	1	249	—
Березька	279	2	2	283	—
Угочанська	100	2	—	102	1
Марамороська	312	5	2	319	49
Разом	937	11	5	953	50 <sup>13</sup>

В результаті низького життєвого рівня та насильницької мадяризації значна частина дітей зовсім не вчилася. У 1911—1912 роках, навіть за офіційними даними, в Ужанській жупі третина дітей шкільного віку не відвідувала занять. Внаслідок цього 65,9 процента населення Закарпаття залишалось неписьменним. В Марамороській жупі цей процент був ще вищим — 78,2 (по Угорщині в середньому — 41,8 процента).

Трудящі Закарпаття були позбавлені елементарних політичних прав. Кількість виборців, наприклад, встановлювалась міністром внутрішніх справ на підставі даних про сплату податків та про стан грамотності. Не дивно, що в таких умовах переважна більшість трудящого населення Закарпаття не мала права голосу. Розпорядженням міністра внутрішніх справ від 31 березня 1914 року було допущено до парламентських виборів тільки 67481 чоловік<sup>14</sup>. Закарпатські жупи посилали до парламенту лише 2,6 процента депутатів (15 з 435). Якщо ж узяти до уваги, що значна кількість із тих, хто мав право голосу, не з'являлася на вибори, а всі кандидати в депутати були представниками правлячих класів, то можна собі уявити, як трудящі Закарпаття виконували свій «вищий громадський обов'язок».

Внаслідок економічної відсталості та катастрофіч-

<sup>13</sup> Magyar Statisztikai Évkönyv, т. 20, стор. 362—363.

<sup>14</sup> ДАЗО, ф. 10, оп. 1, од. зб. 3358, арк. 1—5; ф. 4, оп. 1, од. зб. 700, арк. 1—11, 54.

ного матеріального становища із Закарпаття емігрувала величезна кількість трудящих, особливо сільського населення. Севлюська газета «Угочамедье» в 1912 році скинула в передовій статті «Безутішне становище»: «Весною наступного року вже не буде кому орати, сіяти, бо наші люди емігрують із-за голоду в Америку». Навіть за далеко не повними даними буржуазної статистики в 1899—1913 роках з «русинських» жуп емігрував 92421 чоловік<sup>15</sup>.

Важке матеріальне становище трудящих, жорстокий соціальний і національний гніт викликали даліше загострення класових суперечностей, що створювало умови для визрівання революційної ситуації. Проте в цей час — кінець XIX—початок XX століття — соціал-демократичний рух на Закарпатті ще не набрав масового характеру. Це пояснюється нечисленністю промислового пролетаріату та опортунізмом керівництва Угорської соціал-демократичної партії, яке свідомо відмовилось від боротьби за диктатуру пролетаріату, ігнорувало революційні можливості селянства, по-реформістськи ставилось до національного питання. Але місцеві організації соціал-демократів та профспілкові групи, перші з яких виникли на Закарпатті в 1890 році в Ужгороді, Берегові, Мукачеві, Солотвині, очолювали революційні виступи трудящих. Значний резонанс мали страйки на ужгородській меблевій фабриці «Мундус» (у 1899 та 1903 рр.), на будівництві залізниці В. Березний—Ужок (1904 р.) та сутичка білківських селян з жандармами у січні 1906 року. На останньому з цих виступів позначився безпосередній вплив першої революції в Росії.

Національно-визвольна боротьба трудящих Закарпаття іноді носила і релігійне забарвлення, проходячи в рамках руху проти насильницького насадження католицизму, за збереження «старої» православної віри. Класовий характер цієї боротьби зрозумів, зокрема, головний інженер експозитури в Мараморош-Сигеті. 18 грудня 1912 року в листі на ім'я міністра оборони Угорщини він писав, що «поширений шизматичський рух серед рутенського (українського — *авт.*) населення в останні тижні зняв з себе релігійну оболонку і діє як русофіль-

---

<sup>15</sup> Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, Budapest, 1918, т. 67. стор. 2—5.



ський та направлений проти панів». Далі в листі зазначалось, що селяни с. Руське Поле Тячівського району кілька днів тому провели збори, домовляючись, як розподілити між собою панські маєтки<sup>16</sup>.

Правлячі кола Австро-Угорської монархії жорстоко придушували визвольну боротьбу трудящих Закарпаття. В 1913—1914 роках був інсценований судовий процес у Мараморош-Сигеті. Після арешту 94 селян із сіл Ізи, Липчі, Ясіня та інших міністр внутрішніх справ Угорщини 21 серпня 1913 року повідомив прем'єр-міністра: «Серед рутенів національний рух, що проявився у шизмі, вдалося на певний час придушити. Однак у серцях під попелом горить грань, яка на подих вітра знову може розгорітися в полум'я»<sup>17</sup>. Судовий процес тривав два місяці. Власті звинувачували підсудних у «державній зраді» та «у зв'язках з Росією». Селяни були засуджені до тюремного ув'язнення та грошового штрафу.

Однак і ці репресії не могли припинити боротьби трудящих Закарпаття за визволення та возз'єднання з усім українським народом. У 1912 році будапештська газета «Пешті гірлап» визнавала, що найближчою метою «української пропаганди» є возз'єднання «рутенів» з Росією. Про наростання «антидержавного руху» в Угочанській жупі повідомляв і керівник господарського управління. В доповідній записці міністрові землеробства Угорщини в грудні 1912 року він вказував, що в селі Рокосовому вчитель, який походить із селянської сім'ї, сказав: «Коли прийдуть росіяни, Марамороську і Угочанську жупи приєднаємо до Росії». В документі наводяться й інші «обурливі» факти. Районний суддя запитав «колишнього старосту села Максимця, що буде, коли розпочнеться війна з Росією і вам треба буде воювати. На це Максимець, якого дотепер ми знали як солідного, здоровомислячого, відповів: «Ми не підемо проти Росії». Далі зазначається, що у населення жупи нагромаджується велика кількість зброї, що в окремих селян жандарми конфіскували літературу, яка друкувалася в Росії. В кінці автор доповідної констатує: «Бажано було б че-

---

<sup>16</sup> ДАЗО, ф. 772, оп. 3, од. зб. 2, арк. 19.

<sup>17</sup> Угорський державний архів у Будапешті (далі — ОЛ), ВМ (К. 148), т. 19, 450 сс.

рез військову комендатуру надіслати в руські села жандармів або військо, бо, як бачимо, русини не той добрий, тихий народ, як ми дотепер вважали»<sup>18</sup>.

Це було не поодиноким донесенням. В грудні 1912 року господарський повірений Верховинської експозитури в Сваляві доповідав начальству, що українське населення Березької жупи чекає приходу росіян. Він теж закликав посилити жандармерію для боротьби проти «антидержавного руху».

Перша світова війна призвела до дальшого погіршення становища робітників і селян Закарпаття. Більшість промислових підприємств були воєнізовані. Військові підрозділи та комендатури допомагали підприємцям вводити ненормований робочий день, нещадно розправлятися з «бунтівниками». В умовах інфляції та безперервного росту цін на продукти споживання пролетарі були приречені на злиденне існування.

— Я прийшов на Свалявський лісохімічний завод в 1913 році, — згадує пенсіонер Іван Туряниця. — По дванадцять годин на день доводилося переносити на плечах величезні кругляки. Механізація вимагала грошей, але акціонери не бажали витратитися. За каторжну роботу я одержував 1 крону на день, а середній прожитковий мінімум становив 6—7 крон. Можете собі уявити, як ми жили. В роки війни при заводі майже одночасно з'явилося дві «новобудови» — шибениця, куди за найменшу провину робітника підвішували за руки, та кілька темних і вологих, наче тюремна камера, бараків. У кожному з них, в тісноті та смороді, тулилося по 10 сімей. Причому, чорнороб не міг дістати місця навіть і в цій в'язниці. Ніякої техніки безпеки хазяї не визнавали. Дуже рідко випадав тиждень, коли б не було якогось нещасного випадку: то робітникові обпалить лице, то зірветься з хиткої драбини підліток з важкою корзиною вапна за плечима. Часто траплялось, що робітники втрачали зір: отруйні гази з хімічного цеху випускались просто в повітря. По заводському подвір'ї пливли потоки смоли та відходів. У в'язкому болоті шкандибали дорослі, калічили ноги діти. Але ось, нарешті, закінчується довгий, виснажуючий день. Куди піти? Вибір невеликий — церква або корчма. А на завтра — знову каторга...

---

<sup>18</sup> ДАЗО, ф. 772, оп. 3, од. зб. 2, арк. 8—9.

Трудяще селянство страждало від численних податків, реквізицій, «позик», а також від грабунків, якими займалися військові частини і каральні загони. Невблаганний голод та епідемії косили людей.

В березні 1915 року в доповіді ужанського піджупана про становище у Великоберезнянському районі констатувалось, що «народ голодує». Із сіл Горонди та Жнятина (на Мукачівщині), де з голоду померло 39 чоловік, повідомляли: «Погане забезпечення продуктами. Багато голодує і хворіє». Навесні 1915 року староста с. Велятина писав: «За винятком кількох сімей, в усього населення села зовсім вийшли продовольчі товари». В липні 1917 року, навіть за повідомленням властей, в селах Лютянського нотаріату голодувало 800 чоловік, Волосянського — 1230 чоловік, Ставнянського — 1013 чоловік. За підрахунками мукачівського єпископа, зробленими на основі донесень сільських священиків, у січні 1918 року в шести районах Березької жупи нараховувалось 48311 чоловік, які повністю або частково голодували<sup>19</sup>. І це тільки серед уніатських «вірників»!

Урядовці, як правило, не звертали уваги на подібні тривожні сигнали. А березький піджупан Іштван Гулачі у відповідь на прохання делегації голодних з с. Волоського (Підгірне) цинічно заявив: «Якщо третина населення помре, то буде більше харчів для тих, хто залишиться в живих». До речі, цей кривавий кат за роки війни, зловживаючи службовим становищем, нажив собі маєток вартістю у 500 тисяч крон. Це один з багатьох прикладів спекуляції і корупції, якими були охоплені панівні верстви прогнилого суспільства.

В ці страшні часи місцеві власті з допомогою війська та каральних загонів регулярно вдавалися до реквізицій, відбираючи у голодних останні крихти продуктів. Так, у 1916 році була проведена реквізиція в 11 селах Великоберезнянського району, який самі представники влади називали найбіднішим. У голодних селян насильно відібрали 304 кілограми пшениці, 315 кілограмів жита, 1603 кілограми ячменю та 1790 кілограмів вівса. В грудні 1917 року в населення Ужанського комітату було реквізовано 60 тисяч центнерів зерна.

Важким тягарем на плечі трудящих лягали воєнні

---

<sup>19</sup> ДАЗО, ф. 772, оп. 3, од. зб. 1330, арк. 21.

«позики», які збиралися по 2—3 рази на рік. Так, у травні 1916 року — в ході четвертої від початку війни «позики» — в населення Березької жупи було відібрано 10985800 крон<sup>20</sup>.

В роки війни правлячі кола Угорщини посилили наступ на культуру та мову національних меншостей. Це була складова частина політики насильницької мадьяризації слов'янського населення країни. У 1916 році в державних і церковних школах Закарпаття було заборонено користуватися кирилицею та введено латинський шрифт. Навіть денационалізаторський термін «рутен» — офіційна «назва» закарпатських українців — був вилучений, як такий, що має «руський корень». Замість нього почали вживати назву «греко-католицькі мадьяри».

Колонізаторам активно допомагало уніатське духовенство. Воно намагалося «вогнем» і «словом» знищити все, що нагадувало закарпатцям про їхніх російських та українських братів. У жовтні 1915 року Мукачівський уніатський єпископ видав спеціальний циркуляр, зобов'язуючи всіх архidiaконів епархії посилити боротьбу проти української мови і культури<sup>21</sup>.

В роки війни перед визвольним рухом на Закарпатті постали нові труднощі. За найменший, навіть пасивний, протест проти мілітаризму закарпатців кидали до спеціальних таборів<sup>22</sup>. Але на місце заарештованих і полеглих ставали нові борці.

Боротьба трудящих Закарпаття за поліпшення матеріального становища, за політичні і національні права в роки першої світової війни перепліталася з антивоєнними виступами та рухом за возз'єднання з рідними братами по той бік Карпат. Цього не могли приховати навіть офіційні повідомлення.

5 серпня 1914 року ужанський наджупан доповідав міністрові внутрішніх справ Угорщини: «В рутенських (українських — *авт.*) селах помітний рух. Скрізь виявляються симпатії до росіян, надіються на їх прихід, відкрито проявляють з цього приводу радість. Сільські ста-

<sup>20</sup> ДАЗО, ф. 245, оп. 3, од. зб. 1846; газ. «Beregvármegye Hivatalos lapja», 5 жовтня 1916 р.

<sup>21</sup> ДАЗО, ф. 151, оп. 1, од. зб. 1447, арк. 50.

<sup>22</sup> Див. І. Н. Мельникова. Как была включена Закарпатская Украина в состав Чехословакии (Ученые записки Института славяноведения АН СССР, 1951, т. III, М.,) стор. 108.



«Геть імперію! Хай живе Республіка!» — закликав антимонархічний плакат, який в 1918 році розповсюджувався на Закарпатті.

рості ненадійні. Жандармерія ледве справляється зі своїми обов'язками... Необхідно посилити жандармерію. Начальник районного управління підняв питання про чинпровадження надзвичайного становища». 6 серпня 1914 року головний радник у лісових справах цієї ж жупи уточнював, що рух, який виник серед українського населення, спрямований не тільки проти державної влади, але й «проти приватної власності».

У відповідь на подібні донесення 11 серпня 1914 року міністерство внутрішніх справ Угорщини видало спеціальне розпорядження «Про посилення жандармських постів у прикордонних жупах країни». Мета цього заходу полягала в тому, щоб «запобігти можливим заворушенням серед русинського населення»<sup>23</sup> Закарпаття.

Посиленню визвольної боротьби трудящих краю сприяли російські війська, які після наступу восени 1914 року вийшли на лінію Кострино—Свалява—Волове (Міжгір'я) — Великий Бичків. Поява росіян була зустрінута трудящими Закарпаття з радістю. Селяни чим тільки могли їм допомагали, зокрема служили провідниками в Карпатах. Так, закарпатці показали російським солдатам шлях через полонини до Великого Бичкова, й угорські війська змушені були швидко відступати до Хуста<sup>24</sup>. Допомога російській армії була проявом братерської дружби між українським та російським народами, дружби, що гартувалася віками.

Коли російські війська на початку 1915 року змушені були відійти від Карпат, багато закарпатців, не бажаючи залишатися в австро-угорській неволі, відходили разом з ними. За неповними даними, тільки з «Волівського району 238 осіб... добровільно приєдналися до відступаючих росіян»<sup>25</sup>.

Австро-угорські власті жорстоко розправлялися з населенням, яке по-дружньому ставилося й допомагало російській армії. Тільки з Нижньоверечанського і Свалявського районів було ув'язнено 800 чоловік, з Нижнього і Вишнього Студеного (на Міжгірщині) — 160 чоловік. Угорський військовий суд за «зв'язок з ворогом» у Мара-

<sup>23</sup> ДАЗО, ф. 4, оп. 1, од. зб. 691, арк. 24; ф. 245, оп. 3, од. зб. 1529, арк. 1.

<sup>24</sup> OL, VM (K. 149) 3 t., 68 cs.

<sup>25</sup> Darás Gábor: A rutén kérdés tegnap és ma. Budapest, 1938, стор. 19.

мороській жупі засудив до смерті і стратив понад 35 чоловік, у тому числі Юрія Пожара (с. Бистра), Дмитра Бронтерюка (с. Ясіня), Михайла Підмалівського (с. В. Бичків), Юрія Бобонича (с. Волове), Юрія Петрище (с. Лозянське), Дмитра Звіра (с. Торунь), Івана Павлюка (с. Апша) та інших<sup>26</sup>.

Однак репресії угорського буржуазно-поміщицького уряду не могли зупинити наростання незадоволення трудящих існуючими порядками та викликаними війною труднощами. Великотарнянський нотар Угочанської жупи в червні 1915 року попереджав, що важке становище населення підвладної йому території «з дня на день погіршується, разом з цим зростає гнів проти сільської влади, який одного разу мало не перетворився в повстання»<sup>27</sup>.

Революційному гарту трудящих Закарпаття сприяло перебування на території краю російських військовополонених, які працювали на промислових підприємствах, у панських маєтках тощо. В 1916 році тільки на території Середнянського району було 2000 російських військовополонених. На Рокосівській каменоломні працювало 40 чоловік, у м. Севлюші — 138 чоловік. На території Свалявського району було понад 1000 російських військовополонених<sup>28</sup>.

Власті та клерикали доклали багато зусиль, щоб перешкодити спілкуванню населення з російськими військовополоненими. Так, у листопаді 1916 року заступник єпископа Мукачівської єпархії звернувся до Березького піджупана з листом, у якому вказувалося: «В Скарському Свалявському районі на ремонті доріг працює 600 російських військовополонених, які спілкуються з нашими вірниками і поширюють серед них небезпечні ідеї». В зв'язку з цим заступник єпископа просив замінити російських військовополонених італійськими.

В 1916 — на початку 1917 року на Східному фронті, завдяки великій роботі, проведеній більшовиками, проходило братання російських та австро-угорських солдатів, серед яких було чимало закарпатців. Угорські закони жорстоко карали тих, хто вів агітацію за перехід до російських військ. Ще в грудні 1915 року в Марамо-

<sup>26</sup> ДАЗО, ф. 13, оп. 1, од. зб. 957, арк. 1—10.

<sup>27</sup> Там же, ф. 245, оп. 3, од. зб. 1644, арк. 10.

<sup>28</sup> Там же, ф. 5, оп. 1, од. зб. 3285, арк. 3.

рош-Сигеті були розстріляні солдати — закарпатці Іван Санка і Михайло Дудла, які заявили, що йшли в бій, щоб «при першій нагоді втекти до росіян»<sup>29</sup>.

Для піднесення національно-визвольної та антивоєнної боротьби народів Європи велике значення мала перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії. Розгром царської монархії передвіщав неминучий крах і Австро-Угорської монархії.

Трудящі Закарпаття активно відгукнулися на революційні події в Росії. Вони з новим піднесенням продовжували боротьбу проти монархічного режиму. Міцнів рух за возз'єднання з рідними братами по той бік Карпат; з кожним днем зростало дезертирство в австро-угорській армії; втікачі нападали на жандармські пости та адміністративні установи.

В таких умовах достатньо було іскри, щоб спалахнуло полум'я революційної пожежі. Такою іскрою і була звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії.

## **ОСЯЯНІ ПРАПОРОМ ЖОВТНЯ**

Звістки про перемогу Великого Жовтня проникали на Закарпаття різними шляхами. Перший з них — короткі газетні повідомлення. Так, у газеті «Унгварі кезлень» («Ужгородські вісті»), яка в той час була органом ліберальної буржуазії, вже 9 листопада 1917 року з'явилася замітка «Вибухла максималістична (читай — «більшовицька» — *авт.*) революція». До кінця грудня 1917 року газета кілька разів друкувала повідомлення з Росії про те, що «більшовицьку революцію організував Ленін, і він став на чолі нового уряду». Газета навіть насмілилася коротко викласти «більшовицьку програму», особливо наголошуючи на тому, що більшовики висунули лозунг «негайного укладення миру» і що в Росії «поміщицькі маєтки ліквідують і землю розподіляють серед селян і солдатів».

Звичайно, більшість повідомлень мала на меті не

---

<sup>29</sup> ДАЗО, ф. 245, оп. 3, од. зб. 1617, арк. 1.



стільки інформувати громадськість про події в Росії, як показати «розклад у стані ворогів». Але в газеті «Унґварі кезлень» 20 грудня 1917 року було надруковано одного з перших у закордонній пресі вірша про Леніна. Незважаючи на релігійно-містичне забарвлення твору, його автор піднявся до розуміння значення ролі великого вождя революції. Він називав Леніна кращим «з усіх народжених на землі після Христа», рятівником «від мук», визнавав, що Ленін «приніс спокій людям, які з жадобою чекають миру». Автор вірша у захопленні вигукував: «Хай буде благословенна та мати, яка породила тебе, Ульянов (Ленін)». Повідомлення про перші декрети Радянської влади, як і звіти про виступи солідарності з російською революцією трудящих Угорщини, друкувалися в органі соціал-демократичної партії — газеті «Непсава».

Другим джерелом проникнення на Закарпаття звісток про Великий Жовтень були листівки, що видавалися революційними соціалістами в Будапешті і розповсюджувалися місцевими соціал-демократичними групами. Ці листівки адресувались здебільшого до солдатів австро-угорської армії і через них потрапляли до робітників та селян. Так, одна з листівок, видана у 20-х числах січня 1918 року, закликала солдатів до наслідування прикладу росіян, які «вже зрозуміли, що земля, яку вони мають завоювати, знаходиться в їх країні», і що їх ворог — «згряя паразитів графів-землевласників та баронів-промисловців»<sup>30</sup>.

Третій шлях поширення на Закарпатті «жовтневих вістей» — розповіді солдатів австро-угорської армії, які поверталися додому після чергового поранення на російському фронті, або після «позачергового» дезертирства.

Нарешті, багато зробили в справі ознайомлення трудящих Закарпаття з ходом пролетарської революції російські військовополонені. Старий комуніст із Сваляви Ф. Берцик згадує: «Російські полонені розповідали закарпатським біднякам правду про революційні події в Росії. Це відкривало нам очі».

Ось звідки немало закарпатських робітників і се-

---

<sup>30</sup> «Шляхом Жовтня». Збірник документів, т. I, Ужгород, 1957, стор. 43.

лян уже наприкінці листопада 1917 року довідались про теремогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Зісті з далекої Росії піднімали трудящих Закарпаття на революційно-визвольну боротьбу. Ця боротьба наприкінці 1917— на початку 1918 року проходила в різних формах: невеликі мітинги і демонстрації солідарності (Берегове, Свалява), страйки робітників (Мукачеве, Берегове), напади голодуючих селян на продовольчі склади та поміщицькі маєтки<sup>31</sup>.

То були ще стихійні спалахи народного гніву, але й на них позначився вплив ідей Великого Жовтня. Ось що, наприклад, повідомляв березький піджупан до Будапешта наприкінці листопада 1917 року: «Останні події в Росії небажано вплинули на населення жупи... Дуже поширювані чутки про мир сіють тривогу і неспокій серед населення». Навіть клерикальна газета «Герер католикуш семле» 24 лютого 1918 року визнавала: «Яким би не був відсталим рутенський селянин, він не може не бачити, що його єдинокровні брати, які говорять одною з ним мовою, живуть не так тяжко, як він» і що в «рутена» починає зароджуватися «свідомість... про його належність до ворожої нам Росії».

Під впливом Великого Жовтня посилюється процес кристалізації лівих елементів у робітничому русі Угорщини. Головна заслуга революційних соціалістів полягала у пропаганді Жовтневих ідей та у веденні антимілітаристської роботи<sup>32</sup>. З активною участю лівих соціал-демократів вибухнув могутній політичний страйк (14—23 січня 1918 р.), який охопив всю Австро-Угорщину, але був зірваний соціал-реформістами<sup>33</sup>.

На Закарпатті 20—21 січня 1918 року відбулось кілька невеликих страйків у Мукачеві, Берегові, Чинадієві, Хусті. Але масового розмаху ця боротьба тоді не набрала, що пояснюється слабкістю місцевих соціал-демократичних груп. До того ж найбільшій підприємства краю — лісохімзаводи, де зосереджувалась головна маса

---

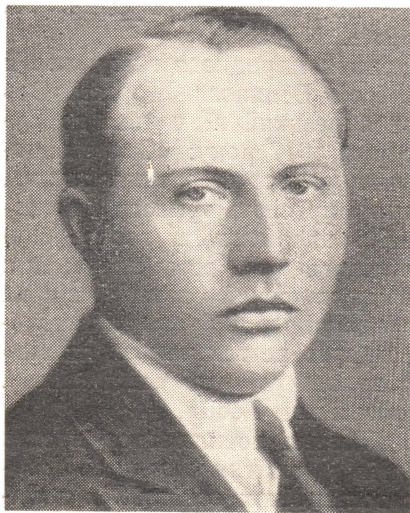
<sup>31</sup> В. В. Усенко. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Закарпатті в 1917—1919 рр. К., 1955, стор. 70.

<sup>32</sup> М. Ф. Лебов. Венгерская Советская Республика 1919 года. М., 1959, стор. 25—26.

<sup>33</sup> A Magyar Tanácsköztársaság 1919. Budapest, 1949, стор. 342—343.

промислового пролетаріату, — були у той час воєнізовані. Ось чому в січневому страйку і в червневому політичному страйку 1918 року не брали участі робітники великих заводів Закарпаття (за винятком Мукачівської тютюнової фабрики).

Характеризуючи січневий страйк 1918 року в Австро-Угорщині, В. І. Ленін



Один з перших комуністів Закарпаття Іван Мондок.

писав: «... ми спостерігали цими днями героїську боротьбу австрійських робітників проти хижаків-імперіалістів. Нехай навіть хижакам удасться спинити на якийсь час рух, але припинити зовсім його не можна, — він непереможний<sup>34</sup>.

Величезне значення для поширення ідей Великого Жовтня в Угорщині та на Закарпатті і для активізації революційного руху мала діяльність колишніх військовополонених. За даними Червоного Хреста, в роки першої світової війни

до російського полону потрапило 2104146 солдатів та офіцерів австро-угорської армії<sup>35</sup>. Угорські військовополонені (і серед них закарпатці) знаходились у таборах, розташованих переважно на Україні (Київ), Уралі, Поволжі, в Сибіру та Середній Азії.

Після перемоги Жовтневої революції колишні військовополонені були звільнені з таборів і одержали політичні права. Найпередовіші з них вступали до лав Комуністичної партії. Так, закарпатець Іван Мондок був прийнятий у ряди РСДРП(б) наприкінці 1917 року

<sup>34</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 422.

<sup>35</sup> «Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции». М., 1959, стор. 22.

в Астрахані. В Радянській Росії стали комуністами закарпатці Юрій Қалинич, Іван Шербан та інші.

Значну допомогу революційним елементам з числа колишніх військовополонених надав Володимир Ілліч Ленін, який був ініціатором створення Федерації іноземних груп при ЦК РКП(б). Однією з перших виникла Угорська комуністична група на чолі з Белою Куном. 24 березня 1918 року група оголосила, що вона «теоретично і практично стоїть на платформі Російської Комуністичної партії (більшовиків)»<sup>36</sup>.

Діяльність Федерації іноземних груп при ЦК РКП(б) сприяла дальшому революціонуванню колишніх угорських і закарпатських військовополонених. Багато з них добровільно вступили в ряди Червоної Гвардії та Червоної Армії і в складі інтернаціональних частин брали активну участь у розгромі об'єданого походу внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів у роки громадянської війни. Червоногвардійцем у Радянській Росії був лісоруб Іван Локота. В рядах Червоної Армії воювали Бертолон Біро, Степан Попович та багато інших. Закарпатець Мозеш Юдкович (Габор) був політкомісаром 1-го Саратовського Інтернаціонального полку. Десятки військовополонених виявили згоду брати участь у відбудовчих роботах в містах і на залізницях Радянської Росії. Серед них був і закарпатець Янош Ковач, що взимку 1918 року працював на ремонті Московського Кремля. Деяким колишнім військовополоненим випало щастя зустрітися з В. І. Леніним.

Контрреволюційні сили в Росії робили все можливе, щоб використати колишніх військовополонених у своїх інтересах. Так, ще у серпні 1917 року реакція виношувала план створення Карпаторуського добровільницького загону з числа військовополонених — уродженців Галичини, Буковини та Закарпаття, що перебували в таборах на сході Росії. Влітку 1918 року чехословацькі легіонери зігнали до трьох концентраційних таборів в Омську біля 15 тисяч українців — колишніх військовополонених, намагаючись «обробити» їх в антибільшовицькому дусі і використати як гарматне м'ясо у боротьбі проти влади Рад. Цій же меті була підпорядко-

<sup>36</sup> Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ), ф. 17, оп. 1, од. зб. 86, арк. 1.

вана діяльність так званої Центральної карпаторуської ради, що осіла в Омську. Проте треба підкреслити, що більшість рядових солдатів-закарпатців — вихідці з робітників та селянства — не забруднили пролетарської честі.

На початку 1918 року колишні військовополонені по-



Комуніст, депутат Чехословацького парламенту, народний трибун — таким залишиться в пам'яті закарпатців Микола Сидоряк.

сьювополонені. Командування Кошицького військового округу, компетенція якого поширювалась і на територію Закарпаття, ще 4 березня 1919 року просило всіх піджупанів, бургомістрів і поліцейські управління «пильно стежити за можливою пропагандистською діяльністю з боку наших солдатів, що повертаються додому». Клерикальна преса констатувала, що надто вже багато солдатів і цивільного населення стали учнями Леніна.

Урядовці розробили цілу систему заходів, щоб перешкодити революційному бродінню в солдатській і матроській масі. Частину «бунтівників» відправляли у спе-

чали повертатися в Угорщину і на Закарпаття. Цей потік особливо посилювався в квітні—червні (після підписання Брестського миру) та в листопаді—грудні 1918 року (після вигнання німецьких та австро-угорських окупантів з України й Білорусії). За даними Угорського міністерства внутрішніх справ, до 19 листопада 1918 року з російського та румунського полону в Угорщину повернулось 675719 солдатів та 4596 офіцерів.

Угорські власті швидко пересвідчилились, які настрої принесли з собою колишні вій-

шально створені «карантини». Але й це не припинило ряду повстань і бунтів в армії та на флоті. Найбільшим з них був виступ матросів 40 кораблів військово-морської бази в районі Катарро в лютому 1918 року. Активну участь у цьому повстанні взяв закарпатець Микола Сидоряк<sup>37</sup>.

Зрозумівши, що остання опора монархії — збройні сили — стала ненадійною, власті вдалися до нових драконівських заходів. У червні 1918 року за розпорядженням міністерства внутрішніх справ були введені військово-польові суди. За найменше порушення військової «дисципліни і порядку» загрожувала смертна кара. Крім того, для боротьби з «бунтівниками»-солдатами були створені спеціальні загони з особливо перевіrenих жандармів та військ гарнізонів.

Але й ця політика «батога та терору» не давала властям потрібного результату. В. І. Ленін писав: «Сотні тисяч військовополонених... пересунувшись в Угорщину, в Німеччину, в Австрію, створили те, що бацили більшовизму захопили ці країни цілком»<sup>38</sup>. Колишні військовополонені внесли в національно-визвольний рух деякі нові особливості. Посилилась «більшовицька агітація», боротьба трудящих Закарпаття подекуди набрала **збройного характеру**. Починаючи з весни 1918 року, місцеві власті з тривогою фіксували наявність «селянських заворушень», спрямованих проти реквізицій та інших «заходів» уряду. 5 квітня 1918 року ужанський наджупан доповідав у Будапешт: «Російські військовополонені, які приносять із собою небезпечні ідеї, загрожують у першу чергу миру в цій прикордонній жупі, навіть загальній безпеці». Становище на Ужгородщині було настільки загрозливим, що міністр продовольчого постачання змушений був дати розпорядження тимчасово припинити реквізиції<sup>39</sup>.

Під впливом колишніх полонених, вказувалося 22 квітня 1918 року в листі священника с. Нанкова Хустського району на ім'я єпископа Мукачівської єпархії, «про сплату недоїмок вірники вже навіть і чути не хочуть. Таким чином, ми, священники, разом із своїми сім'ями

<sup>37</sup> «История Коммунистической партии Чехословакии» М., 1962, стор. 131—132.

<sup>38</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 136.

<sup>39</sup> ДАЗО, ф. 4, оп. 1, од. зб. 845, арк. 27—28.

приречені на злидні. Віра, наш священницький авторитет зовсім підірвані. Зрадниками, антихристами нас називають». 4 червня 1918 року єпископа знову повідомляють про вороже ставлення селян до попів і властей, про поширення «більшовизму» на Мараморощині: «Темний народ... не зупиниться на півдорозі, а буде намагатись докорінно змінити свій спосіб життя... В поведінці народу проявляється поширення т. зв. більшовицьких ідей, про що найкраще свідчить те, що наш народ не довіряє не тільки священникам, але ще в більшій мірі властям»<sup>40</sup>.

8 липня 1918 року начальник Великоберезнянського районного управління нарікав, що військовополонені «занесли з собою на нашу територію заразу більшовизму», який загрожує «перевернути не тільки торгівлю, але й суспільний лад та психіку». Наприкінці серпня березький піджупан телеграфував у Будапешт: «Ворожі елементи поширюють серед марамороських русинів українські ідеї. Прикордонне населення, незважаючи на наші заходи, виявляє свої симпатії до більшовицької Росії. Наявної кількості жандармерії недостатньо для приборкання можливих безпорядків».

Місцеві власті панічно доповідали про те, що в селах відбуваються «хвилювання» (Рахівщина), що в населення «немає поваги до особи та майна» (Ужгородщина), що вірники «виселяють» священників, а «панам дали 24-годинний строк для втечі». Повідомлялось і про напади озброєних загонів солдатів та селян на поміщицькі садиби, продовольчі крамниці і навіть на військові склади (Тячівщина)<sup>41</sup>.

Особливо широкого розмаху набрали революційні виступи трудящих Мараморощини, зокрема в с. Колочаві на Міжгірщині. Колишні військовополонені Г. Ковач, Т. Булик, Д. Малета, організувавши селянську бідноту, 7 листопада 1918 року розгромили нотарський уряд, обеззброїли жандармів і взяли владу в свої руки. Начальник району телеграфував у Мараморош-Сигет: «В зв'язку з тим, що повстання з с. Колочава вже перекинулось у Синевир, прошу негайно надіслати в Волове хоча б 50 чоловік національної гвардії». Революційний виступ селян Колочава був придушений каральним за-

<sup>40</sup> ДАЗО, ф. 151, оп. 4, од. зб. 2794, арк. 136.

<sup>41</sup> Там же, ф. 7, оп. 1, од. зб. 3154, арк. 1—5.

гоном, який заарештував активних учасників повстання<sup>42</sup>.

Під впливом ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції на окремих промислових підприємствах Закарпаття зростала діяльність лівих соціал-демократичних груп та організацій. Такі групи діяли на Мукачівській тютюновій фабриці, в Паланку, Підгороді та інших місцях. На Мукачівській тютюновій фабриці ліва група соціал-демократичної організації, яка була утворена в травні 1918 року, розповсюджувала газету «Робітник тютюнової фабрики», ставила питання про поліпшення матеріального становища та побутових умов робітників, пов'язуючи його з боротьбою за політичні права. Керівництво фабрики 7 червня 1918 року, повідомляючи головну дирекцію в Будапешті про революційні настрої робітників та про ріст соціал-демократичної організації, зробило висновок: «отже тут повністю можна назвати більшовизм»<sup>43</sup>. 20 червня 1918 року керівники фабрики повідомляли, що робітники відкрито заявляють: «Після цього (червневого загального страйку — авт.) пани так будуть танцювати, як ми будемо свистати».

Буржуазна влада Угорщини жорстоко розправлялася з учасниками революційних виступів. Прикладом можуть бути події в с. Великі Лучки на Мукачівщині в листопаді 1918 року. Повсталі селяни та колишні солдати виступили проти реакційних чиновників, почали захоплювати землі графа Шенборна і орендатора барона Ковнера. «На хуторі Вербник випорожили закрома барона Ковнера і його волами розвозили зерно в навколишні села, особливо в Великі Лучки», — доносили з Мукачева. Для придушення селянського виступу куркульська зграя разом з нотарем та уніатським попом М. Бачинським звернулися за допомогою до Мукачівського військового командування, яке надіслало у Великі Лучки каральну роту. «Брутальний комендант карної роти, — записано в протоколі управи, — на сором ХХ століття, керівника повстання — солдата, який сім років служив у армії і протягом всієї війни був на фронті, без вислуху повісив, а решту героїчних солдатів, без

<sup>42</sup> ДАЗО, ф. 59, оп. 1, од. зб. 54, арк. 28; Архів Інституту історії партії ЦК УСРП в Будапешті (далі — РІА), 7/50/15.

<sup>43</sup> Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 64, оп. 1, од. зб. 328.



збройних жінок і дітей жорстоко покарав». Так був страчений керівник селянського виступу Іван Габовда.

Діяльність колишніх військовополонених посилила **соціально-політичний напрямок** визвольного руху. Трудящі Закарпаття взяли найактивнішу участь у буржуазно-демократичній революції в Австро-Угорщині, під ударами якої розпалася Габсбурзька монархія. Особливо бурхливі події відбувались у містах та робітничих селищах. В Ужгороді й Мукачеві 1—2 листопада 1918 року страйкуючі робітники браталися з солдатами. У Перечині та Тур'я Бистрій лісохіміки вигнали найбільш ненависних прислужників дирекції. У с. Порошкові, де знаходилась лісопилка заводу «Бантлін», відбулася збройна сутичка між робітниками та частинами регулярного війська. Навіть офіціальні джерела не могли приховати гостроти боротьби, що розгорнулася в окремих районах. У Королеві та Верецях селяни й колишні солдати 1 листопада 1918 року напали на будинок нотаріату. «Цивільна поліція недостатня для захисту сільського нотаріального уряду», — повідомляв районний комісар. 4 листопада «підбурений солдатами... народ околиці Загаття, повставши, напав на канцелярію Загатської лісової управи і зовсім зруйнував її...» Потім селяни обеззброїли чотирьох жандармів і знищили боргові книги та інші документи. Для придушення виступу селян у Загаття був направлений посилений карний загін<sup>44</sup>.

Трудове селянство Закарпаття фактично здійснювало експропріацію поміщицьких земель. Так, селяни Великого Раківця на Іршавщині прогнали поміщика, захопивши його землі та ліс. Бідняки сіл Великі Ком'яти та Шаланки розподілили між собою землю й худобу графа Желенського. З «селянськими заворушеннями» у В. Ком'ятах і Шаланках власті довгий час не могли справитись. Ще 1 грудня 1918 року нотар с. Шаланок повідомляв, що «тут повний безпорядок». Поміщицькі землі були захоплені і в Новому Селі, Підмонастирі та в інших селах Закарпаття. Начальник району в телеграмі Кошіцькому військовому командуванню від 11 листопада 1918 року просив негайно надіслати військову силу, бо в п'яти селах населення і солдати, що повернулися

<sup>44</sup> A Bantlin-féle vegyigyárak r. t. Perecsény Ung vármegye 50 éves története (1893—1943). Budapest, 1943, стор 47; ДАЗО, ф. 126, оп. 1, од. зб. 25, арк. 38.

лодому, «розподілюють майно, панує анархія, селянське повстання»<sup>45</sup>. І це в умовах, коли на території всіх «русинських» жуп було запроваджено надзвичайне становище!

Револуційна хвиля протягом кількох днів фактично змела монархічну адміністрацію в містах і в більшості сіл Закарпаття. В умовах наростання револуційного руху стала відчутною відсутність політичної організації трудящих. Комуністичні групи ще не були створені, а процес кристалізації лівих револуційних елементів соціал-демократії йшов на Закарпатті повільніше, ніж у промислових центрах Угорщини. Ось чому власті при підтримці правих соціал-демократів, клерикалів та буржуазних націоналістів стали на перешкоді й не дали можливості робітникам і селянам скористатися наслідками одержаної перемоги. В Будапешті до влади прийшов буржуазний уряд графа М. Карольї. 16 листопада 1918 року Угорщина була проголошена «незалежною народною республікою».

Рахуючись з необхідністю «заспокоїти» трудящі маси Закарпаття, які активно включались у револуційний рух, уряд Карольї почав здійснювати ряд заходів. Перш за все буржуазія намагалась роззброїти робітників, селян і солдатів або, принаймні, загнати стихійно виниклі озброєні загони у «лояльні» рамки. З цією метою на Закарпатті, як і по всій Угорщині, почали створюватись загони національної («народної») гвардії («варти»). Нова назва, нові (не менш реакційні, ніж колишні) командири — ось, власне кажучи, всі зміни, що сталися в збройних силах новоствореної республіки. І все ж півніше окремі загони національної гвардії під впливом комуністичної агітації підтримали диктатуру пролетаріату і влились у ряди Угорської Червоної Армії.

Тій же меті — «заспокоїти» трудящі маси, відвернути їх увагу від участі в національно-визвольному русі — служив так званий закон № 10 про «автономію русинів», прийнятий урядом Карольї 21 грудня 1918 року. Буржуазно-демократична революція наклала свій відбиток на текст документу. Закон вперше обіцяв «русинам» («рутенам») право на самоврядування у справах адміністрації, освіти, релігії та мови і на-

---

<sup>45</sup> ДАЗО, ф. 245, оп. 3, од. зб. 1892, арк. 14; РІА, А ХVІ, 2/5.

віть проголошував, що державні землі, шахти й ліси переходять у розпорядження «законного представництва русинів». На частині території чотирьох жуп створювалась «автономна правова одиниця — Руська Крайна». Її законодавчим органом повинен був стати Руський собор при залишенні права на вирішення «спільних справ» за угорським парламентом. Для виконавчих функцій створювалися Руськокрайнянське міністерство та підлегла йому Губерніальна Рада на чолі з губернатором, місцеперебуванням якого повинне було стати Мукачеве. Цей закон задовольняв інтереси частини української буржуазії.

Уряд Каролі та його буржуазно-націоналістичні прислужники на Закарпатті нічого не зробили для вирішення робітничого й аграрного питання. Чи не єдиними урядовими заходами в цьому відношенні було рішення про створення воєнізованих «робітничих будинків» (при військових гарнізонах), щоб відвернути увагу від революційної боротьби частини безробітних, отруїти їх мілітаристською пропагандою та обіцянками провести «з часом» земельну реформу. Характерно, що майже одночасно з законом № 10 було видано спеціальний наказ міністра внутрішніх справ Угорщини, в якому вказувалось, що «українських підбурювачів», які виступають проти «державної цілості країни», необхідно негайно відправляти у спецтабори<sup>46</sup>.

Вирішальне значення для дальшого розвитку вільної боротьби трудящих Угорщини і Закарпаття, для переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну мало створення Комуністичної партії. Компартія Угорщини (КПУ) виникла 24 листопада 1918 року<sup>47</sup> з трьох різнорідних груп: революційних соціалістів, частини лівих соціал-демократів та комуністів-інтернаціоналістів із числа колишніх військовополонених, що повернулися з Радянської Росії. В той же день був обраний Центральний Комітет Комуністичної партії Угорщини в складі 13 чоловік на чолі з Белоу Куном. Серед членів ЦК було два закарпатці — Отто Корвін та Ерне Сайдлер. До речі, перше організаційне засідання КПУ відбулось у Будапешті на квартири на-

<sup>46</sup> Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 90, оп. 1, од. зб. 2530, арк. 24.

<sup>47</sup> Magyarország története. Budapest, 1964, стор. 299—564.

шого земляка, уродженця Великого Бичкова — Йозефа Келена. «З моменту створення Комуністичної партії, — підкреслюється в Тезах ЦК Соціалістичної Робітничої партії Угорщини, — почався новий етап в історії угорського робітничого руху: в історії угорського народу з'явився на полі бою організований, революційний авангард пролетаріату, озброєний ідеями марксизму-ленінізму, який повів робітничий клас на боротьбу за соціалістичну революцію»<sup>48</sup>.

Наприкінці листопада 1918 року при ЦК Угорської Компартії були створені національні комуністичні групи, в тому числі Група комуністів Руської Крайни. Досі не встановлено точної кількості членів Компартії Угорщини, тим більше — членів Групи комуністів Руської Крайни. Як згадують учасники революційних боїв, остання нараховувала 600—800 чоловік.

Організаційна будова Комуністичної партії Угорщини не відзначалась ленінською чіткістю. Згідно тимчасового статуту, КПУ будувалась за двома принципами: територіальним і виробничим. Її членами могли бути насамперед робітники й селяни-бідняки.

В архівах не збереглося матеріалів, які б характеризували організаційну будову Групи комуністів Руської Крайни. Однак, співставляючи різні джерела (перш за все спогади старих комуністів), можна твердити, що в секретаріаті Групи в Будапешті керівну роль відігравали Ерне Сайдлер та Іван Мондок. Мукачівською організацією керував Янош Галгоці. Роботу серед солдатів Берегова вів Іван Шербан. Як і передбачалося тимчасовим статутом КПУ, на Закарпатті було створено ряд виробничих осередків і груп та територіальних — сільських і міських — організацій Компартії Угорщини. Виробничі осередки КПУ існували в Сваляві, Перечині (лісохімзаводи), Мукачеві (тютюнова фабрика), Берегові (цегельний завод).

В ході класової боротьби наприкінці 1918 — на початку 1919 року в селах і містах Угорщини й Закарпаття створювалися революційні селянські, робітничі та подекуди солдатські Ради. В. І. Ленін на II конгресі Комуністичного Інтернаціоналу вказував, що в усіх

<sup>48</sup> «К 40-й годовщине образования Коммунистической партии Венгрии. — Журн. «Новая и новейшая история», 1959, № 1, стор. 153—154.

країнах, як з капіталістичними, так і з докапіталістичними відносинами, є основа для створення селянських Рад, Рад трудящого народу, Рад експлуатованих<sup>49</sup>.

На Закарпатті більшість Рад були селянськими. До їх складу входили представники основних національностей, які проживали в «русинських» жупах. Під керівництвом комуністів і лівих соціалістів робітничо-селянські Ради ставали формою революційної мобілізації мас.

В цей же час значно активізувалася закарпатська буржуазія та клерикали. Намагаючись притупити вістря революційної боротьби мас, дезорганізувати трудящих та залучити на свій бік їх відсталу частину, буржуазія почала створювати свої «ради» або ж прагнула захопити керівництво робітничо-селянськими Радами.

Реакційні буржуазні «ради» виникали по-різному. Були випадки, коли буржуазно-клерикальні кола, спекулюючи на популярній назві, просто перейменовували в ради колишні адміністративні органи, здебільшого жупні та районні управління. Так було, наприклад, у Берегові. А 1 листопада 1918 року «проголосилась» Ужгородська національна «рада» на чолі з монархістом — бургомістром С. Берзевіці. Незважаючи на те, що до її складу входило кілька соціал-демократів, ця «рада» нічого не зробила в інтересах трудящих, а в січні 1919 року її керівник вітав чеських окупантів. Подібний характер мала і Мукачівська національна рада, створена 2 листопада 1918 року.

Щоб оцінити характер Рад на Закарпатті в 1918—1919 роках і встановити відмінність революційних органів (народжених творчістю трудящих мас) від буржуазно-клерикальних витворів, потрібно дослідити діяльність кожної з них. Ще на VII (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б) В. І. Ленін відзначав, що «для нас Ради важливі не як форма, нам важливо, які класи ці Ради представляють»<sup>50</sup>. Ця вказівка прийнятна і до Закарпаття. Так, Пряшівська рада називалась «народною». Проте це не міняло буржуазно-націоналістичного характеру її діяльності. А створена, наприклад, селянська Народна Рада у Малій Доброні, за

<sup>49</sup> Див. В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 208.

<sup>50</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 196.

донсенням властей, «була тим, що перевертає існуючі порядки». У Берегові наприкінці 1918 року діяли дві Ради — буржуазна жупна Національна і робітничка, а потім — робітничо-селянська Рада, якою керував комуніст Іван Шербан.

Свалявська народна Рада, у роботі якої брали активну участь робітники-хіміки, лісоруби та селяни на чолі з Василем Желізняком, спочатку відігравала прогресивну роль, а потім окремі її керівники пішли на зговір з чеською буржуазією.

В умовах піднесення національно-визвольного руху особливого значення набувало питання про майбутню територіальну належність Закарпатської України.

Перша, найбільш впливова група закарпатської буржуазії та вищі клерикальні кола орієнтувались на буржуазну Угорщину. 9 листопада 1918 року вони створили в Ужгороді 35-членну Народну раду рутенів Мадьярщини на чолі з Є. Сабо, А. Волошиним, П. Гебеєм, Й. Камінським. Ця рада стояла на службі інтересів міської угорської та української буржуазії. Здавна зв'язана з німецько-угорським капіталом, який панував у великій промисловості, ця частина буржуазії (що мала «свої інтереси» в дрібному промислі) потяглася за «старшим братом». Народна рада рутенів Мадьярщини (Угро-руська рада) встановила постійний зв'язок з новопризначеним руськокрайнянським міністром О. Сабо. Свое головне завдання рада вбачала у «збереженні вірності» Угорщині та у боротьбі з революційно-визвольним рухом трудящих Закарпаття, спрямованим на возз'єднання всіх українських земель. Про це відверто говорилося і в доповіді Є. Сабо (якого дуже турбувало те, що «є багато місць, які до України бажають прилучитися»), і в розробленій А. Волошиним та прийнятій 9 листопада 1918 року «Програмі» ради. Остання мала на меті залишити Закарпаття в складі буржуазної Угорщини і відстояти існуючий суспільно-політичний лад.

Друга група закарпатоукраїнської буржуазії, дрібної буржуазії та клерикалів, що діяла здебільшого на південному сході краю, спочатку орієтувалася на союз із зунрівцями (буржуазними націоналістами Галичини) та петлюрівцями. Їм вдалося захопити керівництво Марамороською руською (українською) ра-

дою, установчі збори («Собор») якої відбулись 18 грудня 1918 року. «Українська» орієнтація цієї частини буржуазії пояснюється, головним чином, намаганням якось нейтралізувати рух трудящих за возз'єднання з **Радянською** Україною, який особливо набрав широкого розмаху на Рахівщині.

Саме ця обставина позначилась на ході установчого «Собору» Марамороської ради, на якому було присутніх понад 600 чоловік. Як записано в протоколі, «збори заявили, що жадають з'єднання всіх руських земель до однієї держави (країни), а рівночасно протестують проти того, щоб руські землі були віддані Румунії, чехам або іншій чужій державі». Буржуазні націоналісти, боячись втратити свій вплив у масах, не наважились відкрито виступити проти цієї вимоги. Зате їм вдалося протягти до протоколу зборів заклик, щоб «русини» визнавали і додержувались «теперішніх законів»<sup>51</sup>.

Керівництво Марамороської ради виражало, насамперед, інтереси куркульства, яке було зацікавлене в тому, щоб пожитись землею за рахунок угорських поміщиків. Вони гадали, що цю мету легше буде здійснити, вийшовши зі складу Угорщини. На початку 1919 року Марамороська рада (зокрема один з її керівників М. Бращайко) встановила зв'язки із зунрівцями в Станіславі (тепер Івано-Франківськ). Більше того, зунрівці зробили спробу «визволити» частину закарпато-українських земель. 14 січня 1919 року зунрівський «міністр» закордонних справ надіслав ноту угорському урядові, оголошуючи, що ЗУНР дала наказ своїм військам захопити ті райони Закарпаття, де «русини» становлять більше половини населення, а також ті, де населення «побажає». За тиждень до цього на Закарпаття вирушила «козацька сотня». Прибулі з Галичини старшини почали формувати «добровольчі загони» з числа «січових стрільців». Але ця авантюра швидко провалилася. Частини «галицького війська» дійшли до Чопа і Мукачева, звідки їх вигнало місцеве населення, а також до району Ясіня—Сигет, де вони розбіглися після першої сутички з румунськими військами. Щоб якось врятувати свій «авторитет», зунрівські верховоди пізніше заявили, що закарпатців «не можуть визволи-

<sup>51</sup> Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1, арк. 36.

ни... бо вони (ЗУНР — *авт.*) від угорської власті дістають спорядження»<sup>52</sup>. Про запроданську позицію петлюрівців свідчить лист одного з діячів Директорії В. Швиговського, який 22 лютого 1919 року писав Е. Бенешу, що в разі «визнання нашої (Директорії — *авт.*) самостійності» і в обмін на допомогу Чехословаччини в боротьбі з більшовиками у питанні угро-руському (тобто, у питанні загарбання Закарпаття чеськими військами — *авт.*) до суперечок між ЧСР і УНР не дійде»<sup>53</sup>.

Нарешті, третя група закарпатської буржуазії зразу ж висловилась за приєднання до Чехословаччини. Орган цієї групи — Любов'янська народна рада, створена 8 листопада 1918 року, згодом (19 листопада) об'єдналася з Пряшівською радою, утворивши Карпаторуську Центральну раду. Остання вступила в контакт з Національною радою Лемківщини (Західна Галичина). Ще 7 січня 1919 року керівники Карпаторуської ради вимагали, щоб «окупація (чеськими військами — *авт.*) перейшла на всю територію Руської землі» (йдеться про Закарпаття та Західну Галичину — *авт.*). 31 січня 1919 року в заяві «Карпаторуси всьому культурному світу» керівники ради, на чолі з А. Бескидом, видаючи себе за «єдиних законних представників підкарпатських русинів», проголосили: «З сьогоднішнього дня вважаємо себе автономною частиною Чехословацької республіки»<sup>54</sup>.

Буржуазні націоналісти та клерикали, особливо рада рутенів Мадьярщини, робили все можливе, щоб посилити вплив у масах і підкорити своїй волі місцеві ради. 28 листопада 1918 року Мукачівський єпископ звернувся до всіх підвладних йому священників з таємним циркуляром, у якому закликав домогтись, щоб кожне село негайно заявило про своє приєднання до Ужгородської «Народної ради рутенів Мадьярщини»<sup>55</sup>.

Однак, незважаючи на різні махінації буржуазних націоналістів і клерикалів, трудяще населення Закарпаття виступало проти реакціонерів. Цього не могла

<sup>52</sup> Державний Центральний архів у Празі (далі — SUA), РМР — S П/31/86; газ «Руська Крайна», 22, 29 січня 1919 р.

<sup>53</sup> Архів Міністерства закордонних справ у Празі (далі — AMZV), PA, 6749/1919.

<sup>54</sup> AMZV, PA, 5108/1919, 5111/1919.

<sup>55</sup> ДАЗО, ф. 151, оп. 4, од. зб. 2776, арк. 7.



приховати газета «Герег католикуш семле», яка 15 грудня 1918 року писала: «Нею (Народною радою рутенів Мадьярщини — авт.) видані брошурки і плакати не потрапляють в руки народу, бо перша людина, яка дістане їх в руки для роздачі, негайно їх нищить. Так населення не знає нічого про існування ради і про досягнуті здобутки». Священик з Невицького доповідав єпископові, що створити в селі «раду», яка б підтримувала Народну раду рутенів Мадьярщини, немає можливості, тому що населення вимагає землі, скасування коблини та роковини і заявляє, що «панів треба вшитких убити»<sup>56</sup>.

Проти ворожої діяльності згаданої «ради» рішуче виступали і місцеві Ради трудящих. Так, 8 грудня 1919 року Верхньоверечанська Рада прийняла рішення (80 підписів), у якому вказувалось: «Місцева руська народна Рада села не повноважує Ужгородську народну раду рутенів, щоб захищала її інтереси. Довір'я до неї немає»<sup>57</sup>.

Значний вплив на закарпатоукраїнську буржуазію в питанні територіальної належності Закарпаття мала позиція американської дипломатії. Імперіалісти США проявили неабиякий інтерес до далекого «романтичного Угро-руського краю». Це пояснюється як інтересами американського капіталу на Закарпатті (зокрема в лісохімічній промисловості), так і (це найголовніше) намаганням не допустити возз'єднання українських земель в єдиній Радянській державі та зберегти зручний плацдарм для майбутніх провокацій проти Країни Рад. Недарма Е. Бенеш, один з найспритніших дипломованих слуг імперіалізму, пізніше признався: «Союзними і Північна Америка з урахуванням міжнародної політики вже наперед вирішили, що Росію не пропустять через Карпати, щоб вона через Закарпаття не стала середньоевропейською країною... і не об'єднала всіх слов'ян», бо це могло б викликати «великі перевороти в Європі»<sup>58</sup>.

Вісті, які надходили із Закарпаття, свідчили про те, що трудящі виступають за возз'єднання краю з Радян-

<sup>56</sup> ДАЗО, ф. 151, оп. 4, од. зб. 2781, арк. 18.

<sup>57</sup> Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1, арк. 7.

<sup>58</sup> Е. Бенеш. Речь о подкарпатско-русской проблеме, Ужгород, 1934, стор. 23, 58—59.

ською Україною. До того ж серед закарпатських емігрантів у США посилювався рух за відрив їхньої «першої батьківщини» від Австро-Угорщини. Тому буржуазно-націоналістичні емігрантські кола, користуючись підтримкою американських політиків, вирішили діяти.

У 1917—1918 роках у США існували дві досить впливові організації закарпатських емігрантів: «Об'єднання греко-католицьких братів» та «Об'єднання греко-католицьких руських братів у США». Верховодили цими організаціями — юрисконсульт фірми «Дженерал моторс» Г. Жаткович, спритний бізнесмен Ю. Гардош та журналіст Ю. Пачута — згодом створюють Американську народну раду угро-русинів, яка об'єднала всі націоналістичні групи емігрантів-закарпатців. Обливаючи брудним потоком наклепів Радянську Росію, буржуазні націоналісти всіляко вихваляли «американський образ життя» і «великого демократа» президента Вільсона. А найбільш завзяті з них виступали навіть за «приєднання краю, де живуть русини, до США». Принаймні, до цього закликав журнал «Американо-русский месяцеслов на 1919 год», що видавався в Нью-Йорку.

23 липня 1918 року конгрес, скликаний Американською народною радою угро-русинів у Гомстеді (штат Пенсільванія), записав у своєму рішенні: «Підкарпатські русини повинні одержати повну незалежність. Якщо це буде неможливим, тоді підкарпатські русини об'єднуються з своїми братами галицькими і буковинськими. Якщо ж це теж виявиться б неможливим, тоді вони повинні одержати автономію». Але президент США Вудро Вільсон, прийнявши 21 жовтня делегацію на чолі з Г. Жатковичем, «порадив», щоб «угро-русини шукали з'єднання з рідними сусідніми народами, як чехи і словаки, і щоб вступили з ними до федерації»<sup>59</sup>. Тоді Американська народна рада угро-русинів почала агітацію за включення Закарпаття як автономної одиниці до складу Чехословаччини. На переговорах Жатковича з Масариком 25 жовтня 1918 року було проголошено, що підкарпатські русини з'єднуються з чехами на федералістській основі як самостійний штат»<sup>60</sup>.

<sup>59</sup> Petr Hatalák. Jak vznikla myšlenka připojiti Podkarpatskou Rus k Československu. Užhorod, 1935, стор. 33.

<sup>60</sup> Архів президента республіки в Празі (далі — АКРР) РР, Д 1200/2.

12 листопада 1918 року Американська народна рада угро-русинів скликала в м. Скрантоні ще один конгрес. Обдурені антибільшовицькою агітацією, делегати проголосували за вимогу, щоб закарпатські землі були приєднані до Чехословацької республіки з «правом найширшої автономії». Про це рішення «президент Вільсон і державний департамент США були інформовані раніше всіх». Вільсон відповів своїм «друзям» фарисейською поздоровчою телеграмою<sup>61</sup>.

За рішенням Скрантонського конгресу в листопаді— грудні 1918 року була розіграна комедія «плебісциту» серед закарпатців-емігрантів у США. Рішення про включення Закарпаття до складу Чехословаччини зібрало 67 процентів голосів. 28 процентів опитаних проголосувало за возз'єднання закарпатських земель з Україною. Озброївшись протоколом «плебісциту», Жаткович і Гардош почали готуватися до від'їзду на Паризьку конференцію — у штаб світової контрреволюції.

\* \* \*

А в цей час Закарпаття вирувало. Діяльність комуністів значно активізувала революційний рух трудящих. Наприкінці 1918 року відбувся страйк на заводах «Бантлін» у Перечині, Тур'я Бистрій та Порошкові. Адміністрація викликала жандармерію. Робітники з допомогою селян прогнали «охоронців» порядку. Страйк тривав більше місяця. Дирекція Мукачівської тютюнової фабрики у своєму звіті наприкінці 1918 року відзначила, що робітники ставлять питання «про необхідність знищення існуючих порядків». У цей же час страйкували залізничники Чопа та Лавочного. Страйк залізничників набрав такого розмаху, що для його придушення власті змушені були надіслати роту солдатів і бронепоезд.

Велику роботу проводили комуністи і на селі. Під їх керівництвом селяни захоплювали поміщицькі та державні пасовиська, ділили поміщицькі землі, розправлялись із найбільш ненависними представниками адміністрації. Особливо активно виступало селянство Мукачівщини (В. Лучки, Білки), Іршавщини, Рахів-

---

<sup>61</sup> ДАЗО, ф. 29, оп. 3, од. зб. 24, арк. 78—81.

щини і Тячівщини. «Неспокій у Мараморозі досяг найвищого ступеня», — твердили клерикали. 31 грудня 1918 року начальник Середнянського районного управління писав військовому комендантові в Ужгород: «В селах всюди хочуть обрати нових керівників, і порядок вже настільки порушений, що його навіть при допомозі військ не можна відновити». Лісничка дирекція доносила на початку січня 1919 року, що селяни восьми сіл Ужгородщини «чинять масові порубки та захоплюють державні ліси, виступають зі зброєю проти охоронного персоналу, навіть залпами держать на відстані лісовий персонал<sup>62</sup>.

Завдяки керівництву з боку комуністів у стихійну боротьбу трудящих було внесено елементи організованості. Про це свідчать такі факти, як одночасний виступ великих груп селянства (Білки), збройні напади і опір (В. Лучки, Загаття), спільні дії робітників і селян-сезонників при підтримці солдатів (Порошкове). Про розмах боротьби можна судити і з панічних кореспонденцій буржуазної преси. Так, газета «Карпат» 19 січня 1919 року повідомляла, що комуністи відкрито виступають проти «спокою і порядку», наганяючи «страх на лояльні елементи села... попам посилають ультиматуми, погрожують нотарям, а старост сіл і членів сільської адміністрації примушують, щоб вони відмовлялися від посад, і замість них обирають своїх людей».

Під впливом комуністичної агітації трудящі Закарпаття посилили боротьбу за соціальне та національне визволення і возз'єднання з Радянською Україною. До нас дійшли численні письмові пам'ятки тих днів — тексти меморандумів, протоколів, оголошень, протестів, заяв, скарг, анкет. «Ми, народ Синевіра, — писали в грудні 1918 року 64 селянина, — єдиногласно із'являємо, що ми хочемо до України присоединитися... з своїм народом, з нашими братами хочемо любовно жити, з тими, откуда наш корінь проісходить, от востока». Рада с. Пацканьова 29 грудня 1918 року прийняла рішення: «Єдиногласно ко Україні». Селяни с. Бедевлі писали: «Ми бедевелські русини приключаємося до Ве-

<sup>62</sup> ДАЗО, ф. 7, оп. 1, од. зб. 3133, арк. 5; ф. 126, оп. 1, од. зб. 25, арк. 32.

ликої Русі України... котра Україна состоит из 40 миллионов народа»<sup>63</sup>.

Аналізуючи ці документи, можна зробити ряд важливих висновків. Перш за все потрібно підкреслити, що деякі робітничо-селянські Ради вже тоді, наприкінці 1918 — на початку 1919 року, ставили питання про возз'єднання всіх українських земель у складі «Великої Русі», розуміючи під цим Радянську Росію і Радянську Україну. Недарма навіть клерикали змушені були визнати, що «більш радикальні» мешканці Мараморощини «в політичному відношенні бажають приєднатися до Росії».

В більшості документів поряд з лозунгом «приключитися до України» висувались соціально-політичні вимоги. Збори селян с. Новоселиці 18 січня 1919 року, наприклад, записали в протоколі: «Наш руський народ то хоче, щоби достав землі і кусок ліса, і для худоби пасла, щоби каждый бідний руский чоловік міг жити». Далі в протоколі висуваються вимоги про зменшення церковних податків, про заснування спільного «сільського млина» (замість графського), про право селян садити тютюн «без ніякої плати». Жителі с. Тересви на питання анкети «Що б собі бажали ваші селяни?» недвозначно відповідали: «Руський порядок» (тобто такий порядок, який був у Радянській Росії — *авт.*). А в «Оголошенні Свалявської карпатської руської народної Ради, прийнятому 8 грудня 1918 року представниками 30 сіл, вказувалося: «Ми хочемо соединитися з Радою (України — *авт.*) бо сії Ради дають газдам (селянським господарствам — *авт.*) графську і кінчтарську (державну — *авт.*) землю, і де наш руський (український — *авт.*) язик і... худобний народ достане землю і волю». Вказані вимоги могли бути здійснені лише в умовах Радянської України. Крім того, в ряді документів ставились вимоги, щоб народові надати політичні права, усупільнити знаряддя виробництва експлуататорів, скасувати коблину і роковину, запровадити українську мову в школах та державних установах.

Цікаво, що в жодному з документів до Хустського

---

<sup>63</sup> Копії цих заяв та анкет зберігаються у Мукачівському філіалі ДАЗО, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1.

з'їзду нема навіть згадки про петлюрівців, ЗУНР або «Соборну Україну»<sup>64</sup>.

Це ще один доказ того, що трудящі Закарпаття, вимагаючи возз'єднання з «Україною-Руссю», «Українською Республікою», або, найчастіше, просто з «Україною», мали на увазі саме **Радянську Україну**.

Нарешті ще одна обставина. Згадаймо бурхливі дні 1918 року. Звідки закарпатський робітник і селянин дізнавався про події на «Великій Україні», по той бік Карпат? З газетних повідомлень, листів із східного фронту (від солдатів австро-угорської армії), а головне, з розповідей колишніх військовополонених, що поверталися з Радянської Росії. В них говорилося про утворення УРСР, про боротьбу українського народу проти окупантів, про українських більшовиків-ленінців. Ось чому, власне кажучи, в заявах та протоколах цього періоду термін «Україна» вживається без означення. Трудящі Закарпаття мали на увазі тільки **Радянську Україну**.

У січні 1919 року в умовах значного загострення класової боротьби відбувалась підготовка до Хустського з'їзду.

В історіографії немає єдиної оцінки значення Хустського з'їзду. Представники закарпатоукраїнської буржуазії проугорської орієнтації та угорські буржуазні націоналісти ставились до рішень з'їзду з неприхованою ворожнечею. Так, один з мадяронів, скаржачись, що «нас (мадяронів — авт.) не хотіли послухати і ми не могли там (на Хустському з'їзді — авт.) говорити», застерігав: «У разі реалізації рішення Хустської ради були б відкриті ворота руському більшовизму до Угорщини...»<sup>65</sup>. Чеська буржуазна історіографія та верховоди закарпатської еміграції в США вважали за краще просто замовчати рішення з'їзду. Готуючи «документи» до Паризької конференції, Бескид і Жаткович, не без поради Бенеша та Годжі, постаралися перекласти на французьку мову Скрантонський меморандум, підроблений «маніфест» Свалявської ради і навіть заяви Національної Ради Лемківщини, але про Хустський

<sup>64</sup> «Соборна Україна» була проголошена 22 січня 1919 року в Києві після розіграної комедії об'єднання петлюрівської Директорії з ЗУНР.

<sup>65</sup> Газ. «Kárpát», 16 лютого 1919 р.

з'їзд не згадали й словом<sup>66</sup>. Волошинці видавали рішення з'їзду як заклик до об'єднання Закарпаття з «Соборною Україною».

На жаль, до нас не дійшло оригіналу протоколів Хустського з'їзду. Досі відомі копія «Резолюції Народних зборів у Хусті», надрукована (крім 5 та 6 пунктів) у вигляді додатку до книги О. Бадана<sup>67</sup>, та дві копії протоколу (угорською й українською мовами), які зберігаються в ДАЗО. Цілком імовірно, що ці копії були складені не в дні роботи з'їзду, а **пізніше**. Такий висновок можна зробити і на основі співставлення двох копій протоколу, між якими є істотні розбіжності. Крім того, голова зборів М. Брацайко, збираючись до зунрівців у Станіслав, включив до українського тексту протоколу термін «**Соборна** Україна» про яку мало хто з делегатів знав і який, очевидно, на з'їзді не фігурував. У складених М. Брацайком «документах» з'їзду немає і згадки про соціальні вимоги трудящих Закарпаття. Проте навіть буржуазний націоналіст Є. Сабо пізніше визнав, що такі вимоги делегати висували<sup>68</sup>.

Рішення про скликання Хустського з'їзду було прийняте на Мараморош-сигетському соборі 18 грудня 1918 року. Ще раніше — 10 грудня 1918 року — за це ж висловились 20 (із 150) «опозиційних» делегатів мадьярофільського Будапештського конгресу. Погоджуючись на скликання Хустського з'їзду, буржуазні націоналісти та клерикали намагались пролізти до керівництва національно-визвольним рухом трудящих, щоб тримати його в «лояльних рамках». Характерно, що делегати Будапештського конгресу спочатку планували провести з'їзд у Мукачеві, куди просувалась основна частина загонів «галицької армії». І хоч ватажки ЗУНР ніколи серйозно не ставили питання про «визволення» Закарпаття, а були союзниками угорської та чеської буржуазії, похід «січовиків» і рішення брацайківців про місце скликання з'їзду безперечно були узгоджені. Проте, і це необхідно особливо під-

<sup>66</sup> AMZV PA, 5108/1919, 5111/1919.

<sup>67</sup> О. Бадан. Закарпатська Україна, соціально-економічний нарис, Харків, 1929, стор. 159—160.

<sup>68</sup> Є. Іванов (Є. Сабо). Мараморош і Угоча («Kalendar Prosvity na rok 1921». Keesport, USA, 1920), стор. 101, 106.

креслити, хід роботи Хустського з'їзду зірвав плани та задуми буржуазних націоналістів.

27 грудня 1918 року уряд Угорщини під приводом необхідності підготовки виборів до Руського сейму, заборонив скликання «Русинських народних зборів». Це рішення стало сигналом для жандармерії, яка вдалася до репресій. У селах Верхні Верецьки та Луг, напередодні від'їзду делегатів на з'їзд, було вчинено справжню облаву, яка супроводжувалась грабунками і знущанням над селянами. У день роботи з'їзду жандарми вислали пости на дороги, що вели до Хуста і навіть припинили рух на залізниці Королево—Хуст.

Але ніщо не могло перешкодити посланцям народних мас заявити про свої вимоги.

На Хустському з'їзді (21 січня 1919 року) серед 420 делегатів було багато робітників і селян — представників 175 населених пунктів Закарпаття<sup>69</sup>. Вони привезли на з'їзд наказ своїх виборців — добиватись возз'єднання з «усією Україною», тобто з **Радянською Україною**. Ось чому (як свідчить одна з копій протоколу) пропозиція нанківського селянина Івана Волощука про возз'єднання з Україною «була з безмежним захопленням і гучними вигуками «Хай живе Україна!» одноголосно схвалена». Ця ж група делегатів запропонувала, щоб «у майбутньому русини більше не вислали до Будапештського парламенту депутатів» і щоб «возз'єднання з Україною було проголошене без будь-яких застережень або умов». Вказані пропозиції були негайно прийняті<sup>70</sup>. Очевидно, це були настільки однозначні вимоги, що буржуазні націоналісти та клерикали не наважились виступити проти них. Більше того, як визнавав Є. Сабо, представники трудящих на з'їзді прямо заявляли: «Не треба нам ні панів, ні попів, хочемо ід України». А такі безпанські та безпопівські порядки могли бути лише в **Радянській Україні**.

Таким чином, частина делегатів Хустського з'їзду — робітники і селяни — вимагали возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. «Цілому світові відомо, що

<sup>69</sup> У т. ч. представники 80 населених пунктів Марамороської жупи, 57 — Березької, 29 — Угочанської, 9 — Ужанської.

<sup>70</sup> «Протокол, написаний 21 януара 1919 р. в Хусті на Всенародних зборах Угро-руського народа» (угорською і українською мовами). Копія, ДАЗО.



в той час міста і села Закарпатської України одностайно висловились за приєднання до Радянської України»<sup>71</sup>, — підкреслювалось у резолюції Першої конференції Комуністичної партії Закарпатської України в листопаді 1944 року. Цей висновок стосується і вимог робітничо-селянських Рад, і, в певній мірі, рішень Хустського з'їзду.

Зовсім іншу позицію займали буржуазні делегати з'їзду — куркулі і клерикали та їх підспівувачі. Розуміючи, що добиватись залишення Закарпаття в рамках буржуазної Угорщини — означає накликати на свою голову гнів народних мас, вони вирішили діяти більш обережно. Буржуазні націоналісти «одностайно» підтримали вимоги про «возз'єднання з Україною», але розуміли під цим петлюрівсько-зунрівську «державу». До них приєдналися і представники проугорської та чеської орієнтацій. Пересвідчившись, що «серце русинів тягне до України», вони не насмілились навіть заїкнутися про те, щоб Закарпаття залишилося у складі Угорщини, або про приєднання до Чехословаччини. Правда, керівництво з'їзду не посоромилось вітати уряд М. Карольї як орган «повної демократії» та висловити похвалу і подяку країнам Антанти, які, мовляв, «вибороти пригнобленим народам свободу».

Промовчавши або відсидівшись за спинами робітничо-селянських депутатів на з'їзді, буржуазні націоналісти зразу ж пустили в хід своє отруйне жало. Пролізши до керівництва виконавчого органу, створеного Хустським з'їздом, — сточленної так званої «Руської (української) Центральної народної ради в Угорщині», — брати Бращайки, Е. Невицький та інші запроданці сплюндрували народне волевиявлення.

Наскільки підступно діяли буржуазні націоналісти, свідчить такий факт. До Станіслава було послано дві делегації. До складу однієї з них входили буржуазно-націоналістичні поплічники на чолі з М. Бращайком. Озброєна підробленими «документами», ця делегація повинна була домовитись про те, щоб Закарпаття включити до «Соборної України». У той же час друга делегація, куди входили і представники трудящого селян-

<sup>71</sup> «Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі». — Збірник документів і матеріалів, 1949, стор. 153.

ства, була направлена на так званий «трудоий з'їзд», який готувався петлюрівцями в Києві. Поїздка закінчилась безрезультатно. Буржуазні націоналісти та куркулі — члени першої делегації — пропихали в Станіславі зібрані у трударів гроші, а другу, селянську делегацію, в Київ не пустили зунрівці, бо в цей час до столиці України наближались визвольні радянські війська.

Рішення Хустського з'їзду про воз'єднання Закарпаття з Україною широкі народні маси гаряче схвалювали. Це відбито в багатьох протоколах зборів Рад, які проходили в той час у селах і містах краю. Трудящі відмовлялись виконувати розпорядження угорського буржуазного уряду. В протоколі засідання Руської Ради в Севлюші від 24 лютого 1919 року, наприклад, записано: «Був прочитаний указ № 929/1919, виданий руськокрайнянським міністром Орестом Сабовим, який народ не приймає тому, що Севлюське населення на вже подержаних у Хусті 21 січня 1919 року руських народних зборах висказало приєднання до України. Нижепідписані і цим проголошують, своїми підписами стверджують, що зістануться коло постанови Хустських руських народних зборів». Далі йдуть 74 підписи<sup>72</sup>.

Про те, як трудящі Закарпаття оцінили рішення Хустського з'їзду, свідчить дуже характерний документ з ворожого табору. Йдеться про «шанобливе прохання» 18 чиновників, вищих службовців та священників Довжанського району на ім'я губернатора Руської Країни. 29 січня 1919 року ці представники так званого «середнього стану» (як вони себе самі скромно називали) писали: «Частина рутенського населення с. Довгого і околиці, яка безперечно дотримується комуністичного, вірніше **більшовицького напрямку** (виділення наше — *авт.*) вже давно, але особливо з 21-го числа ц. м., коли відбулися збори рутенського населення в Хусті, виявляє по відношенню до нерутенських громадян (читай — представників правлячих кіл — *авт.*) таку свавільну і ніяких законів не визнаючу поведінку, з якої безумовно і цілком обгрунтовано варто зробити висновок, що скоро ми можемо бути піддані знущанням і грабункам з боку безвідповідальної юр-

<sup>72</sup> Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1, арк. 26.

би». Далі «прохачі» змальовували картину «розгулу черні та її вождів», які «заповнюють свій час виключно лише політикою», виступають проти окружного начальства, нотаря, чиновників і навіть «таємно обрали» на ці посади людей з свого «середовища». Перелякані «колишні» благають надіслати в округ загін «чужих солдатів», попереджуючи, що «чим довше буде затягуватися відкомандирування цієї збройної сили», тим важче буде «відновити порядок і спокій». Характерно, що начальник Довжанського округу супроводив цю петицію висновком: «Правоту і необхідність вищезгаданої просьби підтверджую»<sup>73</sup>.

Взимку—навесні 1919 року в Угорщині, а також на Закарпатті визрівали передумови соціалістичної революції. Важливу роль у її підготовці відіграли робітничо-селянські Ради, в яких зростав вплив комуністів та лівих соціалістів.

Трудящі промислових районів Закарпаття через Ради добивалися встановлення восьмигодинного робочого дня, призначали уповноважених для проведення робітничого контролю, виступали проти безробіття, створювали збройні загони. Значну роботу провела Мукачівська Рада робітників, солдатів і селян, створена ще в грудні 1918 року. Її очолював робітник-столяр, комуніст Янош Галгоці<sup>74</sup>.

Багато зробила в інтересах трудящих Рада робітників районного центру Косино. Так, 20 січня 1919 року Косинська Рада надіслала листа будівельному управлінню в Берегові з вимогою ліквідувати безробіття. «Від імені Косинської Ради робітників, — писали 4 лютого голова Ради Шандор Комаромі (в період Радянської влади — районний політуповноважений) та голова соціал-демократичної партійної організації села Ференц Молнар (потім — комуніст, страчений наприкінці 1919 року контрреволюціонерами в Будапешті), — в інтересах безробітних, робітників та інвалідів села Косино з такою негайною заявою звертаємося до піджупана, вимагаючи: зниження теперішніх цін на муку, підвищення пайка муки, негайне забезпечення роботою всіх безробітних, а до того часу надати безробітним

<sup>73</sup> «Шляхом Жовтня», т. 1, стор. 81—82.

<sup>74</sup> Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 90, оп. 4, од. зб. 823, арк. 1.

допомогу, негайно розпорядитися, щоб у комісію по забезпеченню населення продуктами ввести більшу кількість від безробітних і від робітничого класу... В зв'язку з тим, що сільська управа в старому складі перестала існувати, просимо створення нової, просимо й відкриття у Косині каменолому».

Ради робітників, на яких позначився вплив комуністичних осередків або лівих груп соціал-демократичних організацій, ставали авторитетними органами в містах і селах Закарпаття. Вони мали свої штампи та печатки. Так, 8 березня 1919 року на бланку з штампом «Косинська Рада робітників» був надрукований лист піджупанові Березької жупи, в якому вказувалося, що над сільським млином ще з 20 січня 1919 року здійснюється робітничий контроль.

Активну діяльність у січні 1919 року розгорнула Берегівська Рада робітників разом з місцевою соціал-демократичною організацією, головою якої був Золтан Фабіян (за часів Радянської влади — жупний політуповноважений). Рада поставила питання про усунення від влади урядового «комісара» — наджупана Березької жупи реакціонера М. Куткафалві. 31 січня 1919 року трудящі Берегова провели масову демонстрацію, вимагаючи визнання влади Ради робітників<sup>75</sup>. Бойову волю демонстрантів не зламали й жандармські загони. Рада створила озброєну робітничу сторожу в складі 200 чоловік. Куткафалві змушений був тимчасово вийти з Берегова. Берегівська робітнича Рада вела боротьбу проти спекулянтів і контролювала розподіл продуктів у місті.

Про поліпшення становища трудящих дбала і Севлюська Рада робітників разом з місцевою соціал-демократичною організацією, на чолі якої стояли Жігмонд Кац, Йозеф Келечені, Йозеф Берчек та Мігаль Фегер (робітник-каменярь, за Радянської влади — член Директоріуму Угочанської жупи). 23 лютого 1919 року Рада надіслала наджупанові листа, в якому вимагала участі робітників у здійсненні контролю за продовольчим постачанням. 26 лютого 1919 року в жупанаті відбулася поширена нарада з участю власників млинів та представників Ради робітників і місцевої соціал-демократичної організації. У прийнятому рішенні вказува-

<sup>75</sup> ДАЗО, ф. 69, оп. 1, од. зб. 62, арк. 6.

лось: «Рада робітників одержуватиме необхідні відомості у справах громадського харчування через своїх представників як у жупній, так і в районній та Севлюській селищній комісіях громадського харчування, контролюючи надходження харчових продуктів»<sup>76</sup>. Авторитет Рад робітників у той час настільки зріс, що з ними змушені були рахуватися представники буржуазної влади.

В цей час селянські Ради, керовані найчастіше комуністами, повели селян на конфіскацію зерна в поміщицьких та державних складах (Севлющина), на розподіл поміщицьких земель і пасовиськ. В окремих селах (Ключарки, В. Ком'яти) жителі захопили землі поміщиків, почавши їх обробіток «на кооперативній основі».

Розмах революційного руху трудящих Закарпаття, всенародна вимога про возз'єднання з Радянською Україною примусили міжнародний імперіалізм вдатися до «рішучих дій». Пересвідчившись у неспроможності угорської буржуазії розправитись із визвольною боротьбою народних мас, заправили Антанти і США почали готувати окупацію ряду районів Угорщини і в тому числі «червоного Закарпаття». Для цього вони використали своїх ландскнехтів — румунські та чеські війська.

Ще 28 листопада 1918 року Е. Бенеш у телеграмі з Парижа на ім'я прем'єр-міністра Чехословаччини К. Крамаржа сповіщав, що конференція дала «право» чеським військам на окупацію північно-західних районів Закарпаття від «Римавської Сobotи до гирла ріки Уж, до Берега, а звідти по річці Уж до Карпат». Бенеш радив здійснити операцію «без шуму»<sup>77</sup>. 24 грудня, після того, як чеські війська підтяглись до кордонів Словаччини, представник Антанти офіційно пред'явив урядові Угорщини вимогу передати Чехословаччині західну частину Закарпаття.

Виконуючи волю світового імперіалізму, чеські війська на початку січня 1919 року почали окупацію. 12 січня 31-й полк легіонерів під командуванням італійського полковника Чіаффі вступив в Ужгород. Одно-

<sup>76</sup> ДАЗО, ф. 245, оп. 3, од. зб. 2, арк. 1.

<sup>77</sup> Ed. Beneš. Světová válka a naše revoluce. Praha, 1930, d. III, стр. 524.

часно румунські війська захопили південно-східні райони Закарпаття, у тому числі Великий Бичків.

Трудящі Закарпаття одразу ж стали на шлях боротьби з окупантами. Ясінянські лісоруби й селяни так і не пустили в село румунські війська. Чеські легіонери, зустрівшись із загрозовим «більшовицьким неспокоєм», майже протягом місяця не наважувались вступити в с. Дубриничі<sup>78</sup>. Боротьбою проти окупантів керували підпільні комуністичні групи. Про це свідчить, зокрема, донесення головного лісництва в Ужгороді. 20 березня 1919 року ця установа писала, що «більшовицькі й комуністичні ідеї та вчення, які повалили російське царство... підняли свою голову також і серед місцевого населення» і що «народні маси... радо прийняли їх». Далі в донесенні визнається, що селянство (в тому числі окупованих легіонерами сіл Мирчі й Дубриничів), «підбурене кількома керівниками», виступає за необмежене користування пасовиськами та за «розподіл великих поміщицьких земель серед народу». Більше того, селяни, як доповідала управа, заборонили працівникам лісництва «користуватися пасовиськами», а дубриницькі «бунтівники» думали навіть відібрати землі у попа і нотаря<sup>79</sup>.

Готуючи окупацію всього Закарпаття, чеська буржуазія при підтримці імперіалістів США та Антанти подбала про «юридичне» оформлення цієї агресії. Розуміючи, що протокол Скрантонського плебісциту слабкий у «правовому відношенні» документ, вони почали відшукувати ґрунтовніші «аргументи». І знову їм у пригоді стали буржуазні націоналісти.

Наприкінці 1918 року в Ужгород прибули дві місії з США: військова та «духовна», очолена Гордоном. Вони швидко знайшли спільну мову з особистим представником папи римського — єпископом Нярадієм, який приїхав на Закарпаття раніше. Метою цих візитів була активізація клерикально-націоналістичних сил на боротьбу із зростаючим революційним рухом.

Саме страхом перед революційним рухом трудящих Закарпаття, які вимагали возз'єднання з Радянською Україною, пояснюється швидка політична переорієнта-

<sup>78</sup> Військово-історичний архів у Празі (далі — VHA), VVSPR 14. I. 1919.

<sup>79</sup> «Шляхом Жовтня», т. 1, стор. 90.

ція різних верств закарпатської буржуазії. Притягальним центром для них стає Чехословаччина, яка, на думку націоналістів і клерикалів, мала реальну військову силу для боротьби з ненависним їм «більшовизмом».

18 грудня 1918 року до чехословацького консула в Будапешті Мілана Годжі з'явилося кілька членів Свалявської ради на чолі з Михайлом Комарницьким. Під диктовку Годжі купка зрадників заднім числом склала «маніфест» з 452 підробленими підписами. В ньому висловлювалось бажання приєднати Закарпаття до «держави української або, враховуючи господарські відносини... ще краще до республіки чехословацької». Тут же містився заклик до Антанти окупувати «угроруську територію Угорщини українським (ЗУНР — *авт.*) або чехословацьким військом». 3 січня 1919 року М. Годжа, повідомляючи міністерство закордонних справ Чехословаччини про переговори, запитував, чи цього маніфесту «вистачить (урядові ЧСР — *авт.*) для рішення окупувати ужгородську землю нашим військом» і просив інструкцій, у «якій формі ця вимога (тобто підроблений «маніфест» — *авт.*) могла б бути пред'явлена»<sup>80</sup>.

М. Годжа діяв й іншими каналами. Він, зокрема, зв'язався з уніатським священиком Олексієм Петрашевичем і переправив його до А. Бескида. 1 січня 1919 року до Будапешта приїхали А. Волошин та ужанський піджупан П. Легеза. Досить було Годжі похитнути віру цих мадяронів у силу угорського уряду, щоб, як писав чехословацький консул у Прагу, Волошин і Легеза негайно погодилися на «окупацію ужгородської землі нашим (чехословацьким — *авт.*) військом. Але офіційно і письмово заявити про це вони поки що не намілювались. Лише після роз'яснення, що тільки офіційна заява з їх сторони може мати значення для Антанти, пообіцяли, що висловлять своє бажання про окупацію нашими легіонерами, як тільки наші війська будуть в Ужгороді»<sup>81</sup>.

Так закарпатські буржуазні націоналісти стали прямими підсобниками окупантів.

1 лютого 1919 року в окупований легіонерами Уж-

<sup>80</sup> AMZV, PZ, 1/1919.

<sup>81</sup> AMZV, PZ, 1/1919.

город прибув особистий представник Масарика, ад'ютант військового міністра капітан Фердінанд Писецький. Зустрівшись із заправителями Угро-руської ради, він урочисто вручив їм копію Скрантонського меморандуму, запропонувавши розгорнути широку агітацію за приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Керівників ради не треба було умовляти. Дещо «вагався» лише П. Гебей, якого турбувало питання, чи немає в Чехословаччині «богохульників». Писецький заспокоїв його, додавши, що сам Масарик людина дуже релігійна і щовечора справляє молитву<sup>82</sup>.

Оскільки інших «заперечень» у присутніх не знайшлося, двогодинна нарада закінчилась повним взаєморозумінням. Керівники ради, які ще 29 листопада 1918 року в меморандумі, підписаному О. Сабо та А. Волошиним, урочисто проголошували, що «русинський народ, вірний тисячолітнім традиціям», бажає і далі жити в Угорській державі, на цей раз заявили: «Інтереси будучності нашого народу цілком співпадають з інтересами Чехословацької республіки». А 4 лютого 1919 року Угро-руська рада, яка встигла перейменувати себе на Ужгородську руську раду, звернулася до Масарика з «офіціальним» проханням, щоб «антантське чехословацьке військо осадило всю підкарпатську руську землю». Причому, вчорашні мадьярони знову відверто виказували причину своєї переорієнтації: «Револуція в Росії і дух більшовизму самим великим нещастям загрожує нашим підкарпатським околицям»<sup>83</sup>.

На запрошення імперіалістичних хазяїв закарпатські буржуазні націоналісти поспішили в Париж. 13 лютого 1919 року А. Бескид зустрівся тут з Г. Жатковичем та Ю. Гардошем, які прибули з США. Увійшовши до складу так званої «Русинської комісії», вони почали переговори з К. Крамаржем, Е. Бенешем, особистим секретарем Вільсона полковником Хаузом та довіреним Клемансо — дипломатом Гардье.

Так маленьке Закарпаття потрапило у «велику політику», ставши розмінною монетою в руках заправил імперіалістичного світу.

У чеському комітеті Паризької конференції, якому бу-

<sup>82</sup> Ю. Русак. Воспоминания. Ужгород, 1938. стор. 56—57.

<sup>83</sup> AMZV, PA, 7127/1919, 5116/1919.



ло доручено скласти пропозиції для Ради п'яти, розгорілась гостра «боротьба думок». Англійський експерт лорд Бальфур, боячись, що приєднання Закарпаття до Чехословаччини посилить позиції Франції на Балканах, рекомендував перетворити «Угорську Русь» у підмандатну територію країн Антанти. Французька дипломатія, не висловлюючись конкретно про територіальну належність Закарпаття, дбала про те, щоб створити надійну перепону проникненню «більшовизму в Середню Європу». Представники Італії, заявивши «якщо російський чобіт переступить через Карпати, то тим самим буде у небезпечі і Адріатика», запропонували розчленити Закарпаття між Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною і Румунією. Делегація уряду Карольї просила залишити Закарпаття у складі Угорщини. Ця пропозиція була відхилена, бо заправили імперіалістичного світу розчарувались у можливостях угорської буржуазії придушити революційний рух у країні<sup>84</sup>. Петлюрівці заїкнулись було про те, щоб Закарпаття включити до «Соборної України». Але конференція встигла вже пообіцяти західноукраїнські землі Польщі, і прохання петлюрівців «залишилось поза увагою».

Делегати Чехословаччини К. Крамарж та Е. Бенеш висунули два «аргументи». Посилаючись на Скрантонський меморандум і «маніфести» Свалявської та Карпаторуської рад, вони доводили, начебто «русини» «добровільно» висловлювались за приєднання до ЧСР. Крім того, Е. Бенеш настирливо популяризував масариківську ідею про те, що для «стабілізації Європи» (тобто для придушення революційного руху — *авт.*) необхідні спільні кордони між Чехословаччиною, Румунією і Польщею за рахунок «Угорської Русі», і що, мовляв, це «об'єднання доповнило б політичний ланцюг від нас, через Румунію до Югославії»<sup>85</sup>.

Таким чином, незважаючи на «боротьбу думок», делегації всіх імперіалістичних країн сходились у головному: перешкодити здійсненню всенародної вимоги тру-

<sup>84</sup> И. Н. Мельникова. Вказ. праця, стор. 120; Б. Штейн. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции, М., 1949, стор. 197.

<sup>85</sup> T. G. Masaryk, *Cesta demokracie*. sv. I, 1918—1920, Praha, 1933, стор. 67.

дящих Закарпаття про возз'єднання з Радянською Україною, придушити революційний рух «русинів», яких вони відверто називали «свого роду червоними»<sup>86</sup>.

У ході дальшої роботи Паризької конференції делегації США та Франції підтримали вимоги К. Крамаржа та Е. Бенеша, що остаточно вирішило справу. Імперіалісти всіма силами намагались створити на Закарпатті плацдарм для майбутніх антирадянських провокацій. Із цим завданням краще від своїх сусідів могла справитись войовнича чеська буржуазія, яка довела свою відданість Антанті і США організацією заколоту в Радянській Росії та боротьбою з революційним рухом в окупованих областях Угорщини. Імперіалісти знали, що чеська реакція ні перед чим не зупиниться у боротьбі з назриваючою революцією і зуміє, як пізніше писав буржуазний історик К. Крофта, зберегти «безпеку і спокій у Середній Європі». Закарпатський «подарунок» допомагав прив'язати Чехословаччину до імперіалістичної колісниці, перетворював її у відданого охоронця післяверсальської Середньої Європи. До того ж, приєднання Закарпаття до Чехословаччини можна було демагогічно прикрити «слов'янськими» лозунгами. Комуністична преса пізніше писала з цього приводу: «На сході і над Дунаєм горів вогонь соціальної революції... В цих умовах «наші патріоти» (буржуазні націоналісти — *авт.*) почуляли в собі «слов'янську кров» і звернулись до Чехословаччини»<sup>87</sup>. Нарешті, дипломатія США і Антанти, передаючи це «яблуко незгоди» Чехословаччині, але заохочуючи обіцянками її сусідів (Угорщину, Польщу, Румунію), рахувались з можливістю у майбутньому підкорити їх своєму впливові.

Ось чому з багатьох претендентів на Закарпаття США і Антанта віддали перевагу буржуазній Чехословаччині.

Буржуазні націоналісти та клерикали взялися за здійснення імперіалістичних планів. З березня 1919 року, як тільки рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини було схвалене Радою п'яти, Жаткович і Гардош разом з Бескидом виїхали на Закарпаття, щоб виконати волю своїх хазяїв.

<sup>86</sup> Г. Никольсон. Как делался мир в 1919 году. М., 1945, стор. 191.

<sup>87</sup> Газ. «Карпатська правда», 15 грудня 1929 р.

Але негайно здійснити підступний план реакції не вдалося. В Угорщині і на Закарпатті була встановлена влада Рад.

## ЗОРЯ СОЦІАЛІЗМУ

Вранці 21 березня 1919 року на вулицях Будапешта з'явилися загони озброєних робітників і солдатів. Вони несли лозунги: «Хай живе диктатура пролетаріату!». Колони демонстрантів були очолені комуністами, які вийшли з підпілля. Ввечері, коли робітничі та солдатські загони зайняли найголовніші об'єкти столиці, на засіданні Будапештської Ради було затверджено склад першого пролетарського уряду Угорщини — Революційну Урядову Раду (РУР). Фактичним керівником уряду став Бела Кун, який разом з іншими членами ЦК Компартії щойно вирвався з тюрми. Серед перших радянських Народних Комісарів було призначено і Наркома «русинської національної меншості».

Так в Угорщині почалась пролетарська революція. Ще у тюрмі була підписана угода між представниками Комуністичної та соціал-демократичної партій. В угоді вказувалося, що комуністи й соціал-демократи об'єднуються в одну партію, тимчасово названу Соціалістичною партією Угорщини, яка від імені пролетаріату негайно бере в свої руки всю владу й через Ради робітників, солдатів та селян буде здійснювати диктатуру пролетаріату, «заклучивши найповніший і щирий військовий та ідейний союз з російським Радянським урядом»<sup>88</sup>.

22 березня угорське радіо та газети рознесли по світу вістку про встановлення в країні влади Рад. В той же день Бела Кун у переданому по радіо привітанні В. І. Леніну писав: «Товаришу Ленін! Угорський пролетаріат, який вчора вночі взяв до рук всю державну владу, встановив диктатуру пролетаріату і вітає Вас, як вождя міжнародного пролетаріату. Передайте нашу революцій-

---

<sup>88</sup> A Magyar munkásmozgalom történetének Válogatott dokumentumai. Budapest, 1956, стр. 688—689.

# РОБОТНИКИ! КАТОННИ! ГАЗДНИ!

Пролетариатъ угорски револуци безъ крови побѣдало! Пролетари котори были подъ игу, взяли свой руки власть.

**Ми учинили Правительство Совѣта углашали диктатуру пролетарску.**

Отъ капиталисти ми взяли фабрики, а отъ теперь буде роботныхъ людей социалистическаго совѣта республики.

Ми коммунизировали Хижки. Отъ теперь не будутъ эти пани безъ работа добре мити, котори мали хижки и драли пролетарскъ, абе и они отъ сего году должики робити, Воли мити хотит.

Не будеме тернитъ, что еден-два человекъ у десять-дванацать комитѣт пай ждуть дока пролетари отъ 5—6 дѣтваками въ хижкѣ.

**Земля социалистаго республики.** Раби земного воскресуци и не будутъ отъ тепериннаго часу драги бо теперь земля тихъ роботныхъ людей. Тотъ хлѣбъ что Вы уробласте то вишито ваше буде. До теперь пролетари за сѣян землю и жали хлѣба, абе въ другихъ магазинѣ за несли; отъ часъ рана робити и тиза того голодони были и назаблени. Отъ теперь роботныхъ людей буде часанни

**Вишито права роботныхъ и вишито честь также роботныхъ.**

**Роботникъ вишито а тымъ что не робитъ най умеряютъ!**

Нашъ совѣтска республика ухраняетъ роботныхъ людей что они теперь уродило, бо изробили роботныхъ людей червеной войско, что не за другихъ буде воевати, только за своей землю и за свой крайну, а свой власть на каждо примусивуютъ.

**И страсте вы изъ себе импералистска оодрали панское! Держте со силами социалистами.**

Изровите робочей, катонски и гадовски совѣтъ и возмитъ у свое руки панство (власть).

Приовнитеси и днамъ и гойкайте съ нами: **На многая лѣта вишитнаго совѣта роботную диктатуру.**

Повдравляеме васъ  
брата рускихъ партіа  
социалистовъ.

Перше оголошення про встановлення влади Рад на Закарпатті.

ну солідарність і привіт усьому російському революційному пролетаріату»<sup>89</sup>.

В. І. Ленін негайно відповів: «Ширий привіт пролетарському урядові Угорської Радянської республіки і особливо г. Бела Куну. Ваше привітання я передав з'їздові Російської комуністичної партії більшовиків (VIII з'їзд РКП(б) — *авт.*). Величезний ентузіазм»<sup>90</sup>.

Пролетарська революція переможно крокувала по країні. В Мукачеві вже ввечері 21 березня трудящі провели демонстрацію «на честь диктатури пролетаріату»<sup>91</sup>. На другий день вранці загін Червоної Гвардії, який складався з колишніх військовополонених, а також робітників тютюнової фабрики, пивзаводу та залізничників, контролював місто. Ввечері, як згадує стара комуністка Марія Панько (зараз — персональна пенсіонерка), на площі відбувся масовий мітинг. Присутні з величезним натхненням зустріли повідомлення Яноша Галгоці про створення Радянського уряду в Будапешті. На площі лунали вигуки: «Хай живе диктатура пролетаріату!», «Хай живе Угорська Радянська Республіка!», «Хай живе великий Ленін!». 23 березня було реорганізовано Мукачівську робітничу Раду, до якої увійшли представники основних підприємств міста й колишні військовополонені. Рада створила Директоріум у складі Яноша Галгоці, Арпада Герпаї та Калмана Шоломона.

22 березня 1919 року Радянська влада була проголошена в Берегові. Вирішальне значення для швидкої перемоги тут мала та обставина, що в руках комуністів була збройна сила — Робітнича сторожа. Один з активних учасників революційного руху Степан Попович згадує: «Коли ми довідалися про те, що у Будапешті перемогла соціалістична революція, на заводах, підприємствах — усюди появились комуністи-агітатори. Вони скликали багатолюдні збори, говорили, що угорський пролетаріат серед перших наслідував приклад російських братів. Тоді проти нас вислали жандармерію. В казармі залишилось біля 80 жандармів. Під керівництвом Івана Шербана одна група робітників уночі на-

---

<sup>89</sup> Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. Budapest, 1954, стор. 114.

<sup>90</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 29. стор. 194.

<sup>91</sup> Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. Budapest, 1965, стор. 143.

правились до жандармської казарми, щоб захопити її і роззброїти жандармів. Кілька з нас пробралось у будинок. На вулиці і на дворі ми розставили вартових. Поки жандарми, на яких напали зненацька, схаменулися, ми вже відібрали від них зброю».

23 березня 1919 року Березький жупний Директоріум, до складу якого увійшли Мозеш Шімон, Василь Сепеші, Ернест Вернер, а пізніше Людвіг Дечеї, у першому розпорядженні районним управлінням повідомляв: «Згідно наказу № 1646 народного комісара внутрішніх справ урядовий комісар д-р Міклош Куткафалві звільнений і всю виконавчу владу взяв тричленний Директоріум»<sup>92</sup>.

22 березня 1919 Радянська влада була встановлена і в центрі Угочанської жупи — місті Севлюші. У виданому в той же день плакаті-оголошенні вказувалось: «Загальнодержавна Рада Народних комісарів звільнила з посади наджупана урядового комісара д-ра Калмана Воленського і владу передала тричленному Директоріуму Ради робітників». Далі повідомлялося, що членами Директоріуму Угочанської жупи призначені Микола Чобан, комуніст (колишній військовополонений в Росії), Михайло Фегер, комуніст (раніше — лівий соціал-демократ) та комуніст Олександр Розінгер. Згодом до складу Директоріуму увійшли Карл Кац та Шандор Сабо. Комендантом Севлюша був призначений Янош Горват, а членами міської комендатури обрані комуніст Михайло Логойда (зараз персональний пенсіонер), Йосип Берчек (соціал-демократ), Кароль Егрі та Еміль Штейнбергер. Звертаючись до трудящих, Директоріум писав: «Закликаємо населення жупи, щоб у цій важкій і відповідальній роботі серйозно підтримувало нас, усвідомлюючи свої обов'язки, і з повним довір'ям, бо тільки тоді ми зможемо надану нам владу використати на користь і благо населення»<sup>93</sup>.

23 березня 1919 року Рада робітників, солдатів і селян важливого залізничного вузла Чоп створила Директоріум Ужанської жупи (в складі Імре Шюте, Яноша Юско і Міклоша Балажа), який негайно взяв усю владу в свої руки. 24 березня 1919 року Ужанський Директо-

<sup>92</sup> Газ. «Beregvármegye Hivatalos Lapja», 27 березня 1919 р.

<sup>93</sup> ДАЗО, ф. 673, оп. 1, од. зб. 1, арк. 1.

ріум оголосив першу постанову Радянського уряду Угорщини про покарання за контрреволюційні виступи<sup>94</sup>.

Трудящі Закарпаття — представники всіх національностей краю — з радістю зустріли звістку про встановлення Радянської влади. На адресу Угорського Радянського уряду надходили численні поздоровчі листи і телеграми. «Працівники міста Мукачева з одностайним піднесенням вітають Революційну Урядову Раду з нагоди перебрання керівництва державою», — говорилося в телеграмі мукачівських пролетарів. Будапештська газета «Аз уйшаг» 28 березня 1919 року повідомляла: «Проголошення пролетарської диктатури серед русинського народу... викликало загальне піднесення. Згідно з повідомленнями робітничих керівників, від неї очікують остаточної ліквідації багатоговікового пригнічення і нелюдської експлуатації». Газета «Руська правда» відзначала, що «пролетарська революція потрясла всю Руську Крайну». «В усьому Нижньоверечанському районі жваво проходить організаційна робота. Скрізь утворюються Ради робітників, солдатів і селян, так само як і комітети бідних селян. Русинський народ довірливо ставиться до всіх заходів нової революційної Радянської Республіки», — повідомляв кореспондент Мукачівської газети «Мункачі непсава».

Протягом трьох днів — 22—24 березня 1919 року — Радянська влада була проголошена в таких районах Закарпаття:

1. В усіх 7 районах Березької жупи.
2. На всій території Угочанської жупи (3 райони).
3. На більшій частині території Ужанської жупи, а саме: в Середнянському районі, частково на території Великоберезнянського, Перечинського районів (центр обох тимчасово знаходився в с. Тур'ї Ремети), в 37 селах (із 46) Великокапушанського району (тепер Чехословацька Соціалістична Республіка) і частково в Ужгородському районі (центр району знаходився в Чопі). Решта території Ужанської жупи була окупована військами буржуазної Чехословаччини.
4. На частині території Марамороської жупи: повністю в Хустському, Довжанському, Волівському, Тячівському, Тересвянському районах та частково в Тисадо-

---

<sup>94</sup> ДАЗО, ф. 172, оп. 1, од. зб. 2320, арк. 1.

линянському районі. Решта території жупи була загарбана військами боярської Румунії.

Одна з важливих особливостей пролетарської революції в Угорщині полягає в тому, що вона відбулась без загального збройного повстання. Це пояснюється силою й організованістю натиску з боку трудящих і слабкістю, а головне розгубленістю буржуазії та правих соціал-демократів, які скомпрометували себе антинародною політикою. Буржуазія Угорщини фактично визнала, що є «тільки одна влада в світі, яка здатна керувати народами в тяжку хвилину, — це влада Рад»<sup>95</sup>. Підкреслюючи, що перехід до радянського ладу, до диктатури пролетаріату був в Угорщині незрівнянно легшим і мирнішим<sup>96</sup> (ніж у Росії — *авт.*), В. І. Ленін передбачав: «...угорська революція тим, що вона зовсім інакше народилася, ніж наша, покаже всьому світові те, що відносно Росії було приховане: саме, що більшовизм зв'язаний з новою пролетарською, робітничою демократією, яка виступає на місце старого парламенту»<sup>97</sup>.

Одразу ж після перемоги пролетарської революції на Закарпатті почали створюватись об'єднані організації Соціалістичної партії Угорщини. Крім комуністичних груп, які існували раніше, виникали нові. Вже 22 березня 1919 року, наприклад, були створені сільські партійні осередки у Чинадієві, Грабівниці, Клячанові та Іванівці. 26 березня, як повідомляли газети, масова організація Соціалістичної партії (215 чоловік) виникла в с. Нижніх Верецьках. Верхньоверецьанський осередок складався з 91 члена.

Ці організації та осередки створювались, очевидно, шляхом масового «записування» селян до Соціалістичної партії. На Закарпатті, як і в Угорщині, залишався в силі принцип, за яким усі члени профспілок автоматично «зараховувались» до партії. Після встановлення Радянської влади проводилась робота по залученню різних верств працюючих у профспілки, а ті, в свою чергу, «приєднувались» до Соціалістичної партії. Цей процес поряд з позитивними явищами (наприклад, створення або збільшення профспілкових груп сільськогосподарських ро-

---

<sup>95</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 236.

<sup>96</sup> Там же, стор. 343.

<sup>97</sup> Там же, стор. 236.



бітників, а також металістів та деревообробників на Мукачівщині) мав і ряд негативних сторін. Так, 23 березня 1919 року 85 колишніх урядових чиновників Мукачева вирішили вступити до «Угорської Соціалістичної партії, тобто до міської професійної спілки службовців, яка входить до неї». 29 березня кореспондент газети «Вереш уйшаг» повідомляв, що у Берегові «судді крайового суду, окружних суддів і службовців вступили до Угорської Соціалістичної партії».

Як відомо, одна з помилок керівників Комуністичної партії Угорщини полягала в тому, що, пішовши в ім'я досягнення єдності дій пролетаріату на об'єднання з соціал-демократичною партією, вони не зуміли ізолювати зрадників або угодовців — правих і центристів. Розбухання Соціалістичної партії за рахунок дрібнобуржуазних елементів не сприяло зміцненню диктатури пролетаріату.

Говорячи про створення об'єднаних організацій Соціалістичної партії на Закарпатті, слід врахувати деякі особливості. Соціал-демократичний рух у краї був слабким. Крім того, більшість керівників соціал-демократичної партії залишилась в окупованому чеськими легіонерами Ужгороді. В ряді районів (наприклад, у Берегові) в дні проголошення Радянської влади праві соціал-демократи причаїлись або навіть повтікали. Ось чому на Закарпатті місцевими організаціями Соціалістичної партії та органами Радянської влади здебільшого керували комуністи або ліві соціалісти<sup>98</sup>. Наприкінці березня 1919 року організації Соціалістичної партії існували в усіх чотирьох жупах Закарпаття.

Помітна робота по підготовці соціалістичних перетворень на Закарпатті проводилась професійними спілками, які відкривали клуби, робітничі будинки, ставили питання про поліпшення умов праці пролетарів, сприяли піднесенню їх культурного рівня. Активну діяльність розгорнула в Мукачеві профспілка металістів і деревообробників, яка заснувала клуб ремісників. Професійна спілка сільськогосподарських робітників і дрібних господарств Берегівщини від імені 1518 чоловік звер-

---

<sup>98</sup> Інша справа, що окремі комуністи пізніше стали на шлях фракційної боротьби, розклались (І. Петрушевич) і були виключені з Компартії.

нулася до жупного Директоріуму з пропозицією затвердити нові розцінки погодинної оплати праці<sup>99</sup>. Профспілки піднімали й інші питання в інтересах трудящих. Правда, у керівництві ряду професійних спілок залишалось чимало опортуністичних або хитких елементів, які перешкоджали становленню нового ладу.

В боротьбу за соціалістичні перетворення активно включалась молодь, переважно робітнича. Було створено перші молодіжні групи, які потім ставали осередками комсомольських організацій. Учасник революційних подій на Закарпатті Петро Кушнір (зараз пенсіонер) згадує: «В селі Росвигові була створена молодіжна організація, головою якої було обрано мене, а заступником Юлія Мадьярі, брат якого був членом Мукачівської робітничої Ради. З нами тримали зв'язок також інтелігенти Антал Горнох, Віктор Петенько та інші. Молодь влаштовувала вечори художньої самодіяльності».

Після 22 березня 1919 року на Закарпатті, як і в усій Угорщині, формувались сільські, міські, районні та жупні (пізніше окружні) Ради робітників, солдатів і селян та їх виконавчі органи — Директоріуми у складі 3—5 чоловік. Подекуди, переважно у містах, крім Директоріумів, існували більш широкі виконавчі комітети Рад (3—40 чоловік). Районних Директоріумів на Закарпатті не було.

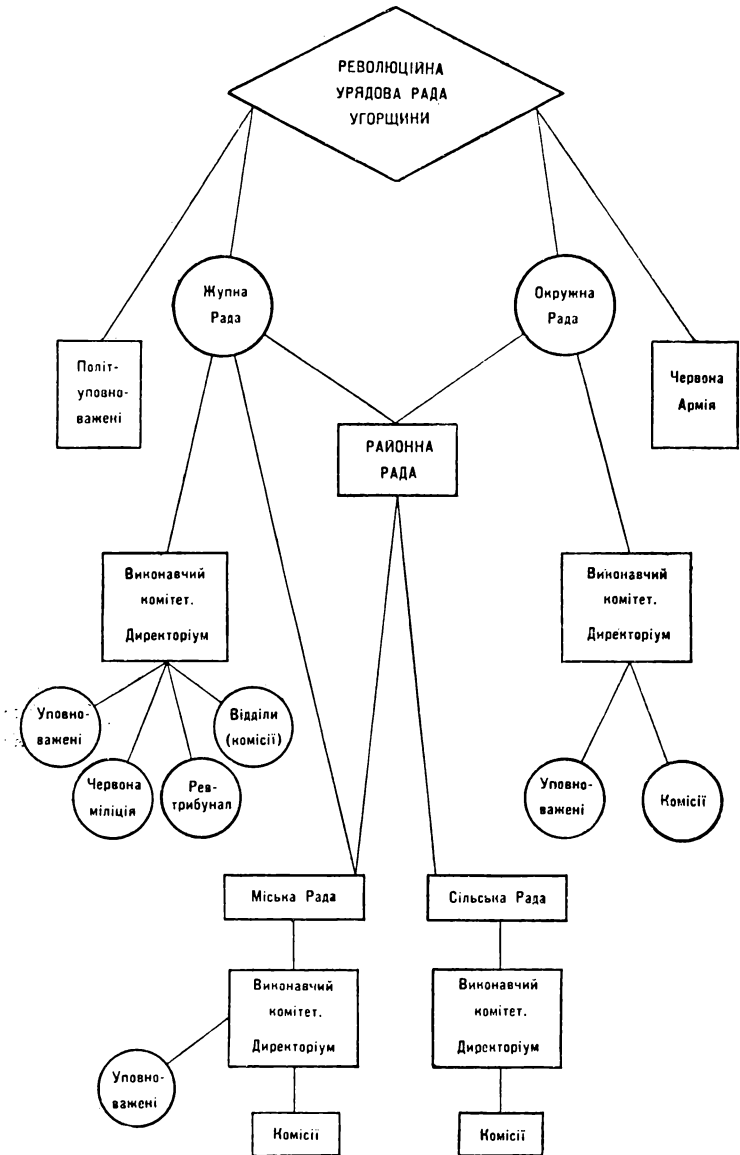
Нові органи утворювались різними шляхами. У ряді місць Ради формувались після загальних або представницьких (депутатських) зборів. Так виникли, наприклад, Чинадіївська, Грабівницька, Клячанівська, Іванівська сільські Ради. В інших пунктах спочатку влада переходила до рук Директоріумів, які потім проводили вибори в Ради (наприклад, у деяких районах Ужанської та Угочанської жуп). В окремих місцях функції диктатури пролетаріату здійснювали Ради, які були створені тут раніше, до 22 березня, а потім — реорганізовані та поповнені (м. Мукачеве, с. Косино).

Зразу ж після перемоги пролетарської революції на Закарпатті було сформовано чотири жупні Директоріуми — Березький (Берегове), Угочанський (Севлюш), Марамороський (Хуст) та Ужанський (Чоп). Крім того, вже на першому етапі — до 7 квітня — діяли міський

---

<sup>99</sup> ДАЗО, ф. 709, оп. 1, од. зб. 59, арк. 7.

СТРУКТУРА ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЗАКАРПАТТІ В 1919 РОЦІ



Директоріум у Мукачеві й Директоріуми (або виконкоми) у більшості сіл. «Вереш уйшаг» 30 березня 1919 року сповіщала, що в «кожному районі (Сатмарської і Угочанської жуп — авт.) створений Директоріум».

Однак треба зазначити, що до 7 квітня 1919 року Ради і Директоріуми на Закарпатті існували не повсюдно. Саме так можна зрозуміти одне з розпоряджень політуповноваженого народного комісара в справах Руської Крайни від 4 квітня 1919 року, в якому вимагалось «роз'яснити народу значення Радянської республіки і диктатури пролетаріату» у тих селах Мукачівського і Латоричанського округів, де «народ до цього часу не обрав сільські Ради»<sup>100</sup>.

31 березня 1919 року Револуційна Урядова Рада видала постанову про структуру органів влади, про проведення перевиборів Рад. У постанові зазначалося, що члени сільської Ради обираються від кожних 100, а міської — від 500 чоловік. Члени міських Рад та «виборні уповноважені сільських Рад» у свою чергу вибирали депутатів районних Рад, а останні — жупну. Право голосу надавалось усім трудящим від 18 років, які займались «суспільно-корисною працею». Від участі в голосуванні усувались експлуататорські елементи (ті, «які з метою визиску застосовують найману працю або ті, що живуть з нетрудового доходу», а також торговці, священики, монахи) та позбавлені політичних прав за кримінальні злочини. Вибори повинні були, як правило, проводитись таємним голосуванням. Виконавчі органи були підвітні відповідним Радам, які мали право відкликати депутатів. Це був перший в історії Угорщини справді демократичний виборчий закон, покликаний зміцнити владу трудящих. Характерно, що в інструкціях для уповноважених по проведенню виборів до сільських Рад на Закарпатті підкреслювалась необхідність, щоб членами підготовчих інституцій (виборча та лічильна комісія) були «тільки бідні робітники» (працюючі — авт.)

За постановою РУР Угорщини вибори повинні були відбутися 7—14 квітня 1919 року. В Архіві Інституту історії партії в Будапешті та в ДАЗО зберігаються про-

---

<sup>100</sup> «Під прапором Великого Жовтня». Збірник документів, Ужгород, 1955, стор. 68—69.

токоли виборів до 116 сільських Рад Закарпаття. Вони дають можливість яскравіше відтворити обстановку тих днів.

... Село Чорнотисів, 7 квітня. Зранку «бубнарі» скликають селян на загальні збори. Член окружного Директоріуму, уповноважений виборчої комісії, розповідає присутнім про завдання нових органів влади та знайомить з порядком виборів. Учасники зборів створюють комісії по висуненню кандидатів у депутати та лічильну комісію. Відкритим голосуванням до складу сільської Ради обирається 17 чоловік. А саме: 11 селян, коваль, солдат — інвалід війни, 2 ремісники, 2 службовці. Крім того, один селянин делегується на окружні збори. На своєму першому засіданні сільська Рада обирає виконавчий комітет з 5 осіб. Показово, що єдиний серед депутатів Ради робітник-коваль обирається також і до виконкому. Як зазначалося у протоколі, «наслідки виборів були сприйняті присутніми виборцями з натхненними оваціями».

Вибори, особливо в містах, проводились здебільшого таємним голосуванням. Але характерно, що трудящі, якщо це від них залежало, наполягали на відкритому голосуванні. Так, у протоколі виборів Ради та виконкому в с. Хмільнику зазначалося: «Оскільки всі виборці з великим натхненням виявили згоду із складеним списком (кандидатів у депутати — авт.), необхідність таємного голосування була зайвою». Ще відвертіше висловились представники Ужанської жупи. Делегата на з'їзд Рад Угорщини вони обрали «одногосно з натхненням, відкидаючи таємне голосування, підкреслюючи, що відкрите голосування буде похвалою для виборців...»<sup>101</sup>. Однак треба підкреслити, що в більшості випадків вибори Рад, зокрема виконкомів та Директоріумів, відбувались таємно. Відкрите ж голосування треба розглядати не як порушення демократії або вказівку Револьюційної Урядової Ради, а як вияв довір'я трудящих до своїх обранців та до нових органів влади.

Перевибори Рад на Закарпатті проходили в умовах гострої класової боротьби. Контрреволюційні елементи поширювали провокаційні наклепи, намагались зірвати

---

<sup>101</sup> «Під прапором Великого Жовтня», стор. 81.

вибори або пролізти у нові органи влади. На Іршавщині реакціонери (здебільшого колишні урядовці) «пояснювали» селянам, начебто уповноважені по виборах приїхали для того, щоб закрити церкви. До складу Іршавської Ради вдалося пролізти колишньому районному начальникові. А нотар села Білки був навіть «обраний» на посаду голови сільської Ради.

Трудящі давали відсіч вилазкам ворогів та саботажників. Зокрема, робітники і селяни використовували право відкликання депутатів. Наприклад, коли у Вишківській сільській Раді виявилось, що один з таких саботажників «не відповідає своїй службі», більшість членів Ради через чотири дні після виборів запропонували «в дальшому не користуватись його службою». Саботажника вивели зі складу Ради, а на його місце тамним голосуванням обрали іншу людину. Головою Ради став учитель Василь Гегедюш<sup>102</sup>.

У більшості сіл Закарпаття перевибори Рад проходили при величезній активності та одностайності трудящих. У виборах депутатів Чопської Ради взяло участь 2500 чоловік, тобто абсолютна більшість населення, яке користувалось виборчими правами. Зразу ж після обрання 25 членів Чопської Ради (Йожеф Балаж, Матьяш Велжек, Єне Радойчич та інші) «склали присягу, в якій завірили, що кожний з них своїми здібностями, всім своїм старанням служитиме Радянській республіці». Організовано, «в найбільшому порядку», як повідомляв кореспондент «Вереш уйшаг», відбулися вибори в Ужанській жупі.

Ще активніше та організованіше пройшли вибори міських Рад. Так, у виборах Берегівської міської Ради (8 квітня 1919 р.) взяло участь 2794 чоловіка. Членами Ради стали Золтан Фабіян, Балінт Ангалет, Василь Сепеші, Йожеф Товт та інші. В числі 30 депутатів було дві жінки<sup>103</sup>.

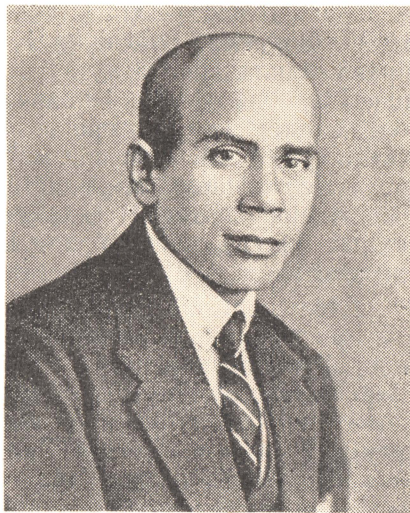
У той же день проводились вибори до Мукачівської міської Ради. Серед 44 депутатів були представники всіх верств трудящого населення: Янош Галгоці та Йосип Тангел — столярі, Лайош Мондик — слюсар, Янош Товт — червоноармієць, Марія Панько — робітниця

<sup>102</sup> ДАЗО, ф. 303, оп. 1, од. зб. 287, арк. 17.

<sup>103</sup> Газ, «Beregi Munkás», 9 квітня 1919 р.

тютюнової фабрики, Андор Кеварі — вчитель, Шандор Шімоніч — залізничник і т. д.<sup>104</sup> У Тячеві при створенні 50-членної міської Ради з 2400 виборців — 2349 голосували за кандидатів у депутати<sup>105</sup>.

10—12 квітня 1919 року уповноважені сільських і міських Рад обрали депутатів районних Рад робітників, солдатів і селян. Так, 10 квітня були проведені вибори Севлюської, Королівської та Галмської районних Рад Угочанської жупи. До складу 32-членної Галмської Ради були обрані представники кожного з 26 сіл району. Того ж дня був створений районний виконавчий комітет у складі 6 депутатів Ради, а також комісії по впорядкуванню землеволодінь та забезпеченню виробництва<sup>106</sup>.



10 квітня 1919 року було переобрано Косинську районну Раду, яку очолив комуніст-робітник Ференц Молнар. Нижньоверечанська районна Рада складалася з 19 депутатів, а її виконавчий комітет — з 10 чоловік. 11 квітня 1919 року сформувались Ужгородська та Великокапушанська районні Ради робітників, солдатів і селян. 12 квітня 1919 року уповноважені сільських Рад обрали 19-членну Довжанську районну Раду та створили її виконавчий комітет з 6 депутатів<sup>107</sup>.

«Комуністичний бургомістр» — так любовно називали трудящі Мукачєва голову міського Директоріуму комуніста Яноша Галгоці.

12—14 квітня 1919 року проводились перевибори жуп-

<sup>104</sup> Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 90, оп. 4, од зб. 800, арк. 10.

<sup>105</sup> РІА, Máramarosmegye, 4 М. Т. 444/1921.

<sup>106</sup> «Під прапором Великого Жовтня», стор. 93—95.

<sup>107</sup> РІА, Máramarosmegye.

них Рад робітників, солдатів і селян. Так, 12 квітня уповноваженими Великокапушанської та Ужгородської районних Рад була обрана Ужанська жупна Рада з центром у Чопі. 13 квітня в місті Севлюші представники Севлюської, Королівської та Галмської районних рад обрали депутатів Угочанської жупної Ради робітників, солдатів і селян. 14 квітня 1919 року була створена Березька жупна Рада. До виконавчого комітету Ради увійшов 21 депутат. Березька Рада обрала депутатів на Всеугорський з'їзд Рад, у тому числі Дюлю Катко. Серед членів ВЦВК було 7 вихідців із Закарпаття.

В складі Угорської Радянської Республіки закарпатоукраїнське населення одержало територіальну автономію. Створювалась нова адміністративна одиниця — Руська Крайна, до якої повинні були увійти округи з українським населенням колишніх Марамороської, Березької, Ужанської, Угочанської, Земплинської та Шариської жуп. Проект «Конституції Руської Крайни», опублікований 12 квітня 1919 року в газеті «Руська правда», виходив з того, що Руська Крайна є «самостійний Крайський Союз», який на федеративній основі входить до Угорської Радянської Республіки. Конституція, прийнята 23 червня 1919 року Всеугорським з'їздом Рад, проголошувала Угорщину Соціалістичною Союзною Радянською Республікою в складі Угорської Радянської Республіки, автономної Руської Крайни і автономного німецького об'єднання. Центром Руської Крайни було місто Мукачеве.

Згідно урядового розпорядження, в ході перевиборів Рад у районах з переважаючим українським населенням створювались нові органи — окружні Ради та окружні Директоріуми (на правах жупних). Вони обиралися представниками районних Рад. На першому етапі передбачалося створити три «русинські» окружні Ради: Березьку (з центром у Мукачеві), Марамороську (Хуст) і Ужанську (Середне).

14 квітня 1919 року представники 6 районів, зібравшись у Мукачеві, обрали членів Березької окружної Ради. Одночасно був створений окружний Директоріум на чолі з комуністами Йосипом Тангелом та Юрієм Калиничем<sup>108</sup>, обрано трьох делегатів на Всеугорський з'їзд

---

<sup>108</sup> Газ. «Руська правда», 19 квітня 1919 р.



Рад і дванадцять — на Крайовий з'їзд. 23 квітня 1919 року сформувалась Ужанська окружна Рада. А ще до цього — 15 квітня — народний комісар у справах Руської Країни призначив склад окружного Директоріуму на чолі з Іваном Яцковичем<sup>109</sup>.

Повідомляючи про вибори в Радянській Угорщині, навіть іноземні «спостерігачі» змушені були визнати, що за Радянську владу проголосувала переважна більшість дорослого населення країни<sup>110</sup>. Це ж саме можна сказати і про Закарпаття.

На підставі документів можна зробити важливі висновки про соціальний склад Рад на Закарпатті. Перш за все впадає в очі їх широкий представницький характер. До складу Рад обирались робітники, селяни, солдати, дрібні торговці, ремісники, службовці. У той же час необхідно підкреслити, що в Радах, особливо в їх виконавчих органах, пролетарські елементи, як правило, становили абсолютну більшість. До складу Рад було обрано багато делегатів Хустського з'їзду: Івана Ловгу, Івана Кополовича та Івана Меленя (с. Довге), Стефана Дукая (с. Березники), Федора Белея та Івана Демчилю (с. Керецьки), Івана Метеньканича, Михайла Радя та Андрія Гецька (с. Кушниця), Івана Федька, Василя Дулкая (с. Липча) та інших.

Створення системи Рад в Угорщині, а також на Закарпатті поклато початок ломки старого державного апарату і створення нового. Функції піджупних та районних управлінь, міських магістратів, сільських управ (заступництв) і нотарів повністю або частково перейшли до Рад та їх виконавчих органів. Ось, наприклад, характерне газетне повідомлення про стиль роботи нової влади: «Старе жупанське управління (у Севлюші — авт.), совине гніздо і сховище старих панів та магнатів, відкрилося перед народом... Ті, які досі, низько вклоняючись, тремтячи, боязко підходили до сходів, до високомірних панів, сьогодні по-домашньому, гідні великих подій, з серйозністю займають там місце. Жупанське управління змінилося не тільки внутрішньо, ідейно, але й змінився його будинок ззовні. Вгорі Міжнародний червоний прапор пролетаріату сміливо майоріє і кличе до

<sup>109</sup> ДАЗО, ф. 59, оп. 1, од. зб. 47, арк. 6.

<sup>110</sup> A Magyar Nép Története. Budapest, 1951, стор. 419.

себе колишніх злиденних пролетарів. Устелену килимом кімнату наджупана зайняв тричленний Директоріум. Для контролю важливих установ направлені політичні уповноважені. В руках членів Директоріуму сходяться всі нитки керівництва цілою жупою»<sup>111</sup>. Подібні зміни відбулися і в інших місцях.

Важливе місце в діяльності Рад і Директоріумів, особливо жупних, займали політичні уповноважені, або, як їх спочатку називали, народні комісари. Так, Березький Директоріум призначив в усі райони та міста жупи політичних уповноважених. Районні уповноважені були відряджені також Угочанським, Ужанським та Марамороським жупними Директоріумами<sup>112</sup>.

На території Березької жупи особливо активно діяли політичні уповноважені Людвіг Уріяк (Тисагатський район), Юлій Чегіль (Нижньоверечанський район), Дмитро Звонар (Фелвідекський район), Олександр Біндас (Латорицький район). Так наприклад, Людвіг Уріяк з 13 по 19 квітня 1919 року побував у семи селах району, де провів велику роботу по організації виборів та по вирішенню житлових питань. Районні політуповноважені вели рішучу боротьбу з бюрократизмом, відміняли релігійні свята, встановлювали новий розпорядок робочого дня<sup>113</sup>.

Багато корисного зробили жупні політичні уповноважені. Так, Директоріум Березької жупи вже 24 березня 1919 року призначив п'ять жупних політичних уповноважених. Через кілька днів були призначені й інші політуповноважені: в справах громадського постачання, збройних сил, фінансів, преси, адміністрації, освіти, соціалізації, млинів, автомобільного транспорту. На правах жупного політуповноваженого був і керуючий господарством.

Жупні політичні уповноважені відали справами відповідної галузі. Вони підпорядковувались тільки жупному Директоріумові. Про те, наскільки важлива і відповідальна була посада жупного політичного уповноваженого, свідчить хоча б той факт, що він одержував таку ж зарплату, як і член жупного Директоріуму —

---

<sup>111</sup> Газ. «Ugocsai Munkás», 1 квітня 1919 р.

<sup>112</sup> ДАЗО, ф. 709, оп. 1, од. зб. 11, арк. 2; ф. 59, оп. 1, од. зб. 42, арк. 10; од. зб. 56, арк. 36.

<sup>113</sup> ДАЗО, ф. 709, оп. 1, од. зб. 18, арк. 1.

1750 крон на місяць. Зарплата районного (міського) уповноваженого становила 1500 крон.

На території «русинських» округів діяли окружні політичні уповноважені. Іноді вони одночасно очолювали окружні Директоріуми. Архівні документи зберегли для нас імена таких окружних політуповноважених, як Михайло Лакес (Березький округ), Микола Чобан (Марамороський округ) і Василь Мунтян (Ужанський округ).

Політичні уповноважені внесли пожвавлення у роботу «старих» адміністративних органів у жупах, районах та округах. Вони контролювали діяльність піджупних і районних управлінь. Це в значній мірі нейтралізувало провокаційні вилазки замаскованих ворогів народу. Показово, що на політуповноважених покладалось завдання: зобов'язати службовців вивчити «русинську мову, щоб справи наших русинських пролетарських братів... вирішувалися швидко і справедливо»<sup>114</sup>.

У постановах Револьюційної Урядової Ради вказувалось, що «Ради і Директоріуми в кожному селі повинні взяти в свої руки адміністративне керівництво». Тому в більшості сіл Закарпаття новостворені або переобрані Ради й виконкоми виконували функції сільських заступництв. Так, в інструкції уповноваженого по сільських виборах вимагалось: «Роз'ясніть (селянам — *авт.*), що новообрані (до Ради — *авт.*) вирішуватимуть сільські справи (як до цього часу сільське представництво)...» Наскільки «живучими» були нові органи влади, можна судити з пізнішого розпорядження піджупана Березької жупи. Наприкінці травня 1919 року, тобто через місяць після ліквідації Радянської влади, він писав: «Я із здивуванням довідався про те, що сільські Директоріуми, створені під час Радянської Республіки в деяких селах, діють до цього часу». Однак у кількох селах і в умовах диктатури пролетаріату продовжували існувати сільські управи; навіть зберігся інститут старост та нотарів.

Радянська влада на Закарпатті, як і в Угорщині, залишила на старих місцях більшість чиновників рядового й середнього рангу. Правда, кожний з них повинен був дати урочисту обіцянку, в якій говорилося: «Я, нижчепідписаний, моєю робітничою совістю і чесністю прися-

---

<sup>114</sup> «Під прапором Великого Жовтня», стор. 117.

гаю, що вказівки Директоріуму і народного комісара (політуповноваженого — *авт.*) чесно виконуватиму, владу диктатури пролетаріату вважаю для себе обов'язковою і в її інтересах чесно виконуватиму свій обов'язок»<sup>115</sup>. Але багато з цих «прихильників» Радянської влади, незважаючи на присягу, саботували заходи диктатури пролетаріату і вступали у змову з її ворогами.

Діяльність органів Радянської влади дедалі удосконалювалась, набирала нових форм. Для керівництва поточними справами Директоріуми формували (переважно з числа членів Ради) управління, відділи та комісії. Так, 10 квітня 1919 року при Березькому жупному Директоріумі було створено три управління — загального керівництва (з питань міської адміністрації), військове і фінансове, соціального забезпечення; дві комісії — господарча й адміністративна; сім відділів — освіти, громадського постачання, у справах інвалідів, по забезпеченню родин військовослужбовців, соціалізації, друку, житловий.

Правда, окремі органи не встигли широко розгорнути своєї діяльності. Так, відділ соціалізації при Березькому Директоріумі був створений лише 11 квітня 1919 року. Перше (і останнє) засідання Ужгородської окружної Ради відбулося тільки 23 квітня.

\* \* \*

З перших днів встановлення Радянської влади в Угорщині імперіалісти США й Антанти та їх агентура почали готувати збройну інтервенцію. До кордонів Угорщини було підтягнуто чеські, румунські, сербські та французькі (здебільшого колоніальні) війська. В їх розпорядженні була значна кількість зброї з балканських та трофейних (німецьких) арсеналів Антанти. В окупованому французькими військами місті Сегеді формувались загони «білої гвардії» Хорти. З допомогою розвідки імперіалістичних країн готувалися контрреволюційні заклоти в ряді міст і районів, у тому числі в Будапешті, Мукачеві, Берегові. Цей підступний план агресорів прикривався демагогічною брехнею про захист «бідних угорців» від «кривавого комуністичного режиму».

---

<sup>115</sup> «Під прапором Великого Жовтня», стор. 37.

В таких умовах перед Угорською Комуною постало першочергове завдання: посилити внутрішню безпеку і зміцнити обороноздатність країни. Для Радянської Угорщини, в тому числі і для Закарпаття, особливе значення мала ленінська вказівка: «Першою заповіддю всякої переможної революції — Маркс і Енгельс багато раз підкреслювали це — було: розбити стару армію, розпустити її, замінити її новою»<sup>116</sup>.

Після формального розпуску поліції і жандармерії Радянська влада приступила до створення нових органів «збереження внутрішнього порядку». Першими збройними силами на Закарпатті були загони озброєних робітників (Робітнича сторожа) та Червона варта (міліція). Робітнича сторожа існувала в Мукачеві та Берегові. До її складу входили переважно робітники промислових підприємств. Пізніше бійці Робітничої сторожі стали ядром червоногвардійських загонів Закарпаття.

Червона міліція створювалась як шляхом переформування Національної гвардії, що складалась частково з поліцаїв і жандармів періоду буржуазно-демократичної революції, так і за рахунок нового набору робітників та селян. Загони закарпатської Червоної варти в головних містах (Берегове, Мукачеве) очолювали комуністи, які сприяли деякій зміні соціального складу цього органу. Треба відзначити, що в Червоній міліції на Закарпатті розмовляли і всю документацію вели українською («русинською») мовою. Це — ще одне свідчення зміни національного та соціального складу Червоної варти, бо стара поліція і жандармерія комплектувались, головним чином, за рахунок вихідців із можних верств угорського населення. Червона міліція зробила багато для зміцнення революційного порядку та знешкодження контрреволюційних елементів.

Проте як в Угорщині, так і на Закарпатті серед командного складу Червоної варти залишалось чимало колишніх поліцаїв, жандармів та офіцерів. І це була одна з основних причин нестійкості окремих загонів під час наступу інтервентів.

Зразу ж після перемоги Радянської влади на Закарпатті почалося формування загонів Червоної Гвардії та Червоної Армії. Вже 24 березня 1919 року Березький

---

<sup>116</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 256.

жупний Директоріум призначив політичним уповноваженим Червоної Гвардії Івана Шербана, а його заступником по Мукачеву — Яноша Галгоці. В Мукачеві був створений вербувальний пункт Червоної Армії, який відбирав робітників і селян в ряди збройних сил. Наприкінці березня 1919 року керівництво вербувального пункту надрукувало і розповсюдило постанову Радянського уряду про створення Червоної Армії, в якій наголошувалося: «Революційна Урядова Рада наказує створити нову пролетарську армію Угорської Радянської Республіки, засновану на революційній дисципліні. Армія буде називатися Червоною Армією. Червона Армія повинна складатися в першу чергу із воїнів, завербованих з рядів організованих робітників і із пролетарських солдатів, які несуть тепер військову службу...»<sup>117</sup>. В кінці постанови вже від імені вербувального пункту Мукачівського червоногвардійського полку та Мукачівської Ради робітників, солдатів і селян вказувалось на необхідність створення загонів Червоної Армії на Закарпатті, висловлювалась надія на братню допомогу російської Червоної Армії, говорилося про небезпеку імперіалістичної агресії.

Наприкінці березня 1919 року в усіх газетах, що видавалися на Закарпатті, були надруковані звернення Директоріумів, які закликали трудящих вступати до лав Червоної Армії. Так, 24 березня 1919 року в зверненні уповноваженого по організації Червоної Армії в Угочацькій жупі говорилося: «Пролетарі! Робітники! Міжнародний капіталізм хоче придушити міжнародну пролетарську революцію... Червона Армія Країни Рад проривається до Карпат, щоб врятувати пролетарську революцію... Пролетарі! Робітники! Згуртовуйтеся під червоним прапором Угорської Червоної Армії, щоб, з'єднавшись з російською Червоною Армією, вщент розбити мілітаризм Антанти — нашого найстрашнішого ворога, єдину підпору капіталізму... Солдати-пролетарі, які повернулися з Росії, промислові робітники і трудящі селяни! Вступайте до лав Червоної Армії! Солдати Червоної Армії забезпечуються всім необхідним»<sup>118</sup>. У зверненні викладались умови служби в Червоній Армії і

---

<sup>117</sup> Закарпатський державний краєзнавчий музей, інв. № 1—4655.

<sup>118</sup> Газ. «Ugocsaí Munkás», 25 березня 1919 р.

# Első munkácsi Vörös hadsereg

*felkéri a munkácsi elvtársakat a kik hajlandók  
fölszabadítani a Proletár  
testvéreinket*

**lépjenek be a Vörös hadseregbe!**

**18—50 évig** Püspök ut 10-ik sz. alatt  
április hó 10-étől d. e. 9-től 1-ig jelentkezzenek.

Fölkérjük a volt orosz fogságban Vörös elvtársakat  
valadéktalau szintén jeleniének meu.

«Вступайте в ряди Червоної Армії!» — закликали численні  
листівки та плакати.

встановлювався день початку запису добровольців — 29 березня 1919 року.

3 квітня 1919 року після реорганізації народного комісаріату оборони був виданий наказ за підписом 5 наркомів, у якому вказувалось: «Ми перебрали організацію і керування революційної Червоної Армії. Незважаючи на всякі труднощі, перешкоди, хочемо і будемо відповідати нашим завданням. Вимагаємо від кожного солдата Червоної Армії порядку, дисципліни, послухності. Хочемо, щоб Червона Армія — класове військо пролетаріату — була могутнім величезним молотом диктатури пролетаріату»<sup>119</sup>. Цей наказ у формі невеликого плакату був розповсюджений і на Закарпатті.

На початку квітня 1919 року був розроблений організаційно-мобілізаційний план формування Угорської Червоної Армії. Він передбачав серед інших військових з'єднань створення Мукачівського русинського територіального командування (дивізії) в складі трьох бригад. На цей час вже існували Берегівська, Чопська та Мукачівська підчастини Червоної Армії, які нараховували 606 бійців<sup>120</sup>.

7 квітня 1919 року голова комісії по набору до Червоної Армії нагадував керівникам органів Радянської влади на Закарпатті: «Прошу запропонувати всім Директоріумам... довести до загального відома про вступ до Червоної Армії і розгорнути можливо ширшу пропаганду». Наступного дня міські Ради робітників, солдатів і селян видали спеціальні відозви до трудящих. В одній із них вказувалося: «Перша Мукачівська Червона Армія (I-й червоногвардійський полк — авт.) закликає мукачівських товаришів, які готові визволити наших пролетарських братів, вступити до Червоної Армії. Всім, хто має від 18 до 50 років, з'явитися з 10 квітня... Закликаємо всіх тих червоних товаришів, які були в російському полоні, також негайно з'явитися».

9 квітня 1919 року було видано урядове розпорядження про утворення Русинської Червоної Гвардії. В цьому документі вказувалося: «§ 3. Русинська Червона Гвардія повинна бути організована в рамках однієї дивізії.

---

<sup>119</sup> ДАЗО, ф. 709, оп. 1, од. зб. 34, арк. 2.

<sup>120</sup> Архів і Музей воєнної історії в Будапешті (далі — НІЛ) 81 841. eln/6.



Центр Русинської Червоної дивізії — Мукачево. § 4. Службовою мовою солдатів Русинської Червоної дивізії є русинська (українська — *авт.*) мова». Газета «Берегі мункаш» 16 квітня 1919 року писала: «Кожна революція, яка хоче не тільки перемогти, але й зміцнитись, повинна перш за все турбуватись про створення сильної, здорової, готової до боротьби Червоної Армії, щоб цією армією держати в покорі буржуазні елементи, які не погоджуються з новими порядками. Для цього потрібна сильна армія, щоб подолати задум буржуазії».

Трудящі Закарпаття з величезним ентузіазмом відгукнулися на ці звернення. Тільки з одного села Косино до лав Червоної Армії вступило понад 20 чоловік: Кароль Комарі, Йожеф Барат, Янош Тар, Іштван Зеле, Шандор Огаді, Янош Вереш та інші; із Севлюша пішли добровольцями Іван Гандера, Павло Бучалка, Петро Тесличко, Йожеф Бочкай, Дьєрдь Керекеш. З Мукачева в Червоній Армії були Іван Туряниця, Михайло Сарканич, Михайло Жеребак, Петро Кушнір, Михайло Гарагонич, Іван Фабіян. Разом з ними воювали червоногвардійці Янош Ковач з Берегова, Павло Семйон (с. Горбок), Василь Ковач (с. Вишні Ремети), Золтан Коваші (Перечин), Василь Гримут (с. Волове), Олександр Бурич (з Ужгорода) та багато інших. За далеко не повними підрахунками, до лав Червоної Армії вступило тільки з Угочанської жупи біля 600 чоловік. А всього, як згадують учасники революційних боїв, в Угорській Червоній Армії воювало біля 6 тисяч добровольців Закарпаття. Закарпатські робітники і селяни здавали у фонд Червоної Армії свої невеличкі заощадження, одяг, продукти тощо. Крім того, командування Кошіцького військового округу створило спеціальні комісії (гарнізонні, у тому числі в Мукачеві і Севлюші, та пересувні), які збирали військове спорядження і обмундирування для Червоної Армії<sup>121</sup>. Вирішальну роль у формуванні частин Червоної Армії на Закарпатті відіграли комуністи, зокрема Янош Галгоці, Іван Шербан та інші.

Спочатку трудящі Закарпаття, закликані в ряди Угорської Червоної Армії, входили до складу різних підрозділів, частин та з'єднань, зокрема 65-ї бригади,

---

<sup>121</sup> ДАЗО, ф. 709, оп. 1, од. зб. 84, арк. 1.

85-го батальйону та 1-ї Сейкельської дивізії. За наказом народного комісара оборони 14 квітня 1919 року почалось формування окремих «русинських» частин 1-ї та 2-ї бригад. Вони створювалися як шляхом мобілізації українського населення Закарпаття, так і за рахунок вилучення загонів українських червоноармійців та червоногвардійців із складу 5-ї дивізії<sup>122</sup>. Після нового набору 2-й Мукачівський червоногвардійський полк був перетворений у бригаду. Інші українські загоны влилися до окремого Русинського батальйону. Вони підлягали штабу — командуванню Русинської червоногвардійської дивізії, який знаходився спочатку в Мукачеві, а потім на території Угорщини — у жупах Саболч, а згодом — Феер. Цей штаб здійснював також керівництво загонами червоноармійців, які не входили до 1-ї бригади та окремого батальйону. Проте формування Русинської дивізії у повному складі не було закінчене.

Оскільки набір до Червоної Армії українського й угорського населення Закарпаття проходив окремо і в закарпатських військових частинах користувалися «русинською» (українською) мовою, можна вважати Мукачівську бригаду та окремих Русинський батальйон українськими національними частинами Угорської Червоної Армії. Звичайно, у цих підрозділах, особливо після евакуації на територію Угорщини, було багато угорських та словацьких робітників і селян.

Хоч до 2 травня 1919 року Угорська Червона Армія формувалась на добровільній основі з числа робітників, трудящего селянства і солдатів, проблеми комплектування закарпатських частин рядовим складом, як ми бачили, не виникало. Гірше було з політпрацівниками і особливо з командним складом. Курси для підготовки командирів «пролетарського походження» були створені у Будапешті тільки в липні 1919 року. В таких умовах особливого значення набувала чистка наявного командного складу від прихованих контрреволюціонерів-зрадників. Закарпатські Директоріуми, зокрема Мукачівський міський, організували «перевірку минулого і політичної благонадійності» колишніх офіцерів, які по-

---

<sup>122</sup> A Magyar Vörös Hadsereg 1919. Válogatott dokumentumok. Budapest, 1959, стор. 107—109.

бажали служити в Червоній Армії. Так, 6 квітня 1919 року в газеті «Мункачі непсава» було опубліковано послужний список з 13 офіцерів «з метою обговорення пролетаріатом і громадськістю». Цей захід сприяв тому, що переважна більшість командного складу закарпатських частин угорської Червоної Армії залишилась вірною диктатурі пролетаріату.

У перші дні після проголошення Радянської влади на Закарпатті було розпущено старий судовий апарат. Характерно, що ще до появи урядового декрету закарпатські Директоріуми створювали нові судові органи — тимчасові революційні трибунали. 30 березня 1919 року за наказом наркома юстиції почали діяти ревтрибунали в Берегові, Мукачеві, Хусті, Севлюші. До їх складу входили голова, два члени, уповноважений по обвинуваченню (прокурор) і секретар. Справи розглядалися, як правило, при відкритих дверях. Підсудні мали право обирати адвокатів. Членами ревтрибуналів були найчастіше робітники і колишні військовополонені. Незважаючи на те, що до складу трибуналів вдалося пролізти кільком контрреволюціонерам, ці органи зуміли відіграти помітну роль у справі збереження і зміцнення революційного порядку й законності.

Проте за короткий час існування Радянської влади на Закарпатті судові органи не встигли розгорнути широкої діяльності. Ревтрибунали не стільки боролися із «злочинами контрреволюційного характеру», що вимагалось урядовими декретами, як судили за карні злочини (продаж спиртних напоїв, саботаж, невиконання рішень Директоріумів). Згадані порушення входили до компетенції інших органів — народних, «сімейних», товариських, «дитячих» судів, які на Закарпатті не діяли.

За пізнішими вказівками уряду Радянської Угорщини справи по обвинуваченню в контрреволюційній діяльності «ширшого масштабу» взагалі були вилучені з компетенції місцевих судових органів. Останнім, у разі виникнення «серйозних контрреволюційних явищ», дозволялося лише провести «тимчасові арешти», але не вживати «ніяких дальших заходів», а відправляти обвинувачених до Будапешта.

Обвинувачення у «кривавому червоному терорі», висунуті імперіалістами США і Антанти проти Радянської Угорщини, були провокаційною брехнею. Пролетарська

держава суворо охороняла революційну законність. Після придушення контрреволюційних заколотів у липні 1919 року Радянський уряд Угорщини взагалі припинив покарання до страти. Це була нічим не виправдана і недозволена м'якість диктатури пролетаріату по відношенню до своїх запеклих ворогів.

На Закарпатті за весь час існування Радянської влади, як визнавали пізніше навіть буржуазна преса і відверті реакціонери, не було страчено жодного контрреволюціонера, за винятком колишнього начальника Довжанського районного управління Олодара Йонаша, розстріляного за вироком ревтрибуналу в м. Шаторальяуйхель. Більша частина злочинців, заарештованих органами Радянської влади, вже в серпні 1919 року повернулися на Закарпаття.

Таким чином, революційні перетворення, здійснені робітничим класом і трудящим селянством Угорщини, в тому числі і Закарпаття, — в діяльності Рад депутатів, в армії, міліції та в органах юстиції — переконливо свідчать про втілення в життя марксистсько-ленінського вчення щодо необхідності зламу старої та створення нової, пролетарської державної машини.

Закінчуючи аналіз структури органів Радянської влади на Закарпатті, слід зупинитись на питанні про провокаційну діяльність зрадників.

25 березня 1919 року після відставки Ореста Сабо народним комісаром у справах Руської Крайни став адвокат Августин Штефан. Тільки відсутністю потрібних кадрів та підступністю соціал-демократів можна пояснити те, що цей відвертий реакціонер-мадярон, колишній «губернатор Руської Крайни», потрапив на вищу посаду Радянської влади на Закарпатті. Згодом Штефан призначив політичним уповноваженим у Мукачеві свого друга, продажного політика адвоката Йосипа Камінського.

Проте керівники місцевих органів Радянської влади на Закарпатті дуже швидко викрили справжнє обличчя будапештського міністра, і його мукачівського уповноваженого. Особливо гостро виступили проти Камінського, як визнавала пізніше буржуазна преса, Березький жупний та Мукачівський Директоріуми. Вони звернулися до наркома внутрішніх справ Радянської Угорщини з вимогою відкликати Камінського і «чиновників

Руської Крайни» (відділ Й. Камінського у Мукачеві — авт.), замінивши їх «пролетарськими урядниками». А нарада активістів Соціалістичної партії від Закарпаття, яка відбулася 8 червня 1919 року у Будапешті, приєдналась до висновку Яноша Галгоці про те, що у Руськокрайнянському наркоматі «проводиться контрреволюційна робота».

Штефан і Камінський прагнули притупити вістря постанов Революційної Урядової Ради стосовно Закарпаття. Вони намагались розповсюдити наказ, за яким на території Руської Крайни залишалось «свобідне визнання віросповідання, церковні школи і викладання в школах релігії на основі старих законів». Служителям культу за наказом Камінського виплачувалась державна зарплата. І це після декретів Радянської влади про відокремлення церкви від держави і школи, в умовах, коли, як визнавали самі клерикали (наприклад, на Великоберезнянщині), «народ зовсім не хоче давати натуральну плату попам». Займаючись економічним саботажем, Й. Камінський 19 квітня 1919 року наказав припинити заготівлю дров на території Тур'яремetskого лісництва в зв'язку, мовляв, «з відсутністю можливостей оплачувати робітників»<sup>123</sup>.

Знахабнілі зрадники намагались послабити всю систему Радянської влади на Закарпатті, використавши так званий «сейм Руської Крайни». Цей орган був створений ще 4 березня 1919 року, до встановлення влади Рад. Вибори до сейму являли собою зразок буржуазного «демократизму». В ряді «ненадійних» сіл взагалі нічого не знали про вибори, в інших — трудящі відмовились брати участь у цій «комедії», справедливо розцінюючи кандидатський список, як збирище мадяронів. Не дивно, що сейм (36 депутатів) складався з поміщиків, буржуазії, куркульства, клерикалів. Крім того, міністр О. Сабо, губернатор А. Штефан та 3 чиновники міністерства у справах Руської Крайни автоматично вважались членами цього органу.

Зібравшись 12 березня 1919 року на своє перше засідання в Мукачеві, сейм пред'явив урядові Каролії «ультиматум»: протягом 8 днів встановити кордони «автономної одиниці» — Руської Крайни — і передати

---

<sup>123</sup> Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 90, оп. 1, од. зб. 2488, арк. 1.

йому всю владу. Після «програмного» виступу міністра О. Сабо члени сейму вирішили: поки ці вимоги не будуть задоволені, «дебатів не продовжувати»<sup>124</sup>. Ново-явлені політики спокійно розійшлися по домівках. І ось цей мертвонароджений «парламент» Штефан з Камінським спробували гальванізувати, протиставивши його владі Рад.

Одночасно для послаблення органів диктатури пролетаріату на Закарпатті зрадники спробували використати перевибори Рад. У розпорядженні Штефана від 5 квітня 1919 року вказувалось, що «членів Директоріуму (окружного — *авт.*) **призначає** русинський народний комісар (тобто Штефан — *авт.*) за рекомендацією мукачівського **політуповноваженого** Русинського народного комісаріату» (тобто Камінського — *авт.*). Посилаючись на відсутність постанов уряду, Штефан свідомо зволивав скликання Крайового з'їзду Рад. До того ж, згідно телеграфного розпорядження Штефана від 10 квітня 1919 року, цей з'їзд повинен був стати «тільки корпорацією з правом внесення **пропозицій і висловлювання думки**»<sup>125</sup> тобто дорадчим органом — *авт.* Виділення наші). Законодавчу ж владу Штефан хотів передати контрреволюційному сеймові.

Прибувши 8 квітня 1919 року в Мукачеве, Штефан проводить закулісні змовницькі наради зі своїми спільниками. В результаті цього вилупився ще один «вищий орган» — «Урядова Рада Руської Крайни» на чолі з Камінським, а 17 квітня 1919 року відбулось друге і останнє засідання сейму. Після тривалих дебатів, у ході яких депутати змагалися між собою в антикомуністичних наклепах, сейм прийняв єдине рішення — видати чиновникам зарплату на три місяці наперед. У цей час, за наказом Мукачівського міського Директоріуму, в зал засідань прибув загін озброєних робітників тютюнової фабрики та паланківських будівельників на чолі з Дюлою Катко, і «перший русинський парламент» припинив своє безславне існування. І як тут не згадати російські Установчі збори і матроса Железнякова з його історичним «проханням» до «слуг народу»: «Караул втомився. Прошу очистити приміщення».

<sup>124</sup> Газ. «Uj Bereg», 18 березня 1919 р.

<sup>125</sup> «Під прапором Великого Жовтня», стор. 65, 91—92.

Діставшись до своєї будапештської резиденції, «обурений» Штефан на засіданні Револуційної Урядової Ради поскаржився, що на Закарпатті «народні комісари (політуповноважені Директоріумів — *авт.*) діють, обминаючи Русинський народний комісаріат...» Але, крім соціал-демократів Ш. Гарбаї та З. Ронаї, ніхто з членів РУР Штефана не підтримав.

У таких умовах працювали органи Радянської влади на Закарпатті. І тим більша заслуга комуністів та лівих соціалістів, які у жорстокій боротьбі з замаскованими зрадниками та відкритими капітулянтами, що примазались до революції, зуміли нейтралізувати їх і повели трудящі маси на корінні соціалістичні перетворення.

Угорська Радянська Республіка ще у зверненні «До всіх!» виклала найближчі завдання диктатури пролетаріату в галузі економічної політики. Використовуючи практичний досвід Радянської Росії, уряд Угорської Комуни урочисто повідомив про націоналізацію банків, великих заводів, транспорту, а також поміщицьких землеволодінь. В країні запроваджувалась загальна трудова повинність.

Характерно, що першими ж оголошеннями і розпорядженнями жупних Директоріумів Закарпаття встановлювався контроль над приватними фінансовими установами. Так, в офіційному органі Березької жупи було надруковано розпорядження Івана Шербана від 24 березня 1919 року про заборону особам, «які залишають місто», брати з собою суми, що перевищують тисячу крон. 25 березня кореспондент газети «Вереш уйшаг» повідомляв, що «грошові суми з банків (у Березькій жупі — *авт.*) перераховано податковому управлінню». Згодом на території Закарпаття була проведена націоналізація всіх фінансових установ — банків та ощадних кас. Їх роботою почали керувати уповноважені наркомату фінансів та жупних Директоріумів. Ці заходи дали можливість органам Радянської влади вирвати з рук буржуазії фінансову зброю, поставити її на службу диктатури пролетаріату. Вилучені кошти йшли на заробітну платню робітникам і службовцям, фінансування національних підприємств, утримання червоноармійських та червоногвардійських загонів. Так, для цих потреб лише Берегівською ощад-

ною касою протягом місяця було витрачено 866 488 крон.

26 березня 1919 року Революційна Урядова Рада Угорщини видала декрет, за яким промислові та транспортні підприємства, де було більше двадцяти робітників, передавалися у державне управління і бралися під робітничий контроль. Націоналізації також підлягали всі торговельні заклади та магазини, де нараховувалось більше 10 працюючих<sup>126</sup>.

В ході виконання цього декрету на Закарпатті була проведена **націоналізація** тютюнової фабрики, пивзаводу і електростанції в Мукачеві, лісохімзаводів у Сваляві та Тур'ї Бистрій, меблевих підприємств, спиртзаводів, палінчарень та інших. Крім того, було «соціалізовано» кілька млинів і крупорушок, де працювало понад 20 робітників або які давали понад 100 центнерів продукції на добу. Націоналізація здійснювалась уповноваженими Директоріумів, а на деяких заводах (Тур'я Бистра) — «усуспільнюваними комісіями», до складу яких входили представники робітників, майстрів і службовців.

Націоналізація вказаних підприємств була проведена протягом кількох днів. Газета «Мункачі непсава» вже 6 квітня 1919 року писала: «З найбільшою радістю констатуємо, що у нашому місті (Мукачеві — авт.) соціалізація була здійснена без будь-яких великих перешкод...» Проте треба підкреслити, що націоналізація промислових підприємств тільки почалася. Саме так можна зрозуміти розпорядження політуповноваженого по соціалізації Березької жупи від 17 квітня 1919 року, в якому вказувалось, що «пролетарська держава приступила до ліквідації приватної власності», тобто підприємств, «які виходять за рамки дрібної промисловості», і великих житлових будинків. Політуповноважений вимагав «добитися виконання цієї постанови»<sup>127</sup>.

На націоналізовані промислові підприємства посилались виробничі уповноважені («комісари»), які підпорядковувались наркомам і працювали у погодженні з місцевими органами влади. На окремих підприємствах створювались робітничі Ради у складі 3—11 чоловік.

<sup>126</sup> «1919 год в Венгрии», М., 1959, стор. 61—65.

<sup>127</sup> «Під прапором Великого Жовтня», стор. 134.



Так, «контрольна робітнича Рада» лісохімзаводу в Тур'я Бистрій встановила вищу зарплату для робітників, майстрів і службовців.

Але на ряді націоналізованих підприємств продовжували працювати старі буржуазні спеціалісти, службовці і навіть директори. Політуповноважений по соціалізації Березької жупи 17 квітня 1919 року на підставі постанови Революційної Урядової Ради вимагав, щоб «керівники, директори і всі службовці соціалізованих та підлеглих соціалізації підприємств» залишилися на своїх місцях і «надалі всіма силами й знаннями служили підприємству».

Це був необхідний перехідний захід. Але він створював значні труднощі в роботі промисловості і відкривав можливість частині буржуазних спеціалістів таємно або навіть відкрито займатись саботажем.

На всіх націоналізованих підприємствах Закарпаття був встановлений 8-годинний робочий день, погодинна оплата праці, платні відпустки. Поденна оплата лісовим робітникам Волівеччини, наприклад, була збільшена до 30 крон. Зарплата кваліфікованих робітників становила подекуди 1500—1700 крон на місяць. Незважаючи на знецінення паперових (т. зв. «білих і «синіх») грошей, реальна зарплата трудящих теж зросла. Правда, різке підвищення зарплати (на 100 і більше процентів) не мало під собою економічної основи і значно випереджало рівень продуктивності праці. Крім того, діюча практика допускала зрівняльний підхід до оплати.

На деяких підприємствах було розпочато перехід до прогресивної відрядної оплати та преміальної системи. Визволений від капіталістичного рабства, робітничий клас включився в соціалістичне виробництво, в боротьбу за підвищення продуктивності праці. 12 квітня 1919 року газета «Берегі мункаш», звертаючись до трудящих, писала: «Нашій країні загрожує голод, під небезпекою наше існування, все, що у нас є! Цю загрозу зможемо відвернути лише тоді, коли будемо працювати, і тільки працювати. Кожний на своєму місці роботи повинен працювати з подвійною енергією. А чому б не працювати, адже сьогодні вже не на «капітал», а на громадськість, на наше власне щастя робимо!». Робітники Мукачівської тютюнової фабрики

схвально зустріли звернення політичного уповноваженого Угорської тютюнової монополії, в якому говорилося: «Нашим девізом повинно бути: «Працювати на повну потужність з душею та залізною дисципліною, воювати за свободу трудящих світу»<sup>128</sup>. Робітники фабрики доклали багато зусиль для успішного виконання та перевиконання своїх виробничих завдань, за що 11 працюючих наприкінці березня одержали премію по 150—400 крон.

Органи Радянської влади контролювали також роботу приватного сектора у промисловості. Це досягалося шляхом проведення інвентаризації всіх дрібних підприємств і ремісничих майстерень (з залученням робітників, а також представників профспілок та місцевих Рад), централізованого розподілу сировини і, зокрема, участю держави у вирішенні питання про рівень зарплати. Характерним у цьому відношенні був колективний договір між кравцями, помічниками кравців і учнями в Берегові. Договір фіксував запровадження 8-годинного робочого дня, забороняв позанормову працю і значно підвищував рівень оплати. Розряди для ремісників повинні були визначити спільні комісії.

Природно, що при проведенні такого складного заходу, як перехід від капіталістичної промисловості на соціалістичні рейки, мали місце недоліки та помилки. Зокрема, націоналізація середніх і дрібних підприємств викликала незадоволення кустарів та ремісників. Однак, незважаючи на це, органами Радянської влади на Закарпатті була здійснена значна робота по створенню соціалістичної промисловості й формуванню нових виробничих відносин.

Численні маси безземельного й малоземельного селянства, сільськогосподарські робітники і батраки з нетерпінням чекали рішень нової влади про землю.

Першу відозву Револуційної Урядової Ради, в якій зазначалося, що земельна реформа буде проведена «не розподілом землі, що породжує дрібні господарства, а шляхом соціалістичних виробничих кооперацій», селянство мало зрозуміло. Правда, керівництво Соціалістичної партії на Закарпатті обіцяло, що «тепер земля тих робітних людей» і «той хлеб, что Вы уробляете,

<sup>128</sup> Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 64, оп. 1, од. зб. 346, арк. 13.

то вшитко ваше буде». Але поряд з цим оголошувались постанови, в яких селяни читали, що «поділ землі ніде не можна проводити».

Такі суперечливі повідомлення викликали у закарпатському селі занепокоєння та невпевненість, які так спритно використовували поміщики, куркулі та їх підспівувачі. «Безсовісні вітрогони... трутні, що висмоктують нашу життєву силу і хочуть порушити єдність пролетарів, — говорилося в листівці Севлюської групи Соціалістичної партії, — проповідують, що ми хочемо відібрати в них (у робітників і селян — авт.) життя»<sup>129</sup>. Місцеві органи Радянської влади та члени Соціалістичної партії проводили певну роз'яснювальну роботу, але цього було недостатньо. Селяни чекали наказів з «самого Будапешта», вимагаючи землі, особливо пасовиськ.

3 квітня 1919 року було видано декрет РУР про націоналізацію земельних володінь, які перевищували 100 гольдів. Декрет проголошував, що в Угорщині земля належить трудящим, і тому «хто не працює на землі, той не може володіти нею». Революційна Урядова Рада заявляла, що всі середні і крупні маєтки разом з майном, інвентарем та підприємствами по переробці сировини «без всякого викупу переходять у власність пролетарської держави». Це був найреволюційніший захід в аграрних відносинах за всю історію Угорщини. Він передбачав ліквідацію основи і першопричини залишків феодалізму — поміщицького землеволодіння. Велике значення мав цей урядовий декрет в умовах Закарпаття, де залишки феодалізму в сільському господарстві були особливо живучими.

Проте, як з'ясувалося пізніше, Радянський уряд Угорщини допустив істотну помилку, не пішовши на розподіл серед трудящого селянства земель, конфіскованих у поміщиків. Замість цього на націоналізованих земельних володіннях створювались «виробничі кооперативи», які повинні були спільно оброблятися «трудівниками сільського господарства» під контролем місцевих Рад. Цей лівачський перегин пояснюється неправильними настановами керівництва уряду, яке не врахувало своєрідностей сільського господарства країни та досвіду російських

---

<sup>129</sup> «Під прапором Великого Жовтня», стор. 35.

більшовиків, намагаючись перестрибнути через демократичний етап революції і запровадити «негайний соціалізм». Керівники уряду Угорщини розглядали соціалістичну перебудову сільського господарства, як вузьке економічне завдання, розв'язання якого повинно було перш за все забезпечити постачання міського населення та армії. Ці помилки викликали розчарування значних верств селянства. Справа погіршувалась ще й тим, що в окремих кооперативах через відсутність кадрів, виробничими комісарами призначались управляючі. Ось чому пізніше В. І. Ленін, аналізуючи книгу Є. Варги, погоджувався з висновком автора, який писав, що «встановлення пролетарської диктатури майже нічого не змінило в угорському селі, що поденщики нічого не помітили, а дрібне селянство нічого не одержало»<sup>130</sup>.

Перший з цих висновків цілком стосується Закарпаття. До націоналізації поміщицьких маєтків тут лише приступили, церковне землеволодіння залишалось майже без змін, а «виробничий кооператив» (товариство) був створений тільки в с. Береги, де селяни, націоналізуючи частину володінь Шенборна, розбили їх на окремі ділянки і закріпили за членами товариства.

Одночасно необхідно підкреслити, що закарпатські органи Радянської влади стали на шлях обмеження великих власників, куркулів, спекулянтів. Уже 26 березня 1919 року Березький жупний Директоріум загрожував революційним трибуналом тим «власникам землі», які будуть зривати обробіток землі або відмовлятися «виділити оборотний капітал». 29 березня 1919 року політуповноважений Тисагатського округу повідомляв, що «сільське представництво с. Дідове конфіскувало у жителя села Йожефа Шоломона 4 центнери пшениці і 3 центнери жита». 31 березня Рада с. Добронь відібрала в одного спекулянта 629 кілограмів білого борошна, яке він збирався вивезти в Мукачеве. За проханням Ради, політуповноважений у справах громадського постачання Березької жупи дозволив це зерно роздати «незабезпеченим селянам». Бідняки сіл Паланки і Підгород одержали 14 центнерів зерна, конфіскованого у куркуля з с. Павшине. В квітні 1919 року відділ Директоріуму Угочанської жупи наказав негайно націо-

---

<sup>130</sup> В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 214.

налізувати «земельні володіння» великих власників, які відмовляються продавати картоплю «через поточний рахунок» (тобто за готівку — *авт.*).

За декретом Револуційної Урядової Ради від 3 квітня 1919 року «дрібні й карликові господарства разом з будинком і підсобними будівлями» і надалі залишалися в особистому користуванні. Пізніше постановами Радянської влади було відмінено сільськогосподарський податок, скасовано всі іпотечні та лихварські борги. Ці рішення мали особливе значення для закарпатського села, де було багато малоземельних господарств. Ось чому бідне і середнє селянство так радісно зустріло звістку про те, що Радянська влада «гарантує недоторканість дрібних господарств» і що «середняцькі господарства, малий капітал скрізь залишаються».

Негативні наслідки існування поміщицького й церковного землеволодіння в якійсь мірі нейтралізувалися тим, що селянство Закарпаття самочинно, при підтримці місцевих Рад, відмовилось від орендних платежів поміщикам та від виконання церковних повинностей. У деяких місцях (наприклад, на Свалявщині та на Волівеччині) були зафіксовані випадки розподілу поміщицьких земель між селянством. А Угочанський жупний Директоріум запросив з усіх сіл списки безземельних та малоземельних селян. У відповідь на запит Рада с. Велика Чингава (Боржавське) надіслала список 30 чоловік, с. Онік — 103 сімей і т. д.<sup>131</sup>. Рада с. Заднього (Приборжавське) на Іршавщині розподілила серед безземельних і малоземельних селян церковну землю, якою вони користувалися ще й в наступному році, тобто після падіння диктатури пролетаріату.

Проте це були поодинокі факти. Розподіл поміщицьких земель не набрав масового характеру не тільки тому, що це заборонялося вищими органами Радянської влади, але й через те, що дрібним господарствам нічим було обробити і засіяти землю.

Бідне, а особливо середнє селянство Закарпаття значно гостріше потребувало пасовиськ. Так, сільське представництво Буковинки в середині квітня 1919 року зверталось до політуповноваженого з проханням «терміново вжити заходів для відмірювання пасовиська і

<sup>131</sup> ДАЗО, ф. 673, оп. 1, од. зб. 19, арк. 1—19; ф. 151, оп. 7, од. зб. 251, арк. 1.

лісу для села в його власному районі з тієї частини, яка є власністю графа Шенборна». Селяни вимагали «негайного виїзду комісії по розподілу землі» (пасовиськ — авт.).

У відповідь на численні прохання і вимоги місцеві органи Радянської влади дозволяли селянству використовувати поміщицькі та державні пасовиська. Ще на початку квітня 1919 року політуповноважений Тисадолиннянського округу обіцяв, що «кожне» село дістане пасовисько і що навіть «всі державні полонини без винятку перейдуть у власність народу», причому «окружна Рада вирішить, на якій полонині які села будуть випасати худобу». В розпорядженні політуповноваженого Руськокрайнянського наркомату від 8 квітня 1919 року вказувалось на необхідність негайного «відведення спільних пасовиськ» із розрахунку 1—1,5 гольда на одну голову худоби. «Спільне пасовисько, — повідомляв політуповноважений, — в остаточній формі буде нарізане інженером пізніше». У відповідь на вищезгадане прохання селян Буковинки «головний сільськогосподарський і технічний уповноважений» Мукачівського окружного Директоріуму пояснював, що сільська Рада «в термінових випадках і з метою забезпечення спільного випасу худоби може негайно взяти в користування пасовисько, остаточні межі якого будуть встановлені пізніше». З квітня 1919 року Березький жупний Директоріум наказав Директоріуму с. Берегдорозц разом з комісією по розподілу «забезпечити необхідну кількість пасовиська для села» за рахунок земель косинського поміщика Менґерта Клайна<sup>132</sup>.

Турбота Радянської влади про бідне і середнє селянство проявлялась у різних формах. Так, Директоріум Угочанської жупи зменшив оплату за помол на приватних млинах. Березький Директоріум накреслив заходи боротьби з інфекційними хворобами, що повинно було сприяти розвитку тваринництва, провів збори власників дрібних виноградників, обіцяючи видати позичку або аванс за вино майбутнього врожаю. У зв'язку із знеціненням паперових грошей у деяких місцях (наприклад, на Севлющині) було розпочато перехід до «зустрічної торгівлі», селянам за здане зерно видавалися промислові товари. Угочанський Директоріум планував

<sup>132</sup> ДАЗО, ф. 709, оп. 1, од. зб. 61, арк. 5.

створити майстерні по ремонту сільськогосподарських машин та інвентаря<sup>133</sup>. Та все це були або плани, або тільки перші кроки.

Радянська влада встигла значно поліпшити матеріальне становище багатотисячних мас сільськогосподарських робітників-сезонників і батраків. Як вказував пізніше Е. Гамбургер (нарком землеробства Угорської Радянської Республіки), грошова оплата батраків зростає більше, ніж у 20 разів порівняно з довоєнною, а сезонний робітник почав одержувати на день у 6—8 разів більше. Крім того, Радянська влада домоглася значного збільшення натуроплати батракам і сільськогосподарським робітникам, що в умовах знецінення грошей мало особливе значення.

Аналогічну картину можна було спостерігати і на Закарпатті. Так, за розпорядженням уповноваженого у справах громадського постачання на всій території Березької жупи було підвищено (шляхом перегляду колективних договорів) натуроплату батраків і членів їх сімей таким чином: до 25 кілограмів зерна на місяць для дорослих і 20 кілограмів для дітей до 16 років. Крім цього, встановлювалась грошова оплата.

Підвищення грошової та натуральної оплати, крім поліпшення матеріального становища сільськогосподарських робітників і батраків, послаблювало економічні позиції поміщиків та куркульства.

Органи Радянської влади на Закарпатті особливу увагу звертали на постачання «незабезпеченого населення» міст і сіл. Перш за все було взято на облік всі продовольчі запаси на державних та приватних складах. Інвентаризацію проводили спеціальні комісії, виділені Директоріумами, з широкою участю робітників і селянської бідноти. Знайдені значні запаси, як правило, націоналізувались і розподілялись серед незабезпечених. Так, наприклад, було розподілено 55370 кілограмів продовольчих товарів із складів Берегівської ошадкаси. Органи Радянської влади фактично заборонили вільний продаж хліба на ринку, не зупиняючись перед реквізицією продовольчих товарів у спекулянтів. У деяких націоналізованих крамницях пайки видавались за спеціальними картками.

---

<sup>133</sup> «Під прапором Великого Жовтня», стор. 177.

Але всіх цих заходів було, звичайно, недостатньо. Ради депутатів розуміли, що справу постачання населення продуктами харчування може вирішити лише піднесення сільськогосподарського виробництва. Тому жупні та окружні Директоріуми і їх уповноважені настійно закликали селянство засівати всі придатні площі, вели непримиренну боротьбу із саботажниками — поміщиками й куркулями, створювали комісії по землеустрою та забезпеченню врожайності. Сільські комісії обирались, як правило, із селян-бідняків з участю уповноваженого Директоріуму. На них покладалось вирішення всіх справ «по землеустрою». Проте ці комісії широкої діяльності розгорнути не встигли.

Чотири роки війни залишили після себе страшну спадщину. На Закарпатті відчувалась гостра нестача продовольства та предметів широкого вжитку. В окремих районах трудищі голодували.

В таких умовах Радянська влада зробила максимум можливого, щоб допомогти тисячам незабезпечених робітників (особливо безробітним) і голодуючим селянам, які одержали продовольство, конфісковане у спекулянтів та саботажників. У верховинські райони було направлено кілька десятків вагонів борошна. Так, у квітні 1919 року політичний уповноважений Латорицького району повідомляв Березький жупний Директоріум: «Прибув один вагон — 10 тонн борошна... очікуємо вагон з 15 тоннами борошна». Політуповноважений Нижньоверечанського району телеграфував: «Одержано 1,5 вагона кукурудзяного борошна». Для Тячівського району було виділено вагон пшеничного і два вагони ячмінного борошна. Таку ж кількість продовольства одержали Тисадолинянський та Волівський райони. 16 квітня 1919 року на станцію Тересва прибуло 30 вагонів з продовольчими товарами<sup>134</sup>. Крім того, для Марамороської жупи Мукачівською експозитурою було виділено для посіву тонну ячменю і тонну вівса. Посівний матеріал одержали й інші райони Закарпаття. Трудящим надсилали також промислові товари, зокрема взуття. Тільки в трьох селах Мараморощини за зниженими цінами або безкоштовно було розподілено 500 пар взуття. Незабезпеченим селянам Латоричанського району виділя-

---

<sup>134</sup> РІА, стор. 2/18/1919.



лось 30 тисяч хлібних майків. Продовольчу та грошову допомогу одержали діти робітників Мукачівської тюнової фабрики й міського дитячого будинку. Конфіскувавши 240 центнерів гашеного вапна на куркульському винограднику, Березький Директоріум виділив 200 центнерів для розподілу серед населення.

Десятки сімей робітників і батраків були переселені в будинки буржуазії або поміщиків, які повтікали від «страхить» нової влади. Про широкий розмах переселення свідчить звіт березького піджупана, який ще через два місяці після ліквідації диктатури пролетаріату надав «право скарги для всіх тих, до кого вселено під час Радянської республіки небажаних мешканців». Директоріуми видали одноразову допомогу сотням вдів, старим людям і багатосімейним<sup>135</sup>.

Навіть ці, далеко не повні дані, що дійшли до нас через п'ять бурхливих десятиріч — свідчення величезного піклування диктатури пролетаріату про матеріальне становище людей праці.

Органам Радянської влади на Закарпатті доводилось вирішувати широке коло різноманітних питань. Наприклад, нове керівництво націоналізованого Мукачівського пивзаводу склало кошторис на будівництво 17 квартир, виділивши для цього 626 605 крон. Березький Директоріум проводив облік інвалідів та людей похилого віку, щоб призначити їм пенсії, або взяти на державне утримання. Політуповноважений Березького Директоріуму в Мукачеві запланував негайно відремонтувати 10 об'єктів. 13 квітня 1919 року секретар парторганізації с. Чорний Ардів Йосип Ваш та член Директоріуму Людвіг Бенке просили виділити 10 тисяч штук рівної та 400 штук круглої черепиці для бідняків села. Рада с. Ключарок прийняла рішення про ремонт дороги. Директоріуми Березької та Угочанської жуп розглядали питання про створення лікарських дільниць з безплатним лікуванням трудящих. Директоріуми брали на облік графські замки, банкірські вілли, монастирі для організації у них дитсадків, ясел, інтернатів. За рішенням Берегівської організації Соціалістич-

---

<sup>135</sup> Н. П. Баженова. Нарис історії революційно-визвольного руху трудящих Закарпаття в 1917—1923 роках. Ужгород, 1962, стор. 45.

ної партії колишнє міське казино було перетворене в робітничий клуб.

Скільки передбачливості, хазяйського підходу до вирішення великих і дрібних справ, народної видумки в цих скупих, лаконічних повідомленнях!

Угорський Радянський уряд, слідуючи національній програмі Комуністичної партії, заснованій на принципах пролетарського інтернаціоналізму, вперше в історії країни почав правильно розв'язувати національне питання. Було проголошено право всіх націй, у тому числі закарпатських українців, на самовизначення. Одночасно комуністи особливу увагу звертали на згуртування трудящих усіх національностей для захисту диктатури пролетаріату.

Українці Закарпаття становили переважну більшість серед інших національностей краю. Тому, природно, Угорський Радянський уряд приділяв багато уваги правильному вирішенню українського національного питання. «Непсава» 28 березня 1919 року в статті під заголовком «Право народу Руської Країни на самовизначення» проводила думку, що тільки соціалістична революція принесе визволення пригнобленим націям. В ній підкреслювалось, що закарпатці «з великим довір'ям і натхненням зустрічають владу пролетаріату, адже пролетаріат не на папері і не фразами визволяє русинський народ». Одержавши в рамках Угорської Комуні територіальну автономію, трудящі Закарпаття пам'ятали про історичне завдання — возз'єднання всіх українських земель. 19 квітня 1919 року газета «Руська правда» писала: «Як великоруські браття висвободять бідних галицьких українців, соединитися с ними, а не с тими (петлюрівцями та зунрівцями — авт.), што хотят с українського народу кожу здерти».

Втілюючи в життя марксистсько-ленінську національну політику, органи Радянської влади багато зробили в справі становлення соціалістичної культури. Були націоналізовані всі учбові заклади. Навчання в школах Закарпаття почало проводитись рідною мовою. Йшла підготовка до запровадження загального обов'язкового безплатного політехнічного восьмирічного навчання. Велику роль у цьому повинні були відіграти районні та сільські «освітні» комітети й відділи, до складу яких мали увійти вчителі та батьки.

Про значення відокремлення школи від церкви для розвитку народної освіти говорить стаття «Нова школа», надрукована в газеті «Береги мункаш» 19 квітня 1919 року. В статті різко засуджувалася стара буржуазна система народної освіти та стара школа, яка була засобом «мордування і калічення дитини», де учнів вчили «сліпо коритися» і шанувати «божественний лад». Газета підкреслювала: «Найважливіше в перемозі пролетаріату в нашій країні є те, що ми самі взяли в свої руки всі школи. Ми тим самим заклали нові основи для нового суспільства: нові мрії, нові порядки і нову свободу думкам. І тепер історія минулого стане правдивою, суспільні відносини стануть ясними, буде взаємна повага одної людини до другої і всі люди стануть рівними. От яка благородна справа буде поставлена перед школою».

У період Радянської влади для трудящих Закарпаття видавались газети угорською та українською («русинською») мовами. Серед них «Руська правда» — орган Руськокрайнянського комісаріату в Будапешті (вийшло 13 номерів), щотижневі газети «Beregí Munkás» («Березький робітник»), «Munkácsi Népszava» («Мукачівське народне слово»). У Севлюші двічі на тиждень виходила газета «Ugocsai Munkás» («Угочанський робітник»). Органом Директоріуму став щотижневик «Beregvármegye Hivatalos Lapja» (офіційна газета Березької жупи). Періодично видавалася «Неділя» — «повчально-господарська» газета. Тільки відсутністю слов'янського шрифту та досвідчених кадрів можна пояснити те, що більшість газет у період Радянської влади друкувались угорською мовою. На Закарпатті розповсюджувались будапештські газети «Vörös Újság» («Червона газета»), «Népszava» («Народне слово»), «Pesti Hírlap» («Пештський вісник»), а також «Червона Україна» — орган української комуністичної групи (колишніх військовополонених) при ЦК Угорської Соціалістичної партії. У цих газетах друкувалось багато матеріалів про Руську Країну.

Газети, які розповсюджувались серед трудящих Закарпаття, ставили за мету роз'яснити політику й декрети Радянського уряду, палко пропагувати ідеї інтернаціональної дружби й співробітництва.

Так, газета «Мункачі непсава» 6 квітня 1919 року

викривала шовіністичну політику колишніх властей Угорщини по відношенню до національних меншостей. В ній говорилося: «Історія Угорщини та інших малих країн підтверджує, що правителі великих народів могли утискувати свої народи таким чином, що нацьковували їх на інші малі народи... Якраз тому ми хочемо, щоб в усіх малих і великих країнах народи взяли владу в свої руки. Бо один народ так само не може бути ворогом народу, як одне море іншому».

Звичайно, у газетах, що видавалися на Закарпатті, було немало помилкових положень і перекручень. Це пояснюється слабою теоретичною підготовкою редакторів-комуністів, а головне — свідомими провокаційними діями буржуазних націоналістів, які примазались до пролетарської преси, намагаючись притупити ідеологічну зброю партії (І. Кондратович, А. Штефан). Хитку, антибільшовицьку позицію з ряду питань займала редакція «Червоної України».

У період Радянської влади Директоріуми та місцеві організації Соціалістичної партії видали також чимало листівок, звернень до трудящих, брошур. До нас дійшла єдина брошура «Что повинен знати земледілець из Советской Республики», в якій місцевим діалектом української мови в популярній формі розповідалось про головні завоювання диктатури пролетаріату в Радянській Росії та Радянській Угорщині, пояснювалися завдання сільських органів влади. Радянська Республіка, підкреслювалось у брошурі, хоче «дати кожному земледільцю, работнику добробут, горазд і правду». Брошура, очевидно, була видана відділом державної пропаганди соціалізму при наркоматі освіти Угорщини.

Народний комісаріат освіти дав розпорядження створити для закарпатоукраїнського населення підручники українською мовою, зокрема «Читанку для дорослих», «Пам'ятки русько-української мови й літератури», «Виймки з угро-руського письменства XVII—XVIII ст.» та інші. Але ці видання не дійшли до Закарпаття. Набор перших двох книг (видати встигли лише 6 аркушів) був знищений у будапештській друкарні румунськими інтервентами, а третя розповсюджувалась як рукопис серед невеликої групи українських студентів у столиці Угорщини. До того ж автори підручників — буржуазні націоналісти Г. Стрипський (Ядор) та

О. Бонкало (О. Рахівський) — постаралися начинити їх молитвами, байками «далекого минулого», або фари-сейськими виступами — «лекціями» А. Штефана. Правда, в одному місці наводився уривок із шевченківського «Пророка». А у «Виїмках» були використані окремі матеріали із «Карпато-руського письменства XVII—XVIII ст.» Івана Франка.

Так народилась, діяла і боролась влада Рад на Закарпатті. Але важко займатися господарством, коли біля твоєї хати стоїть до зубів озброєний ворог. Радянська влада змушена була відкласти серп і молот та взятися за рушницю.

## ПЛІЧ-О-ПЛІЧ

Проголошення Радянської влади та встановлення диктатури пролетаріату в Угорщині викликали шалену лютю в імперіалістів Антанти і США. Першим кроком Вільсона, Клемансо і Ллойда Джорджа, яких В. І. Ленін називав найгіршими «з хижаків, звірів імперіалізму»<sup>136</sup>, була організація економічної блокади молодій Угорській Радянській Республіці. З їх боку було вжито всіх заходів для здійснення так званої «мирної» ліквідації Угорської Комуни. Зазнавши поразки в цих планах, імперіалісти почали посилено готувати збройну інтервенцію проти Радянської Угорщини. Вони вирішили використати своїх сателітів — насамперед румунську та чеську буржуазію.

Організуючи агресію, імперіалісти особливу «увагу» звернули на Закарпаття. Адже Карпати — «єдиний вільний прохід», через який могли з'єднатись армії Радянської Росії та Радянської Угорщини. Саме на цей «стратегічний фактор», приховуючи імперіалістичні плани чеської буржуазії, наголошував Е. Бенеш у листі до Клемансо від 25 березня 1919 року. А через 4 дні міністр народної оборони Чехословаччини Клофач наказав командуючому чеськими військами у Східній Словаччині генералові Еннокку, в розпорядженні якого

---

<sup>136</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 213.

було три дивізії, підготуватись до окупації території Закарпаття<sup>137</sup>.

Чеські легіонери, які знаходились в Ужгороді, почали діяти ще раніше. В ніч з 27 на 28 березня 1919 року вони зробили спробу просунутись у районі Ужгород—Анталовці. Наступ був відбитий червоногвардійськими загонами. Важливого значення вже тоді надавалося обороні станції Чоп, яку вороги хотіли «відібрати від нашої держави»<sup>138</sup>.

5 квітня 1919 року чеські легіонери вчинили нову провокацію. Кореспондент газети «Вереш уйшаг», повідомляв, що «населення Ужгорода живе, сповнене жаху... до обіду було чути в місті грім гармат і цокотіння кулеметів». Через кілька днів легіонери повністю блокували місто і провели масові арешти, особливо серед залізничників. 74 мешканці Ужгорода були затримані як заложники. Військове командування терміново відправило з Пряшева до Ужгорода 36-й піхотний полк. У самому місті легіонери почали додатково формувати 66-й полк<sup>139</sup>.

16 квітня 1919 року збройні сили боярської Румунії раптово напали на Угорську Радянську Республіку. 23 квітня 1919 року інтервенцію почали і війська буржуазної Чехословаччини. Трудящим Угорської Комуни, в тому числі і закарпатцям, довелося взятися за зброю.

Війська боярської Румунії розгорнули наступ у напрямках: з Мараморш-Сигета на Тячів—Хуст—Дебрецен та з півдня — на Сату-Маре—Чоп. Вже на другий день румунського наступу сейкельська дивізія зрадила Радянській владі і залишила відкритим фронт. Весь південь Закарпаття опинився під загрозою окупації. Війська Червоної Армії, уникаючи оточення, змушені були відступати.

У цих важких умовах щойно сформовані, слабо озброєні закарпатські частини Угорської Червоної Армії, нечисленні червоногвардійські загони та трудяще населення, прийнявши на себе перший удар інтервентів, показали зразки мужності і героїзму. 200 червоногвардійців Рахівщини після дводенного переходу глухими

---

<sup>137</sup> Václav Král. *Intervenční válka československé buržoasie proti Maďarské sovětské republice v roce 1919*, Praha, 1954, стр. 147.

<sup>138</sup> «Під прапором Великого Жовтня», стр. 42, 43.

<sup>139</sup> VNA, VVSRR, 2878/64-II.

гірськими стежками пробрались до Хуста і взяли участь у боях з інтервентами.

В той час як трудящі Закарпаття вели нерівну боротьбу з боярсько-румунськими окупантами, внутрішня контрреволюція відкрито виступила проти Радянської влади і допомагала окупантам. Куркульські банди теж підняли голови. Вони тероризували трудящих, цим самим полегшуючи окупацію міст і сіл. Так, за допомогою внутрішньої контрреволюції була зірвана оборона Тячева. Шовіністично настроєні «землевласники» запросили в місто румунів<sup>140</sup>.

Але трудящі Закарпаття мужньо захищали владу Рад. Регулярна боярсько-румунська армія зустріла героїчний опір підрозділів Червоної Армії на території Угочанської жупи. Газета «Пешті гірлап» писала: «В Севлюші і в Угочанській жупі навіть під час румунського наступу не розвинувся контрреволюційний рух. Тамошні громадяни і службовці не схильні на будь-які контрреволюційні виступи. Руське населення і робітники твердо відстоюють Радянську республіку».

Частини 5-ї дивізії Угорської Червоної Армії 20—21 квітня 1919 року дали бій румунським окупантам недалеко від м. Севлюша, в районі Королева і Великої Копані. Оборonoю Севлюша керував уповноважений по Угочанській жупі Стефан Кутлан (зараз учитель-пенсіонер). Червоноармійці перекрили мости на підступах до міста. Біля Королева тричі вступав у бій із ворожими військами бронепоезд, надісланий Чопським командуванням. У районі Великої Копані понад 600 червоноармійців протистояли румунській артилерії, яка обстрілювала село. Червоноармійці мужньо, не шкодуючи життя, захищали Радянську владу від переважаючих сил ворога. Тільки в боях за Королево було вбито 50 червоних воїнів і 150 поранено.

Ось що розповідає учасник цих боїв комуніст Павло Семйон з с. Горбок: «Нас, два загони червоноармійців у складі понад 160 чоловік, з Мукачева було відправлено до м. Севлюша на допомогу тим частинам Червоної Армії, які стримували наступ румунських військ. Прибувши в Севлюш, ми зайняли оборонні позиції. Незважаючи на те, що у нас не було достатньої кількості

---

<sup>140</sup> Газ. «Pesti Hirlap», 24 квітня 1919 р.

зброї (крім кількох кулеметів), всі червоноармійці героїчно боролися проти румунів, які наступали з Великої Копані та Королева. Нам допомагали робітники і населення Севлюша».

25 квітня 1919 року газета «Пешті гірлап» писала: «Робітники і трудяще населення м. Севлюша, за одержаними відомостями, показали яскравий приклад любові до пролетарської Батьківщини. Після одержання звістки про румунське вторгнення населення в Севлюші озброїлося і з власної ініціативи захищало місто до останньої можливості, завдаючи ворогові кривавих втрат. Румуни проти одчайдушного захисту пустили в хід гармати і таким чином за допомогою артилерійського вогню вдалося їм перебороти опір цього міста».

Для координації дій частин Угорської Червоної Армії безпосередньо на місці народний комісаріат внутрішніх справ направив політуповноваженого — колишнього вчителя, комуніста, нашого земляка Юрія Калинича. Прибувши 24 квітня 1919 року на Закарпаття, Ю. Калинич встиг провести помітну роботу по організації оборони краю від наступу окупантів. Він інформував Будапешт про становище на фронті. 26 квітня 1919 року Ю. Калинич доповідав, що румунські окупанти зайняли м. Севлюш і розстріляли дев'ять робітників<sup>141</sup>.

Румунські війська продовжували наступ. У цей час, скориставшись відправкою червоноармійських та червоногвардійських загонів на фронт, зрадницький удар в спину Радянської влади нанесла внутрішня контрреволюція. В Берегові «біла гвардія» (озброєні офіцерські та куркульські загани) вже 19 квітня 1919 року намагалася оволодіти містом. Червоноармійці та робітники мужньо захищали своє місто. Але сили були нерівні. 21 квітня 1919 року в Берегові була встановлена влада контрреволюціонерів<sup>142</sup>.

Ввечері того ж дня почався контрреволюційний заколот у Мукачеві. Проти невеликого загону червоногвардійців та пролетаріату міста виступило кілька сот добре озброєних змовників, у тому числі понад 200 офіцерів. Їм активно допомагав Й. Камінський. Пізні-

<sup>141</sup> НІЛ, Tanácsköztársaság, 1919, 11., dob., стор. 103.

<sup>142</sup> ДАЗО, ф. 29, оп. 1, од. зб. 706, арк. 90.



ше цей зрадник визнавав, що він разом з групою чиновників «зорганізували таємно повстання проти комуністів»<sup>143</sup>. Бій у Мукачеві тривав усю ніч. Тільки вранці «біла гвардія», маючи в своєму розпорядженні 2 гармати і 7 кулеметів, зламала опір червоногвардійців, яких самовіддано підтримували робітники.

22 квітня влада в Мукачеві перейшла до рук воєнного диктатора, організатора контрреволюційного перевороту, колишнього бургомистра Габора Бої. У зверненні до населення він заявив, що «проти тих, хто загрожуватиме безпеці особи і приватній майновій власності, а також встановленому теперішньому порядку, чинитиме якнайсуворіше»<sup>144</sup>. В місті почалися масові арешти та переслідування трудящих — активних учасників будівництва Радянської влади.

Однак угорський Радянський уряд не залишив трудящих Мукачева і Берегова на поталу контрреволюціонерам. На Закарпаття з Будапешта був надісланий спеціальний червоноармійський полк на чолі з Ервіном Сейпом. З активною допомогою мукачівських і берегівських робітників йому вдалося 24 квітня 1919 року відновити Радянську владу. Березький жупний Директоріум повідомив про це населення. У Мукачеві було введено надзвичайне становище.

Після придушення контрреволюційного заколоту в Мукачеві 80 офіцерів і 50 службовців-контрреволюціонерів були негайно заарештовані. За розпорядженням військового коменданта міста та політуповноваженого контрреволюціонерів відправили до Будапешта. Згодом, 15 травня 1919 року, революційний трибунал розглянув справу мукачівських змовників, з яких 26 були засуджені на різні терміни ув'язнення<sup>145</sup>. У Берегові було заарештовано 62 контрреволюціонери.

Але Радянська влада в ті дні була відновлена ненадовго. Окремим загонам Червоної Армії важко було протидіяти румунській і чехословацькій арміям, які наприкінці квітня 1919 року посилили свій наступ. Червоноармійським частинам загрожував розгром. Тому в ніч з 26 на 27 квітня 1919 року революційні війська змушені були залишити м. Берегове. Червоні

<sup>143</sup> Газ. «Русский вестник», 15 вересня 1927 р., 31 січня 1929 р.

<sup>144</sup> Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 91, оп. 1, од. зб. 1, арк. 5.

<sup>145</sup> Газ. «Népszava». 15 травня 1919 р.

воїни билися до останньої краплі крові. Це визнав навіть один із контрреволюціонерів Іштван Ковач, який пізніше згадував: «Після обіду о 3-й годині, коли вже румунські війська були в місті, хтось із військових комісарів ще тоді телефоном хотів зібрати 120 червоноармійців. Один загін червоноармійців до останньої хвилини знаходився в місті»<sup>146</sup>.

28 квітня 1919 року румунські війська окупували Мукачеве. Через два дні в місто увійшли чеські легіонери. Червоногвардійські та червоноармійські загони змушені були відступити на територію Радянської Угорщини. Разом з ними евакуювались члени Рад депутатів і Директоріумів та сотні рядових трудящих.

Але і після цього в районі станції Чоп тривали запеклі бої. Озброєні до зубів чеські легіонери, яким на допомогу поспішали румунські війська, зустріли героїчний опір 65-ї бригади Угорської Червоної Армії. Ядро бригади складали закарпатських червоноармійців. Велику допомогу захисникам Чопа надали залізничники станції.

Бої в районі Чопа тривали до 3 травня 1919 року. Це підтверджується і повідомленням французької буржуазної преси та радіо, які лише 4 травня 1919 року сповістили про відступ Червоної Армії «з околиць Чопа», радіючи, що тепер, мовляв, «об'єднання угорської армії з більшовицькими військами неможливе»<sup>147</sup>.

Оборона Чопа відіграла важливу роль, допомігши уникнути оточення частин Червоної Армії на території північно-західного Закарпаття. Головнокомандуючий збройними силами Угорщини Ене Ландлер пізніше писав: «Русинські й угорські воїни, що відійшли з своєї території, були, мабуть, найкращими бійцями Радянського уряду. Під Чопом майже босі і з гвинтівкою на вірвовці 14 днів у бою, що тривав вдень і вночі, проти добре озброєної і в три рази переважаючої в силі армії чехів захищали диктатуру пролетаріату і тільки тому відступили, бо в інших місцях фронт порушився»<sup>148</sup>.

<sup>146</sup> «Під прапором Великого Жовтня», стор. 124.

<sup>147</sup> Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР (далі ЦДАЖР СРСР) ф. 391, оп. 3, од. зб. 7, арк. 1.

<sup>148</sup> Rác László. A rutén dolgozók és a világgórradalom. Wien, 1920 (Előszőr írta Landler Jenő), стор. 5.

На початку травня 1919 року все Закарпаття було окуповане румунськими і чехословацькими військами. Але й після цього воїни-закарпатці не склали зброї. Уряд Угорської Комуни продовжував комплектування загонів Червоної Армії, Червоної Гвардії та Червоної міліції в рамках Русинської дивізії. 25 квітня 1919 року газета «Пешті гірлап» писала: «Штаб самостійної Русинської дивізії і штаб Русинської Червоної варти зараз діють в с. Девечер Саболчської жупи. Там вони збирають завербованих досі солдатів і членів Червоної варти». 27 квітня, коли на Закарпатті ще точилися бої, газета «Пешті гірлап» надрукувала відозву народного комісара в справах Руської Крайни, який у погодженні з народним комісаром військових справ, закликав «усіх пролетарів, кадрових офіцерів і кадровий молодший командний склад віком від 18 років, походженням із території Руської Крайни, негайно з'явитися до Руськокрайнянського народного комісаріату в Будапешті (Парламент, вхід VII) — з 9 год. ранку до 2 год. дня або до периферійних вербувальних комісій в містах Фюзешабонь, Шаторальяуйгель і Мукачеве для вступу в дивізію Русинської Червоної Гвардії». 20 травня 1919 року наркомат у справах Руської Крайни вказував у своїй відозві, що вербування в Русинську Червону Гвардію «проводиться у двох місцях, а саме: у колишньому новому парламенті (воєнний відділ руського народного комісаріату) і в Тордаші на вокзалі, в Мартонвашарі (жупа Фейер — авт.) — у місті перебування Русинської Червоної Гвардії». Цікаво, що звістки про мобілізацію «русинів» до Угорської Червоної Армії проникли і на Радянську Україну. Про це, наприклад, писала київська газета «Коммунист» 1 червня 1919 року в повідомленні з Будапешта під назвою «Русини в Червону Армію».

16 травня 1919 року частини поповненої робітниками Угорської Червоної Армії перейшли в наступ на північно-східному фронті. Два батальйони Мукачівської бригади, які входили до складу 3-го армійського корпусу, вели наступ у районі м. Мішкольц. Вони прикривали південно-східний фланг, цим самим перешкоджаючи з'єднанню контратакуючих румунських та чехословацьких військ. Бійці Мукачівської бригади брали участь також у звільненні міста Кошіце (6—7

червня 1919 р.). Одночасно (кінець травня — початок червня 1919 р.) окремий Русинський батальйон вів наступ у районі Требішов—Михайлівці. Червоні воїни визволили згадані міста і захопили великі військові трофеї. Саме після цих боїв головнокомандуючий Угорської Червоної Армії в одному з своїх наказів писав: «Ми були б несправедливі, коли б не назвали тих, які жертвують для диктатури пролетаріату: це наші червоні солдати, вихідці з бідняків. Правда, влиття будапештського пролетаріату змінило військову ситуацію, але те, що виконують червоноармійці Ужгородщини, Берегівщини, Кошиччини і Затисся, перевищує все, що виконували у світові війни німецькі та французькі гвардійці»<sup>149</sup>.

Подолавши оборону противника в районі м. Мішкольц, частини Угорської Червоної Армії швидко просувались уперед, визволяючи Східну Словаччину. Їх успішному наступу сприяв також партизанський рух у захоплених ворогом областях, у тому числі і на Закарпатті.

Перші партизанські загони та підпільні групи з'явилися в окупованому чеськими легіонерами районі Ужгорода ще взимку 1919 року. Після перемоги пролетарської революції рух опору набрав широкого розмаху. Про це свідчить, зокрема, панічна телеграма Ужгородського жупана Мойша на ім'я воєнного міністра Чехословаччини від 8 жовтня 1919 року: «Воєнне становище в Ужгороді дуже небезпечне. Необхідно негайно надіслати військові підкріплення і втрутитися... Ужгородське угорське більшовицьке населення стріляє з вікон. Мій секретар смертельно поранений. Сам я ще живий»<sup>150</sup>. Сотні трудящих переходили на територію Радянської Угорщини. Крім того, до червоногвардійських загонів вливались солдати повсталих частин чехословацької армії. Так, у квітні 1919 року «через демаркаційну лінію біля Ужгорода два батальйони перейшли на територію Угорської Радянської Республіки...» Через масове дезертирство, особливо з числа словацьких новобранців, командування легіонерів навіть змушене було відкликати свої частини з Перечина, Великого Березного та Ужжа.

<sup>149</sup> Газ. «Népszava», 23 червня 1919 р.

<sup>150</sup> VHA, VVSPR 2878/64—H.

В середині червня 1919 року передові загони Угорської Червоної Армії, серед яких були Мукачівська бригада та окремий Русинський батальйон, вийшли в район Карпат, очистивши від легіонерів північ Ужанської жупи. У цей час на Закарпатті посилювався партизанський рух. Партизани діяли разом із повсталими частинами чехословацької армії та західноукраїнськими партизанами. В Ужгороді повстав 66-й піхотний полк чехословацької армії, сформований головним чином, з вихідців із Закарпаття. Багато озброєних солдатів дезертувало<sup>151</sup>.

Органи Радянської влади Угорщини допомагали трудящим Закарпаття у їх боротьбі проти окупантів. 6 червня 1919 року в Будапешті відбулась нарада керівників Директоріумів закарпатських жуп. На нараді було прийнято рішення відтворити організації об'єднаної Соціалістичної партії гірських районів Закарпаття. 9 червня наркомат у справах Руської Крайни закликав «товаришів русинської приналежності» негайно з'явитися до головнокомандуючого Русинської Червоної варти «у справі встановлення та дотримання внутрішнього порядку на території Руської Крайни, яка визволяється».

Проте 19 червня 1919 року більшість учасників з'їзду Рад Угорщини прийняла ультиматум Клемансо про відведення військ «за призначені Угорщині кордони». 30 червня 1919 року Червона Армія почала відходити із визволеної території Словаччини та північно-західного Закарпаття.

Але й після цього, перебуваючи на румунському фронті, закарпатські військові частини залишилися вірними Радянській Республіці. Вони уславились, зокрема, в боях біля м. Саболч наприкінці липня 1919 року, за що одержали подяку від командуючого 3-ї армії Деже Боканьї.

Відбиваючись від оскаженілої зграї імперіалістичних хижаків та їх найманців, трудящі Радянської Угорщини і Закарпаття з вірою й надією дивилися на Схід, на Радянську Росію.

21 березня 1919 року в своєму першому радіозверненні «До всіх!» Радянська Угорщина проголошувала

---

<sup>151</sup> ДАЗО, ф. 29, оп. 3, од. зб. 706, арк. 89.

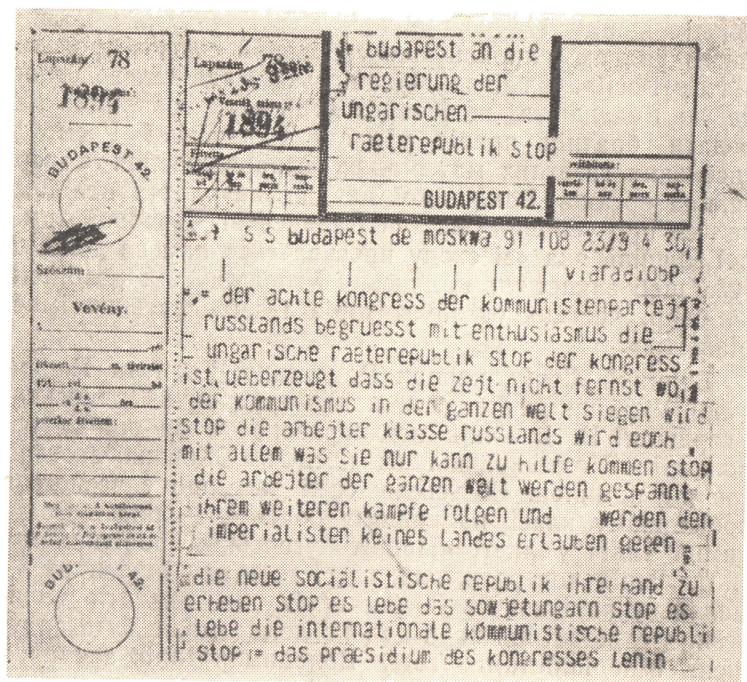
«повну ідейну і духовну єдність з Російським Радянським урядом», пропонуючи «збройний союз з пролетаріатом Росії». 1 квітня Мукачівська Рада телеграфувала до Будапешта, щоб через угорських товаришів передати братній привіт урядові Радянської Росії. У чисельних газетних матеріалах, розпорядженнях та зверненнях органів Радянської влади Закарпаття повідомлялось про успішний наступ Радянської Червоної Армії в Галичині, яка «зі сходу просувається нам на допомогу... щоб захистити Радянську Угорщину від розбійників-бояр, чеських експлуататорів і югославських імперіалістів».

Великий Ленін, народи Радянської Росії та Радянської України виправдали надію трудящих Радянської Угорщини. В. І. Ленін неодноразово давав оцінку революції в Угорщині, ділився досвідом Жовтня, застерігав від помилок. «В усьому світі все, що є чесного в робітничому класі, на вашому боці»<sup>152</sup>, — писав Володимир Ілліч у листі «Привіт угорським робітникам». В. І. Ленін попереджував, що Радянську Угорщину — маленьку порівняно з Росією країну, — чекають величезні труднощі, що вона далеко легше може бути задущена імперіалістами. Тому Володимир Ілліч закликав угорський пролетаріат, якщо появляться вагання серед соціалістів, які вчора приєдналися до диктатури пролетаріату, або серед дрібної буржуазії, треба придушити вагання нещадно. Одночасно вождь міжнародного пролетаріату застерігав угорських комуністів від голого наслідування російської тактики «в усіх подробицях», пропонував враховувати своєрідні умови угорської революції. Довідавшись про об'єднання комуністів з соціал-демократами, В. І. Ленін чекав дійсних гарантій того, що «новий угорський уряд буде справді комуністичним, а не тільки просто соціалістичним, тобто соціал-зрадницьким»<sup>153</sup>. Коли імперіалісти Антанти пред'явили Радянському урядові Угорщини ультиматум, вимагаючи припинити наступ проти чеських військ, Володимир Ілліч у телеграмі Белі Куну 18 червня 1919 року радив використати всяку можливість для досягнення перемир'я або миру, але застерігав ні на хвилину

---

<sup>152</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 347.

<sup>153</sup> Там же, стор. 195.



Вітальна телеграма В. І. Леніна урядові Угорської Радянської Республіки, надіслана до Будапешта (німецькою мовою).

не вірити Антанті, яка «вас дурить і тільки виграє час, щоб краще душити вас і нас»<sup>154</sup>.

Величезну роль у популяризації досвіду Угорської Комуни та в організації її підтримки силами міжнародного пролетаріату відіграв Комуністичний Інтернаціонал. У захисті Радянської Угорщини брали участь добровольці з багатьох країн Європи. Два батальйони (понад тисячу чоловік) було сформовано з числа російських військовополонених<sup>155</sup>. Світовий пролетаріат готувався 21 липня 1919 року провести загальний страйк протесту проти інтервенції імперіалістів у Радянській Росії та в Радянській Угорщині. Але лідери соціал-де-

<sup>154</sup> В. І. Ленін. Твори, т. 36, стор. 464.

<sup>155</sup> А. В. Федоров. Участие русских солдат в защите Венгерской Советской Республики (1919). — Журн. «Вопросы истории», 1955, № 2, стор. 95—98.

мократичних партій зірвали страйк, знову зрадивши інтереси робітничого класу.

Народи Радянської Росії та Радянської України зробили все можливе, щоб допомогти своїм братам — пролетаріатові Угорщини і Закарпаття. Ще в ніч на 23 березня 1919 року на засіданні Київського виконкому була оголошена телеграма з Москви, в якій сповіщалося про встановлення Радянської влади в Угорщині і висловлювалась упевненість в тому, що «недалекий той день, коли Радянський Київ стане пов'язуючою ланкою єдиного червоного фронту: Будапешт—Львів—Москва»<sup>156</sup>. Газета «Красная Армия» — орган Народного Комісаріату у військових справах УРСР — писала, що «у з'єднанні Української і Угорської Червоних Армій — спасіння революції». На Україні почалось формування інтернаціональних бригад і полків для здійснення «прориву через Карпати»<sup>157</sup>.

У час найбільшого наступу румунських військ на угорському фронті (20—30 квітня 1919 року) частини 1-ї Української Радянської Армії перейшли в наступ у районі Галичини, Бессарабії та Буковини. 20 квітня радянські війська визволили Новоград-Волинський і зав'язали бої на Ровенському й Сарненському напрямках та на підступах до Шепетівки. 22 квітня 1-а Українська Радянська Армія підійшла до Дністра в районі Рибниці та Бендер.

У роботі «До десятої річниці пролетарської революції в Угорщині» Бела Кун писав, що угорські комуністи долю революції частково будували «в розрахунку на Червону Армію Російської Радянської Республіки, в розрахунку на те, що обидві армії об'єднуються»<sup>158</sup>. Такі ж плани, які виходили з ленінських ідей пролетарського інтернаціоналізму, були і в Радянській Червоної Армії. В 20-х числах квітня 1919 року в телеграмі на ім'я главкома Вацетіса та члена Реввійськради Аралова В. І. Ленін писав, що просування до Галичини й Буковини необхідне для зв'язку з Радянською Угорщи-

---

<sup>156</sup> Газ. «Коммунист» — орган Центрального і Київського міського комітетів КП(б)У, 23 березня 1919 р.

<sup>157</sup> Центральний державний архів Радянської Армії (далі — ЦДАРА), ф. 28361, оп. 2, од. зб. 51а, арк. 28—29.

<sup>158</sup> Бела Кун. Венгерская Советская Республика 1919 года, М., 1959, стор. 38.



ною, і це завдання треба вирішити швидше і надійніше<sup>159</sup>.

Уряд Радянської України почав здійснювати ленінську вказівку. 5 травня 1919 року Центральний виконавчий комітет України прийняв рішення посилити наступ у районі Буковини і Бессарабії для «визволення тутешніх робітників та селян від румунської кабали і для надання допомоги Угорщині»<sup>160</sup>. Характерно, що на першому ж засіданні Ради оборони УРСР 3 травня 1919 року спеціально розглядалося питання про створення військових частин з угорських військовополонених<sup>161</sup>. За наказом наркома у військових справах УРСР М. І. Подвойського від 5 травня 1919 року було розпочато формування 1-ї Інтернаціональної Радянської дивізії, яка повинна була складатися з 6-ти полків<sup>162</sup>.

Трудящі Радянської України добре розуміли значення боїв на південно-західному фронті. 14 травня 1919 року київська газета «Більшовик» писала: «Якщо сьогодні чорні вовки загризуть Угорщину, то завтра вони зможуть наложити свою лапу і на Україну». Сповідуючи, що Червона Армія переходить у наступ, М. І. Подвойський у листівці підкреслював: «Ваша мета розбити той союз румунських і чехословацьких контрреволюціонерів, який створився в ці дні, щоб задушити аванпост світової більшовицької революції в Угорщині — Радянську Угорську Республіку». У пізнішому звіті про діяльність Нарвоєнкома УРСР вказувалося на головне завдання наступу Червоної Армії на південно-західному фронті, яке полягало в тому, щоб розгромити петлюрівців і об'єднатись з Угорщиною.

Наступ радянських військ успішно розвивався. 14 травня 1919 року В. І. Ленін сповіщав Белу Куна, що українські частини Червоної Армії, розбивши румунів, форсували Дністер. У телеграмі українського уряду

---

<sup>159</sup> Цит. за «Литературной газетой», 21 квітня 1957 р. Про наявність ленінської телеграми можна судити і з звіту Нарвоєнкому УРСР (ЦДАРА, ф. 25860, оп. 1, од. зб. 14, арк. 9).

<sup>160</sup> Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—4, од. зб. 242, арк. 65.

<sup>161</sup> Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР, ф. 2579, оп. 2, од. зб. 14, арк. 53.

<sup>162</sup> «Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922)». «Документы и материалы», сборник 1, М., 1957, стор. 450—451, 533.

Радянському урядові Угорщини від 19 травня 1919 року вказувалось, що ВЦВК на засіданні 17 травня «знову доручив Раді Народних Комісарів України і воєнному командуванню надавати всемірну допомогу братній Угорщині, яка стікає кров'ю»<sup>163</sup>.

Наступальні дії Української Червоної Армії наприкінці квітня і на початку травня 1919 року мали величезне значення для Радянської Угорщини. Вони відтягли на себе румунські війська і перешкодили спробам панської Польщі та петлюрівців підтримати угорських контрреволюціонерів. Недарма Тібор Самуелі, розмовляючи з кореспондентом київської газети «Коммунист» (під час повернення з Москви), заявив: «Воєнні операції Української Радянської Армії викликали велику паніку серед румунів». А 31 травня 1919 року, виступаючи на засіданні Будапештської Ради, Т. Самуелі сказав, що радянські війська простягли «руку братньої допомоги Угорській Радянській Республіці»<sup>164</sup>. «Поява червоних українських військ на кордонах Буковини і Бессарабії... — підкреслювала українська радянська преса, — послужила як не можна більш своєчасним душем на голови загарбників, що зарвалися на р. Тисі».

Однак виконати головне завдання — досягти об'єднання Червоних Армій двох Радянських республік — не вдалося. Це пояснюється в першу чергу ускладненням обстановки на Південному фронті, зокрема посиленням наступу Денікіна в районі Донбасу й зрадою Григор'єва. Як свідчать документи, уряди США, Франції та Англії доклали немало зусиль для того, щоб «помирити» петлюрівців з білополяками і, створивши заслін, перешкодити об'єднанню Червоних Армій України та Радянської Угорщини в районі Галичини<sup>165</sup>.

В таких умовах командування Українського фронту змушене було перекинути частину військ, які призначалися для здійснення «прориву через Карпати», на боротьбу з заколотниками. Інтернаціональні полки добре розуміли необхідність цих дій. Відповідаючи на провокаційні листівки Петлюри, який хотів підірвати моральну

<sup>163</sup> «Документи внешней политики СССР», т. II, М., 1958, стор. 168.

<sup>164</sup> Газ. «Правда» — орган Будапештської Групи РКП(б), 8 червня, 1919 р.

<sup>165</sup> ЦДАРА, ф. 25860, оп. 6, од. зб. 54, арк. 6.

єдність Червоної Армії, бійці-інтернаціоналісти Українського фронту писали: «Через твій (Петлюри — авт.) смердячий труп лежить наша дорога на батьківщину, в Радянську Угорщину, з нашої першої справжньої батьківщини — з Радянської Росії і України»<sup>166</sup>.

Інтернаціональні частини, сформовані на Україні, прославились у червневих боях на Бессарабському, Григор'євському та Денікінському фронтах. Так, 1-й (Київський) Інтернаціональний полк (пізніше бригада), який на 85—90 процентів складався з угорців, словаків, закарпатських українців, хорватів і румунів, брав участь у боях з петлюрівцями в районі Проскурова. На прохання Бели Куна Рада Народних Комісарів у середині червня 1919 року вирішила провести мобілізацію всіх угорських громадян від 19 до 40 років, які проживали на території України, для поповнення Інтернаціональної дивізії<sup>167</sup>.

Активні дії Радянської Червоної Армії у червні 1919 року знову відтягли на себе частину військ інтервентів і полегшили становище Радянської Угорщини. Але, скориставшись з того, що Країна Рад не встигла надати угорським, закарпатоукраїнським та словацьким (в червні 1919 року була проголошена Словацька Радянська Республіка) братам безпосередньої воєнної підтримки, іноземні загарбники та внутрішня контрреволюція посилили об'єднаний наступ проти Угорської Комуні.

На початку серпня 1919 року контрреволюціонери й інтервенти вторглися в Будапешт. Почався розгул білого терору. Сотні революціонерів було вбито, тисячі — ув'язнено. А в цей час американське радіо заявляло: «Єдина надія цивілізованого людства покоїться на благородній румунській армії»<sup>168</sup>.

Імперіалісти США й Антанти брали безпосередню участь у кривавому терорі в Угорщині. Американська місія на чолі з генералом Бандхольцем стала одним з ініціаторів масової розправи над комуністами. Пол-

---

<sup>166</sup> «Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции», стор. 149.

<sup>167</sup> ЦДАРА, ф. 258, 60, оп. 1, од. зб. 5, арк. 121, 181. Інтернаціональна дивізія у повному складі так і не була сформована.

<sup>168</sup> Журн. «Коммунистический Интернационал», 1919, № 4, л. 442.

ковник американської служби Йетс очолював комітет по організації угорської жандармерії, яка здійснювала білий терор. Його «колеги» виконували такі ж «функції» на Закарпатті.

Від рук реакціонерів загинуло біля 20 тисяч угорських бійців-комуністів. Прогресивне людство ніколи не забуде цього кривавого злочину імперіалістів. Тільки завдяки рішучій позиції Радянського уряду й особисто В. І. Леніна пощастило вирвати з пазурів смерті 400 угорських і закарпатських комуністів, які згодом приїхали в Радянську Росію.

Втопивши у крові пролетарську революцію 1919 року, імперіалісти поспішили «юридично» оформити загарбання Закарпатської України. 8 травня 1919 року в Ужгороді купка буржуазних націоналістів, куркулів та клерикалів прийняла резолюцію з проханням включити Закарпаття до складу Чехословаччини. 10 вересня 1919 року Сен-Жерменський договір закріпив загарбання. Це був подарунок імперіалістів США й Антанти чеській реакції в обмін на її зобов'язання стати жандармом революційного руху в Середній Європі. Так, всупереч волі трудящих, Закарпатська Україна була насильно приєднана до буржуазної Чехословаччини.

\* \* \*

Радянська влада в Угорщині у 1919 році існувала 133 дні, а на Закарпатті, яке раніше зазнало інтервенції, ще менше — до 40 днів. Але за цей короткий час комуністами була проведена величезна робота.

Влада Рад розбила експлуататорську державну машину і почала створювати нову соціалістичну державу. Трудящі маси вперше в своїй історії одержали політичні права. Незважаючи на короткочасний період свого існування, диктатура пролетаріату в Угорщині і на Закарпатті продемонструвала незрівнянні переваги пролетарської демократії над демократією буржуазною.

Радянська влада націоналізувала промислові підприємства, поклавши початок соціалістичній перебудові промисловості та формуванню соціалістичних виробничих відносин. Аграрна політика Угорської Комуни сприяла послабленню поміщиків та куркулів. Вперше у своє-

му житті трудящий селянин зрозумів, що земля може належати тому, хто її обробляє.

Ніяка влада у багатовіковій історії Угорщини й Закарпатської України не зробила стільки в інтересах трудящих, як диктатура пролетаріату. В країні був запроваджений 8-годинний робочий день. Поліпилились матеріально-побутові умови трудящих. Радянська влада відкрила перед широкими масами шлях до освіти.

Влада Рад вперше в історії країни зробила спробу правильно розв'язати національне питання, закарпатські українці, як і інші національні меншості, одержали право на самовизначення. Побачивши і відчувши переваги соціалістичного способу виробництва й соціалістичних національних відносин, трудящі Закарпаття мужньо й самовіддано захищали Угорську Комуну. В смертельній борні з ворогами гартувалося рясно полите кров'ю бойове побратимство угорського та українського народів. Це був яскравий прояв пролетарського інтернаціоналізму, запорука сьогоднішньої братерської дружби наших соціалістичних країн.

Перемога пролетарської революції в Угорщині й на Закарпатті мала величезне історичне значення. Людство ще раз пересвідчилося у правильності висновків марксизму-ленінізму про неминучість диктатури пролетаріату та в ефективності її форми — влади Рад. Існування Радянської влади в центрі Європи полегшило становище Радянської Росії.

Невмирущі діла та ім'я Угорської Комуні 1919 року. «Героїчна 133-денна боротьба Угорської Радянської Республіки, — підкреслюється в Тезах до 40-ї річниці Компартії Угорщини, — збагатила угорський і міжнародний робітничий рух виключно цінним бойовим досвідом. Її уроки служили головним дороговказом у наступній боротьбі угорського комуністичного руху за другу і остаточну перемогу соціалістичної революції в Угорщині». «Во время основания Советской власти... на Подкарпатскую Русь mezi бідний народ заходили лучи теплого ясного сонця, запановала любов в сердцах людських, братьями стали все работники і убоги земледельци», — писали пізніше закарпатські комуністи<sup>169</sup>.

Угорська Радянська Республіка була задушена сві-

---

<sup>169</sup> «Календар «Правди» на 1921 р.» 1920, стор. 73.

товим імперіалізмом, руками румунських бояр, чеських легіонерів та угорських білогвардійців при активній підтримці буржуазних націоналістів, клерикалів і правих соціал-демократів. Однією з головних причин падіння Угорської Радянської Республіки 1919 року була її зовнішня ізоляція. Негативно позначилися на долі Угорської Комуни і помилки, допущені керівниками уряду. Всебічний аналіз причин поразки, уроків та історичного значення Угорської Радянської Республіки 1919 року було дано в творах В. І. Леніна, в документах Комуністичного Інтернаціоналу, в роботах Б. Куна, Б. Санто, Є. Варги, Є. Ландлера та інших керівників Комуни.

Трудящі Закарпатської України навечно зберегли світлу згадку про Радянську владу 1919 року. Могутній відблиск 40 днів диктатури пролетаріату освітлював закарпатцям довгий і важкий шлях боротьби за соціальне та національне визволення і возз'єднання з Радянською Україною. А коли прийшов виплеканий і вимріяний час свободи, трудящі маси Закарпатської України одностайно висловилися за владу Рад. Величні соціалістичні перетворення, здійснені в нашій області за роки Радянської влади, чудові успіхи комуністичного будівництва — все це переконливе свідчення правильності історичного шляху, який обрали трудящі Закарпаття.

## ЗМІСТ

Вступ . . . . .	3
Напередодні . . . . .	5
Осяяні прапором Жовтня . . . . .	23
Зоря соціалізму . . . . .	58
Пліч-о-пліч . . . . .	100

**Спивак Борис Иванович**  
**Троян Михаил Васильевич**  
**СОРОК НЕЗАБЫВАЕМЫХ ДНЕЙ**

(на украинском языке)

Издательство «Карпаты»,  
г. Ужгород, пл. Советская, 3.

\* \* \*

Редактор *Л. П. Зосіч*  
Художник *В. О. Томашевський*  
Художн. редактор *М. С. Макаренко*  
Техредактор *М. Р. Лучків*  
Корректор *О. О. Новічкова*

\* \* \*

ББ 02500. Зам. № 3150. Здано до набору 2. XI. 1966.  
Підписано до друку 28. XII. 1966. Форм. пап. 84x108 1/32.  
Фіз. арк. 3,75. Умовн.-друк. арк. 6,3. Видавн.-арк. 6,2.

Тираж 4170. Ціна 22 коп. Папір № 2.

Закарпатська обласна друкарня, м. Ужгород,  
пл. Корятовича, 16.